

10 KAPITOL

o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku

**Samuel Arbe (ed.)
a tím autorov**

je členom Partners for Democratic Change International

Bratislava 2012

Táto publikácia vznikla s podporou SlovakAid a Nadácie otvorenej spoločnosti NOS – OSF NADÁCIA OTVORENEJ SPOLOČNOSTI OPEN SOCIETY FOUNDATION. Názory vyjadrené v publikácii sú názormi autorov a nemusia odrážať postoje donorov.

V roku 2010 PDCS ako člen Platformy mimovládnych rozvojových organizácií (PMVRO) podpísalo Kódex používania obrazov a podávania správ. Svoje komentáre a výhrady k použitým textom a obrazovému materiálu z hľadiska kódexu môžete zaslať na kodex@pdcs.sk.

Vydavateľ: PDCS, o. z.

PDCS, o. z. je členom Partners for Democratic Change International

10 kapitol o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku

© PDCS, o.z. 2012

Editor: Samuel Arbe

Autori: Dušan Ondrušek, Karolína Miková, Helena Woleková, Mária Zelenáková (kap. 1), Martin Bútora (kap. 2), Zora Bútorová (kap. 2, 7), Boris Strečanský (kap. 2, 4), Alžbeta Mráčková (kap. 3), Ondrej Gallo (kap. 5), Juraj Hipš (kap. 6), Peter Kresák (kap. 8), Ľubomír Morbacher (kap. 9), ElemírNečej (kap. 10)

Grafická úprava: Ján Volko

Fotografie: Zora Pauliniová

Jazyková korektúra: Zuzana Vičanová

Tlač: 68, s. r. o.

1. Vydanie

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89563-07-4 (brož.)

EAN 9788089563074

10 KAPITOL

o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku

**Samuel Arbe (ed.)
a tím autorov**

RADOŠ Z DIALÓGU POZNÁVANIA A ZMENY

**Poskytujeme profesionálne vzdelávacie
a konzultačné služby v oblasti riešenia
konfliktov, podpory spoločenského
dialógu, občianskej participácie
a rozvoja občianskej
spoločnosti.**

Úvod

Držite v rukách knihu, ktorá vznikala počas leta a jesene 2012. Ponúka pohľady zaujímavých ľudí na vybrané spoločenské oblasti na Slovensku a ich vývoj za posledných 23 porevolučných rokov. Každá revolúcia, aj tá v Československu, prináša obrovské očakávania. Ľudia čakajú zmeny a čakajú ich rýchlo. Skúsenosť však ukazuje, že opak je pravdou a zmeny sú často zdĺhavé a prichádzajú neskoro. Naučili sme sa tiež, že nie každá zmena je pozitívna a prospešná, robíme chyby, z ktorých sa musíme poučiť. Budovanie demokracie a občianskej spoločnosti je beh na dlhé trate. Každá spoločnosť však má bežcov, ktorí majú odhodlanie veci zmeniť a posunúť vpred.

Ambíciou tejto knihy je ponúknuť čitateľovi prehľad o transformačnej skúsenosti Slovenska s dôrazom na rozvoj a fungovanie občianskej spoločnosti. Kniha sa venuje trom širším oblastiam. V prvej časti popisuje rozvoj a fungovanie občianskej spoločnosti na Slovensku. Venuje sa spolupráci troch sektorov v spoločnosti, popisuje fungovanie mimovládneho sektora, bližšie nahliada na rozvoj dobrovoľníctva, darcovstva a práce s mladými ľuďmi na Slovensku. V druhej časti sa kniha zameriava na zmeny vo vybraných spoločenských oblastiach. Detailnejšie sa venuje najmä vzdelávaniu v oblasti environmentálneho povedomia, rodovej rovnosti a postaveniu žien v spoločnosti. Záverečná časť sa zameriava na budovanie demokratického štátu. Popisuje proces vzniku ústavy Slovenskej republiky, poukazuje na spôsoby, akými sa Slovensko vyrovnávalo s totalitným dedičstvom a zločinmi z minulosti. Posledná kapitola popisuje úlohu občianskej spoločnosti pri posilňovaní bezpečnosti v štáte.

Slovenský originál knižky bude preložený do francúzskej a arabskej verzie. Dôvodom je fakt, že viac ako dve desaťročia transformácie na Slovensku môžu byť dnes inšpiráciou pre iný kút sveta. Revolúcie, aj keď odlišné od tej v Československu, spustili množstvo zmien v arabských krajinách. Rovnako, ako sa začala rodiť občianska spoločnosť na Slovensku po novembri 1989, rodí sa dnes v krajinách severnej Afriky a Blízkeho východu. Desať kapitol publikácie neponúka návody ani recepty na úspech. Nedáva ani vyčerpávajúci prehľad všetkých aspektov rozvoja občianskej spoločnosti. Môže však ponúknuť príklady, z ktorých sa môžu iní poučiť. Kniha nevykresľuje Slovensko nekriticky iba ako úspešný príklad, jej autori nahliadajú na rôzne aspekty rozvoja spoločnosti, a popri úspechoch, upozorňujú aj na nedostatky a problémy, s ktorými slovenská spoločnosť zápasila a zápasí dodnes.

Viac ako 10 autorov a autoriek popisuje vývoj v oblastiach, v ktorých sa dlhodobo profesionálne angažovali a naplno sa im venujú dodnes. V ich textoch nájdete odborné poznatky, ale aj ich osobné názory a pohľady.

Budovanie občianskej spoločnosti a demokracie je proces zdĺhavý a často náročnejší, ako si myslíme. Veríme, že nasledujúcich 10 kapitol prispeje svojou trochou k tomuto procesu.

Samuel Arbe

Obsah

Úvod	5
Obsah	7
1. Tri sektory v spoločnosti: konkurencia či spolupráca	9
Trojsektorová optika spoločnosti	9
Občianska spoločnosť a jej nové podoby	10
Tretí sektor v súčinnosti so štátom a s podnikateľským sektorom	12
Modely fungovania systémov sociálneho štátu a ich dôsledky na podobu a štruktúru neziskových organizácií	13
Medzisektorová spolupráca a partnerstvá	16
2. Mimovládny sektor: pluralita činností a foriem	23
Obnova občianskej spoločnosti po Novembri 1989	23
Turbulencie 90. rokov	25
Obrat po roku 1998: koniec jednoty sektora	28
Obhajoba priestoru pre nezávislé pôsobenie po voľbách 2006	33
Profilácie tretieho sektora prispievajúce ku kultúrnej zmene	38
3. Rozvoj a úprava dobrovoľníctva na Slovensku	40
Kolektívne dobrovoľníctvo a riadené dobrovoľníctvo	40
Aktivity a kampane v prospech dobrovoľníctva na Slovensku	42
Výskum o dobrovoľníctve 2011	43
Právna úprava dobrovoľníctva	44
Výzvy pre dobrovoľníctvo na Slovensku	47
4. Darcovstvo na Slovensku – medzi modernitou a tradíciou	49
Podoby darcovstva – nielen peniaze, ale aj čas a pomoc neznámemu	49
Kultúrne tradície a darcovstvo na Slovensku	51
Meniaca sa rola štátu a jej vplyv na dnešnú podobu darcovstva na Slovensku	52
Darcovstvo na Slovensku v súčasnosti	53
5. Detské a mládežnícke organizácie na Slovensku	56
Kde sa vzali detské a mládežnícke organizácie po roku 1989?	56
Aký je sektor v súčasnosti?	58
Strešná organizácia	60
Rada mládeže Slovenska dnes	61
Sektor detských a mládežníckych organizácií a jeho budúcnosť	62

---

6. Transformácia sa začína zvnútra - Environmentálna problematika na Slovensku	63
Revolúcia a 13 rokov	63
Prvé skúsenosti	64
Mečiar, údery dáždňikmi a médiá	65
Nadšenie a sen	67
Byť otvorený a kritický	68
Granty, dotácie a samofinancovanie	69
Byrokrati	71
7. Dvadsať rokov transformácie z rodovej perspektívy	73
Ženy a muži na prahu politickej zmeny	73
Občianska spoločnosť ako inkubátor pre ženy líderky	76
Ženské mimovládne organizácie v zápase o rodovú rovnosť a práva žien	77
8. Proces vzniku Ústavy SR - výzvy, rozhodnutia a vývoj	82
9. Vyrovnávanie sa s totalitným dedičstvom v Slovenskej republike a proces transformácie	93
10. Bezpečnostné reformy a úloha občianskej spoločnosti v tomto procese	102
Zmena prístupu k bezpečnosti všeobecne v krajinách strednej a východnej Európy	102
Slovenská bezpečnostná komunita a bezpečnostný sektor - krátka historická reminiscencia	103
Význam analýzy bezpečnostného prostredia a tvorby základných strategických dokumentov pri bezpečnostných reformách.	
Podiel a význam bezpečnostnej komunity	106
Namiesto záveru	116
Autorský tím	119
O PDCS	124

---

1. Tri sektory v spoločnosti: konkurencia či spolupráca

*Dušan Ondrušek, Karolína Miková, Mária Zelenáková,
Helena Woleková*

V nasledujúcom texte sa pozrieme na to, aké je postavenie tretieho sektora v spoločnosti, aký je jeho vzťah k iným súčastiach spoločnosti – k iným sektorom a čo celkovo prinášajú tieto medzisektorové vzťahy. Hovoríme o delení spoločnosti na tri sektory, preto je užitočné najprv si vyjasniť, ako vyzerá trojsektorová optika a aké je postavenie tretieho sektora v spoločnosti z jej zorného uhla.

Hovoriť o troch sektoroch v spoločnosti vyzerá na prvý pohľad ako jasné a jednoznačné zadanie. Nie je to celkom tak. Ak si chceme rozumieť, je nevyhnutné opakovane definovať pojmy, s ktorými pracujeme. Preto sa na začiatok venujeme niektorým najzákladnejším pojmom a konceptom. Potom predstavíme niekoľko modelov koexistencie troch sektorov. V závere nás čaká odpoveď na otázku, či v medzisektorovej koexistencii ide o konkurenciu alebo spoluprácu.

1.1. Trojsektorová optika spoločnosti

Samotná existencia termínu „tretí sektor“ napovedá, že musí jestvovať aj prvý a druhý sektor. A keďže termíny prvý a druhý sektor sa v praxi málo používajú, resp. sú častejšie označované ako verejný (alebo štátny, vládny) a podnikateľský sektor, s istotou možno predpokladať, že aj tretí sektor má synonymum. Vieme, že ťažkosť spočíva v tom, že nemá jedno, ale mnoho mien a zatiaľ sa nedosiahla dohoda, ktoré je najvýstižnejšie. K dohode pravdepodobne ani tak skoro nepríde, pretože rôzne názvy odrážajú rozdielne špecifické potreby a stavy jednotlivých spoločností vo svete.

Na Slovensku a v mnohých iných krajinách je rozšírené používanie termínu „tretí sektor“ skôr odpoveďou na aktuálnu potrebu. Je to potreba obnovy občianskej spoločnosti po mnohých desaťročiach jej potláčania a ničenia. Totalitný komunistický režim zrušil oddelenie spoločnosti a štá-

---

tu a nadradil ním definované verejné blaho nad všetky ostatné záujmy. Podrobil si súkromný sektor i občiansku spoločnosť štátu a vylúčil akékoľvek práva a slobody, ktoré mali prednosť pred štátom a nezáviseli od neho. V tejto extrémnej forme fungovania spoločnosti existoval len jeden sektor – štátny. Ten riadil, zabezpečoval a kontroloval všetky sféry života ľudí.

Viac ako dvadsať rokov transformácie slovenskej spoločnosti predstavuje v podstate obdobie vydeľovania druhého a tretieho sektora zo všeobjímajúceho zovretia toho prvého – štátneho. Je to obdobie, v ktorom si občania slobodne vytvárajú vlastné organizácie na uspokojovanie svojich ekonomických, politických, sociálnych, kultúrnych a iných záujmov či potrieb. Vytvárajú si ich z vlastnej iniciatívy nezávisle od štátu, ale v súlade s jeho novými zákonmi.

Vráťme sa k pôvodnému deleniu na štát a občiansku spoločnosť. V inštitucionálnej oblasti sa to premieta do termínov vládne (štátne alebo verejné) a mimovládne (neštátne alebo súkromné) organizácie. No terminologicky sme sa tým ešte nevyrovnali s otázkou, ako z tohto delenia na dve súčasťi dospieť k trojsektorovému videniu sveta. Najlepším z možných riešení je rozdelenie mimovládnych (neštátnych, súkromných) organizácií na tie, ktoré si občania zakladajú s cieľom dosahovať súkromný zisk a naplňajú tak svoje ekonomické záujmy, a na tie, ktorých cieľom nie je dosahovanie zisku, ale ktoré si občania zakladajú na naplnenie iných cieľov, iných záujmov. Zjednodušene môžeme teda k trojsektorovej štruktúre dospieť najprv rozlíšením štátnych a neštátnych (súkromných) organizácií a potom rozlíšením súkromných organizácií na ziskové a neziskové. Ako tretí sektor sa potom označujú súkromné neziskové aktivity občanov, ktorí ich vykonávajú, aby uspokojili, obhájili či presadili čiastkové skupinové záujmy.

Na jednoznačnejšie odlíšenie organizácií tretieho sektora od vládneho a podnikateľského bola vyvinutá relatívne jednoduchá definícia mimovládnej (súkromnej) neziskovej organizácie pomocou piatich rozlišovacích kritérií. Takéto organizácie sú inštitucionalizované, súkromné, neziskové, samosprávne a dobrovoľnícke (Ondrušek a kol., 1998).

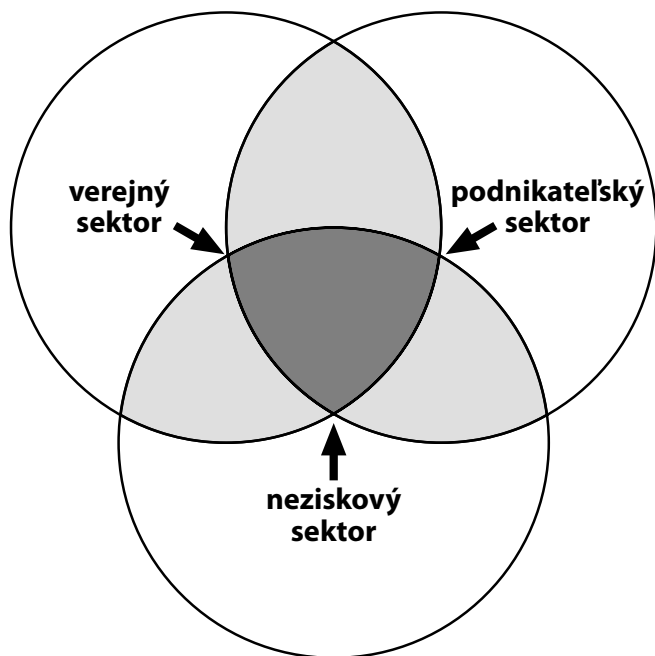
1.2. Občianska spoločnosť a jej nové podoby

Ako vyplýva zo schémy, vzťah troch sektorov v spoločnosti možno zobraziť ako tri prelínajúce sa kruhy. Každý z troch sektorov (1. verejný, štátny

---

---

i samosprávny; 2. podnikateľský; 3. tretí – čiže dobrovoľnícky, občiansky, neziskový sektor) má určitý priestor, ktorý je z hľadiska aktivít, právomocí i zodpovedností špecifický a autonómny a súčasne existujú pomerne rozsiahle oblasti, kde dochádza k ich prekrytiam a k prelínaniu.

V tradičnom autoritársky socialistickom nastavení sa o možnej existencii druhého a tretieho sektora vôbec neuvažovalo. V súčasnosti dediči tohto typu uvažovania síce pripúšťajú zmysel existencie podnikateľského privátneho sektora a dokonca i tretieho sektora, ale ich predstava o možnom rovnocennom partnerskom fungovaní je im cudzia. To, čo očakávajú, je konkurencia a neustály boj týchto troch „konkurentov“. Len pomaly sa darí šíriť aj iné východisko uvažovania, akúsi „paradigmu partnerstva“ spoločného fungovania troch sektorov.

V tejto súvislosti je zaujímavý model, ktorý **skutočnú občiansku spoločnosť** chápe inak, než sme doteraz boli zvyknutí. Skutočná občianska spoločnosť nie sú len izolované neziskové či komunitné organizácie, ale je to (zjednodušene povedané) taký typ spoločnosti, do ktorej patrí rovnako štátny sektor, ako aj privátny podnikateľský sektor a sektor neziskových organizácií. Všetky tri sektory však vytvárajú skutočnú občiansku spoloč-

---

nosť iba za predpokladu, že ako partneri navzájom spolupracujú, vzájomne sa dopĺňajú a vyvažujú svoje slabé stránky svojimi prednosťami.

1.3. Tretí sektor v súčinnosti so štátom a s podnikateľským sektorom

Keď sa ponoríme do tejto témy, nenájdeme úplnú a definitívnu odpoveď a ocitneme sa v nekončiacom sa víre otázok.

Ako majú vyzeráť neziskové organizácie? Má to byť skupina nadšencov, čo laicky, bez prostriedkov a holými rukami zachraňuje to, o čo sa nik nestará? Skupiny odborníkov, čo sa v profesionalite služieb vyrovnajú štátnym inštitúciám, alebo ich predstihujú? Organizácie, čo pracujú zadarmo, za peniaze z darov a zo zbierok, za peniaze daňových poplatníkov, za peniaze získané predajom služieb zákazníkom...? Odpoveď bude: áno, aj, aj, aj... Podoba neziskových organizácií (ich štruktúra, charakter, profesionalita) bude závisieť predovšetkým od toho, akú úlohu majú plniť v spoločnosti.

Očakáva sa, že neziskové neštátne organizácie majú byť „neprofesionálnym“ doplnkom štátnych a komerčných služieb? Alebo je to naopak a štát má pokrývať len také služby, o ktoré komerčný sektor nejaví záujem a občania nie sú schopní pokryť si ich sami? Niekedy je potreba taká veľká, že súčinnosť všetkých troch sektorov je nevyhnutnou podmienkou. Otázka potom nespočíva v tom, kto je zodpovedný, ale skôr, v tom, ako si tretí sektor, štát a biznis rozdelia spoločný koláč zodpovednosti.

Mohlo by sa zdať, že ak si otázky postavíme takto všeobecne, hrozí, že sa zamotáme do príliš všeobecných sociologických či politologických úvah. Ak si však chceme odpovedať na otázku, ako by mali vyzeráť neziskové neštátne organizácie, k odpovedi sa dopracujeme len pomocou širšieho kontextu. Vo všeobecnej podobe bude odpoveď jednoduchá. Mali by vyzeráť tak, aby čo najviac plnili funkciu, ktorá tretiemu sektoru v poskytovaní služieb a v jeho advokačnej role prislúcha. No prakticky – bez prílišného sociologizovania a politologizovania – ako to vlastne je? Za čo má zodpovedať tretí sektor a čo z toho vyplýva pre podobu neziskových organizácií? Odpoveď, samozrejme, nebude jednoznačná a univerzálna pre všetky krajiny a v každom čase. Zjavne tu existuje viacero modelov, ktoré môžu fungovať. Navyše v transformačných časoch – a to spôsobuje poriadny zmätok v hlavách ľudí – môže vedľa seba existovať i viacero modelov súbežne.

V kapitole o vzťahu štátu a tretieho sektora sú na všeobecnej úrovni opísané možné modely spolužitia štátu a tretieho sektora. Každý z týchto modelov predpokladá aj inak štruktúrované neziskové organizácie. To, či v typickej neziskovej organizácii (a je taká vôbec?) bude 5 alebo 200 zamestnancov, to, či organizácia bude stáť na renomovaných profesionálnych expertoch alebo na nadšených voľnočasových dobrovoľníkoch a podobné desiatky otázok, bude závisieť aj od toho, ako určíme rolu, ktorú majú v spoločnosti hrať neziskové organizácie. Slovinská sociologička Zinka Kolarič (1999) vychádza z postsocialistickej reality v tomto regióne. Na jej základe uvádza zaujímavý prehľad piatich modelov, ako možno chápať zodpovednosť štátu, tretieho sektora a podnikateľských subjektov v poskytovaní služieb občanom. Uvádzame ich v samostatnom rámciku, pretože je užitočné uvedomiť si veľmi konkrétne dôsledky odlišných modelov.

Zinka Kolarič nazýva tieto modely **liberálny, konzervatívno-korporativistický, sociálnodemokratický, náboženský a štátno-socialistický**. Toto delenie sa viaže na príklad modelov fungovania systémov sociálneho štátu (welfare systems) v európskom kontexte. Nazdávame sa však, že tieto úvahy sa netýkajú len zodpovednosti za poskytovanie sociálnych služieb. Obdobný model môže platiť pre zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie, kultúru, šport a iné.

1.4. Modely fungovania systémov sociálneho štátu a ich dôsledky na podobu a štruktúru neziskových organizácií¹

Liberalný model:

Všetci občania majú šancu kúpiť si potrebnú službu na dobre rozvetvenom trhu, ktorý pružne reaguje na meniace sa potreby občanov. V poskytovaní služieb hrá najpodstatnejšiu úlohu **privátny, komerčný sektor**. Pre tých, čo si plne nemôžu dovoliť získať služby prostredníctvom trhu, je aktuálna možnosť obrátiť sa o pomoc na rodinu, príbuzenstvo a lokálne organizované siete neziskových a dobrovoľníckych organizácií. Tie poskytujú len služby, ktoré nepokrývajú privátne inštitúcie, alebo poskytujú služby pre časť obyvateľstva, ktorá si nemôže dovoliť zaplatiť služby komerčných inštitúcií. Štát poskytuje záchrannú sieť pomáhajúcich inštitúcií a služieb iba tým, čo prepadli

---

¹ Spracované podľa Zinky Kolarič: The Non-profit Sector as a Service provider in Different Types of Welfare Systems.

sitom súkromných a dobrovoľníckych inštitúcií. Úlohou štátu je poskytnúť „poslednú záchrannú sieť“ pre ľudí bez peňazí, rodinných vzťahov a ľudí bez možnosti získať pomoc dobrovoľníckych inštitúcií.

V tomto modeli sa treťosektorové organizácie sústreďujú na služby, ktoré sú nové a komerčne (zatiaľ) nezaujímavé, ako aj na služby pre ľudí v núdzi, sociálne slabú časť populácie, ktorá nie je schopná kúpiť si služby na trhu. Treťosektorové organizácie sú často inovátormi alebo lacnejším (a menej kvalitným) doplnkom komerčného sveta, musia mať vo svojich radoch tvorivých a odvážnych „sociálnych inovátorov“ a tiež veľmi sociálne citiacich pracovníkov a dobrovoľníkov, pre ktorých je pomoc ľuďom v núdzi najvyššou hodnotou.

Konzervatívno-korporatívny model:

Podobne ako v liberálnom modeli sú na prvom mieste v poskytovaní služieb **trhové inštitúcie** (firmy, komerčné služby). Schopnosť občanov kupovať si služby je posilnená pomocou **systémov povinného poistenia**, ktoré reguluje štát. Štát tiež preberá zodpovednosť za ľudí, ktorí sa neuplatnia na trhu práce a nemajú možnosť využívať služby súkromných subjektov. Zodpovednosť štátu je tu silnejšia ako v liberálnom modeli. Štát je „zálohou“ za služby súkromného sektora.

V tomto modeli musia byť neziskové organizácie mimoriadne profesionálne. Pracujú vo veľmi súťaživom prostredí, kde sú nútené dokazovať svoju kvalitu v konfrontácii so štátnymi službami, „dotovanými“ prostredníctvom systémov povinného poistenia. Neziskové organizácie sa spravidla sústreďujú na inovatívne služby, na služby pre štát nepopulárne, ale potrebné a tiež na služby, ktorých predajom si neziskové organizácie môžu zabezpečiť stabilný príjem a podmienky na vlastný rozvoj. Neobstoja organizácie, ktoré nevedia profesionálne plánovať, alebo je im cudzí marketing a systematická kontrola a tlak na zvyšovanie vlastnej efektívnosti. Neziskové organizácie, ktoré sa udržia, sa v tomto modeli veľmi podobajú na úspešné firmy.

Sociálnodemokratický model:

Zodpovednosť za poskytovanie služieb spočíva **predovšetkým na štáte**. (Verejný sektor je silný, dôraz je na univerzálnosti programov a zabezpečovaní sociálnych práv.) Na druhej strane občania stále majú možnosť kúpiť si služby na „trhu“, a tak sa dostať k väčšej a často drahšej variete služieb. Alebo sa k službám môžu dostať i prostredníctvom neformálnych neziskových sietí, i keď na túto možnosť sa kladie

najmenší dôraz.

Úloha treťosektorových organizácií je minimalizovaná na atraktívny alebo chýbajúci doplnok štátnych služieb. Treťosektorové organizácie sa presadzujú len v okrajových a vysoko špecializovaných oblastiach. Rola treťosektorových organizácií sa presúva viac do sféry advokácie, kontroly a konštruktívnej kritiky výkonu štátnych inštitúcií.

Náboženský model:

(Zinka Kolarič používa označenie – Katolícky model, nám sa však uvedené pomenovanie zdá presnejšie.) V tomto type hrajú kľúčovú rolu **rodinné zväzky, cirkevné inštitúcie a siete charity, ako aj neformálne občianske servisné organizácie**. Ľudia majú možnosť kupovať si služby i prostredníctvom systémov povinného poistenia. Štát zasahuje a zabezpečuje služby iba vtedy, keď spomenuté inštitúcie zlyhajú, alebo nie sú schopné poskytovať ich na primeranej úrovni a v dostupnej cene.

Úloha charitatívnych organizácií je nezastupiteľná, toto usporiadanie umožňuje ich plný rozvoj. Služby sa majú – podľa tohto prístupu – poskytovať rovnakou mierou pre všetky skupiny obyvateľstva, nezávisle od ich náboženskej príslušnosti. Vzhľadom na dobrovoľný charakter sú cirkevné a charitatívne organizácie schopné poskytovať služby mimoriadne lacno, prístupne pre širokú populáciu. V tomto modeli bývajú neziskové organizácie miestne, odbornou kapacitou a mediálne jednoznačne prepojené so štruktúrami cirkvi a charity. V neziskových organizáciách sa jednoznačne prelína sociálna pomoc s rozširovaním náboženstva. Toto úzke prepojenie nemusí vyhovovať niektorým organizáciám alebo ich klientom.

Štátno-socialistický model:

Rola štátu je v tomto modeli dominantná. Štát je vlastníkom, financuje a kontroluje všetky inštitúcie poskytujúce služby. Ľudia nemajú možnosť získať služby z iných zdrojov. Služby neziskových organizácií sú limitované obmedzujúcim zákonným rámcom, cirkevné a charitatívne inštitúcie sú neprímerane kontrolované a obmedzované v činnosti. Sociálne služby v privátnej sfére prakticky neexistujú.

Vzhľadom na minimálny priestor na svoje fungovanie, neziskové organizácie spravidla nie sú veľmi vplyvné. Väčšinu svojej energie sú nútené investovať do úsilia o svoje prežitie. Keďže služby poskytované

štátom majú monopolný charakter, sú väčšinou príliš drahé, nepružné a často i nefunkčné. V tomto modeli sú neziskové organizácie spravidla redukované na hierarchicky organizované dobrovoľné združenia a často slúžia len ako „výkladná skriňa“ mocenskej elity. Neočakáva sa, že by mali mať reálnu moc alebo podiel na rozhodovaní. Majú slúžiť len na umelé deklarovanie veľkodušnosti štátu či mocou kontrolovaný preventívny ventil nespokojnosti občanov. Neziskové organizácie však aj tu bývajú užitočné v informovaní obyvateľov o iných efektívnejších modeloch, ale zvyčajne samy nemajú dostatočnú kapacitu na praktické kroky.

1.5. Medzisektorová spolupráca a partnerstvá

Už sme naznačili, že hierarchické centralizované systémy v spravovaní krajín celosvetovo prežívajú krízu a dlhodobo nie sú udržateľné. Na Slovensku sa to premietalo do potreby reformy verejnej správy a jej decentralizácie. Decentralizácia prirodzene vedie k rozdeleniu moci – zmenšeniu moci štátnych orgánov, rastu moci samosprávy a dokonca k vzniku nových samosprávnych orgánov. Takáto zmena v mnohom komplikuje rozhodovanie verejnej správy. Už len vnútri verejnej správy sa zvýši počet zainteresovaných, ako aj počet rôznych záujmov. Súčasne sa dá očakávať, že záujem o verejné rozhodovanie a vplyv súkromných subjektov rastie. Napr. privatizáciou štát stráca a súkromný sektor získava priamy dosah na podniky dôležité pri zabezpečovaní služieb verejnosti. Rozdrobenie moci a záujmov prirodzene povedie k zvýšeniu počtu situácií, pri ktorých za riešenie nejakého problému nebude zodpovedná jediná inštitúcia či autorita, schopná autonómne rozhodnúť a rozhodnutie aj zrealizovať. Čoraz zriedkavejšie bude možné riešenie presadiť silou a autoritou, a viac bude situácií, pri ktorých bude nevyhnutné vyjednávanie a vzájomná dohoda zainteresovaných strán. Schopnosť spolupracovať s rôznorodými partnermi sa stane nevyhnutnou pre verejných predstaviteľov, inštitúcie, ako aj pre súkromné subjekty – ziskové či neziskové.

Medzisektorová spolupráca (aj na Slovensku) bude kľúčová na prežitie a rozvoj inštitúcií všetkých troch sektorov. Úplnú odpoveď na otázku, ako konkrétne postupovať, ak chceme medzisektorovo spolupracovať, dnes nemá takmer nik. V ďalšom texte sa pokúsime aspoň o časť tejto odpovede.

Začneme trochu nevyhnutnej teórie. Spoluprácu môžeme vnímať

---

z dvoch vzájomne súvisiacich, i keď odlišných pohľadov. Spoluprácu môžeme vidieť ako vzťah. Kľúčové sú potom „zdieľanie“ a vzájomná výhodnosť tohto vzťahu pre spolupracujúce strany. Na vytvorenie vzťahu spolupráce potrebujú zúčastnené strany vyznávať podobné hodnoty, vnímať zodpovednosť za rovnaký problém, alebo „zdieľať“ zdroje, ciele alebo víziu. Podľa autorov Mattessich a Monsey (1992) je spolupráca „vzájomne výhodný a dobre definovaný vzťah, ktorý vytvoria dve strany alebo viac strán na to, aby spoločne dosiahli cieľ.“

Spoluprácu však môžeme vidieť aj ako **proces**. Z tohto hľadiska spolupráca predstavuje spôsob identifikovania toho, čo je a toho, čo nie je spoločné medzi stranami, ktoré priviedol k spoločnému stolu spoločný problém, alebo vôľa spolupracovať. Tento proces umožní zúčastneným stranám vzájomne výhodnú výmenu názorov a spoločné vyriešenie spoločného problému. Podľa Grayovej (1989) je spolupráca proces, v ktorom strany, ktoré vidia rôzne aspekty toho istého problému, môžu konštruktívne preskúmať vzájomné rozdiely a hľadať riešenie, ktoré presahuje ich individuálne možnosti. V procese spolupráce je dôležité spoločné rozhodovanie zúčastnených strán, hlavne o smerovaní v oblasti spoločného záujmu. (Deje sa to prostredníctvom osôb či inštitúcií reprezentujúcich hlavné dotknuté a zainteresované skupiny – niekedy sa im hovorí „stakeholdri“). Slovenčina pre tento pojem nemá jednoslovné vystihujúce označenie, takže aj v ďalšom texte ostaneme pri „stakeholdroch“.

A teraz trochu praktickejšie. Ako vyzerá proces, súbor krokov pri nadväzovaní a rozvíjaní medzisektorovej spolupráce v nejakom konkrétnom probléme, čo trápi napríklad miestnu komunitu?

Základné charakteristiky procesu spolupráce:

Vzťah a proces spolupráce vyžaduje niekoľko predpokladov:

- stakeholdri (zúčastnené a ovplyvnené skupiny) sú vzájomne závislí, ani jedna zo zúčastnených strán nie je schopná samostatne zrealizovať ňou preferované riešenie problému,
- počas procesu vzniká spoločné porozumenie problému,
- zúčastnené strany osobne diskutujú,
- pravidlá postupu a rozhodovania sú vytvorené a odsúhlasené účastníkmi,
- proces umožňuje vzájomné učenie sa/vzdelávanie zúčastnených,
- medzi účastníkmi vznikajú a posilňujú sa vzťahy vzájomného rešpektu,
- riešenia vznikajú prostredníctvom konštruktívnej diskusie o rozdieloch,

-
- v procese vzniká spoločné „vlastníctvo“ rozhodnutia; vždy, keď je to možné, rozhodnutie sa dosahuje konsenzom,
  - predpokladom procesu je spoločná zodpovednosť účastníkov (stakeholderov) za rozhodnutia a smerovanie oblasti, ktorou sa skupina zaoberá,
  - spolupráca vzniká a rozvíja sa postupne.

Proces spolupráce má niekoľko základných krokov:

1.5.1. Začatie spolupráce

Na začiatku, keď sa organizácia, inštitúcia alebo neformálna skupina rozhodne prizvať iné subjekty na spoluprácu, je potrebné, aby si predbežne formulovala oblasť, v ktorej chce spolupracovať, alebo problém, ktorý chce spoločne riešiť. Na základe vymedzenej oblasti potom môže identifikovať zainteresované a ovplyvnené skupiny a z nich účastníkov procesu (predstavitel'ov stakeholdrov, expertov atď.)

Potom môže zvolať prvé stretnutie stakeholderov, na ktorom je potrebné, aby sa účastníci dohodli na spoločnej predbežnej formulácii problému alebo oblasti spolupráce, vyjasnili si roly v procese spolupráce a dohodli sa na cieľoch a krokoch procesu.

Rámček 2: Prvé stretnutie – overovanie si možnosti spolupráce

Špeciálnu pozornosť venujeme prvému stretnutiu; postupujeme pomaly a dôkladne si pripravíme program a pravidlá, ktoré poslúžia skupine ako základný rámec správania účastníkov a neskôr môžu poslúžiť pri zvládaní konfliktných situácií.

Zopár užitočných otázok pri príprave programu prvého stretnutia:

- Prečo sa stretnutie uskutočňuje a kto ho zvolal?
- Aké sú vaše očakávania a aké sú očakávania vami zvolaných ľudí? Čo si myslia, že sa spoluprácou môže dosiahnuť? Aký je očakávaný prínos pre komunitu, organizácie a pre jednotlivcov?
- Aké sú plusy a mínusy plánovanej spolupráce?
- K čomu chceme spoločne dospieť? Aký je cieľ našej spolupráce, čo by mal byť výsledok?

- Je niekto, kto sa nemôže na stretnutí zúčastniť, ale mohol by prispieť a má čo povedať k danej téme?

Otázky k základným pravidlám:

- Aké sú roly členov a zvolávateľa, a koho zastupujú?
- Aký je náš časový plán práce? Aké časové limity máme?
- Ako budeme pracovať s informáciami: zbieranie údajov, zachovávanie dát, diskretnosť, propagácia?
- Ako budeme komunikovať? Kto bude za čo zodpovedný a dokedy?
- Či a aké kompenzácie dostanú účastníci (preplatenie výdavkov)?
- Čo musíme urobiť na začiatku?
- Ako budeme rozhodovať?

1.5.2. Spoločné plánovanie a rozhodovanie

Na spoločných stretnutiach sa stakeholderi postupne:

- dohodnú na presnom vymedzení a pomenovaní problému alebo oblasti spolupráce,
- vymenia si (prípadne medzi stretnutiami zozbierajú) informácie potrebné na porozumenie problému,
- diskusiou o rôznych aspektoch problému, ktoré vnímajú individuálne, postupne dospejú k spoločnému porozumeniu histórie, kontextu a záujmov spojených s riešeným problémom alebo oblasťou,
- od spoločného porozumenia problému môžu prejsť k návrhu možností, alternatív a nápadov na riešenie problému,
- preveria možnosti riešenia a postupne vylúčia nevhodné, diskutujú o zostávajúcich alternatívach, ich výhodách a nevýhodách,
- ďalej zúžia výber na niekoľko alternatív, ktoré rozpracujú,
- potom sa dohodnú na nezávislých kritériách, podľa ktorých vyberú spoločné riešenie,
- riešenie poskytnú na pripomienkovanie širšej skupine zainteresovaných, ako aj verejnosti,
- spoločne odsúhlasia konečnú dohodu.

1.5.3. Realizácia dohody

V procese spolupráce je dôležité, že za realizáciu dohody sú spoločne zodpovedné všetky zúčastnené strany aj v prípade, keď sa na faktickej realizácii nepodieľajú všetci účastníci.

Na to, aby mohli zrealizovať spoločnú dohodu, účastníci potrebujú:

- k dosiahnutej dohode vytvoriť realizačný plán,
- rozdeliť si zodpovednosti za jednotlivé úlohy,
- vytvoriť mechanizmus na monitorovanie a spresňovanie realizácie.

Potom už zostáva iba zrealizovanie úloh a aktivít.

Rámček 3: Spoločná dohoda medzi organizáciami

Na čo by sme nemali zabudnúť pri uzatváraní dohôd medzi organizáciami:

Na akom stupni blízkosti sa zúčastnené organizácie dohodli? (medziagentúrny výbor, poradná skupina, konzorcium, fúzia, konsolidácia)

Aké právomoci bude každá organizácia uplatňovať?

Aké budú zodpovednosti každej organizácie?

Akou mocou – vplyvom a inými zdrojmi prispeje každá organizácia?

Ktorí kľúčoví ľudia v každej organizácii musia podpísať dohodu? Podpísali ju?

Ktoré dôležité stratégie, postupy a činnosti táto dohoda ovplyvní v každej z organizácii, aký je plán implementácie týchto zmien?

Kto má zodpovednosť za spresňovanie dohôd a za urovnávanie nezrovnalostí medzi členskými organizáciami?

1.5.4. Monitorovanie, hodnotenie a spätné preverovanie napĺňania dohody

Dôležitou súčasťou akéhokoľvek dlhodobého plánovacieho procesu je monitorovanie a zhodnocovanie postupu realizácie. Podľa výsledkov monitoringu a potreby je potom možné prispôbovať plán a priebežné rieše-

---

nie nespokojností a odlišných názorov na realizáciu dohody.

1.5.5. Doba zmeny či doba nevedomia na Slovensku?

Na záver si ešte skúsme pomenovať súvislosti, v ktorých dnes na Slovensku hovoríme o treťom sektore a jeho vzťahu k iným sektorom.

Reformy, ktoré na Slovensku predstavovali pre časť spoločnosti dokončenie revolúcie, sa diali veľmi pomaly a nechcene. A čo horšie, zo Slovenska sa stal hlboko vnútorne rozpoltený štát, ktorému chýbala jasná vízia svojej budúcnosti a roly, ktorú môže zohrať v strednej Európe a vo svete vôbec. Bola badateľná snaha zachovať status quo v každej oblasti, pričom hlavné impulzy na zmeny dostávalo Slovensko od časti podnikateľskej sféry, z neziskového sektora a v neskôr konečne aj z médií. Vzdelávací systém, zdravotná starostlivosť, dôchodkové zabezpečenie sa začali reformovať až koncom 90. rokov. Na to, že tieto oblasti sa dotýkajú prakticky každého žijúceho občana SR, bola diskusia k nim do roku 1998 až na výnimky nedostatočná.

Dnešná, rýchlo sa meniaci doba prináša zmeny súvisiace s globalizáciou, informatizáciou a inými megatrendmi. V súčasnosti sa s tým mení rola tretieho sektora, ako aj rola štátu. Dalo by sa povedať, že doba je tehotná zmenou a pre nás na Slovensku viac ako pre našich západných susedov. Ak neuspějeme, budeme zaostávať. Strádanie, ktoré každú zmenu bude nevyhnutne sprevádzať, sa našou dočasnou nečinnosťou nijako nezmenší, len sa predĺži.

Predstava, že miesto tretieho sektora má byť v boji s ostatnými dvoma sektormi o „ohraničený kus koláča“, nie je najproduktívnejšia. Schodnejšou cestou by bolo skôr uvažovať, v čom sú prednosti každého zo sektorov, kde sa sektory dopĺňajú a kde je priestor na spoluprácu.

Literatúra a zdroje

CARPENTER, S.: *Cooperative Planning and Problem Solving*, tréningový manuál, Maďarsko 1996.

GRAY, B.: *Collaborating – Finding Common Ground for Multiparty Problems*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1989.

KOLARIČ, Z.: *The Non-profit Sector as a Service provider in Different Types of Welfare Systems*. Johns Hopkins University, Baltimore 1999.

MATTESSICH, P. W.; MONSEY, R. M.: *Collaboration – What Makes it work*, Amherst H Wilder Foundation, 1992.

ONDRUŠEK A KOL.: *Čítanka pre neziskové organizácie*, PDCS, Bratislava, 1998.

ŠAMALÍK, F.: *Občanská společnost v moderním státě*, Doplněk Brno, 1995 s. 156 – 158.

---

2. Mimovládny sektor: pluralita činností a foriem¹

Martin Bútorá, Zora Bútorová, Boris Strečanský

2.1. Obnova občianskej spoločnosti po Novembri 1989

2.1.1. Predchodcovia zmien: „ostrov pozitívnej deviácie“

Na prahu novej éry po páde komunizmu sa k výzvam, ktoré stáli pred slovenskou spoločnosťou – obnoviť demokraciu a trhovou ekonomiku, nájsť novú kultúrnu identitu a vyriešiť štátoprávne otázky – pridružila aj potreba oživiť občiansku spoločnosť.

Československý i slovenský November '89 boli do značnej miery dielom občianskych hnutí a iniciatív vzdorujúcich komunistickému režimu, ktoré sa na krátky čas stali aj kľúčovými organizátormi spoločenskej zmeny. Tieto „ostrov pozitívnej deviácie“, ako ich nazvali sociológovia ešte pred rokom 1989, zintenzívnili svoju činnosť v druhej polovici 80. rokov. Do otvorenejšej konfrontácie s vtedajšou mocou sa dostali najmä dve skupiny – príslušníci tzv. tajnej cirkvi (katolícki aktivisti) a ochranári podporovanej časťou umeleckej a spoločenskovednej obce. Viaceré osobnosti z týchto prostredí sa stali politickými lídrami revolúcie i ponovembrových zmien.

Záverečná veta z prvého vyhlásenia hnutia Verejnosc' proti násiliu, hlavného protagonistu nenásilnej revolúcie, z 20. novembra 1989 – „Zoberme ako občania svoje záležitosti do vlastných rúk!“ – zapôsobila elektrizujúco na dovtedy nevelmi prebudených obyvateľov. Predstavitelia VPN zreteľne formulovali svoje predstavy o význame aktívneho občianstva, ktoré znamená citlivosť voči situáciám, keď sa záujmy obyvateľov porušujú, ako aj guráž „postaviť sa proti každej moci, ktorá má tendenciu metastázovať na úkor druhých“².

---

¹ Táto kapitola je použitá s láskavým súhlasom autorského tímu a vydavateľa. Kapitola je súčasťou publikácie : M. Bútorá, Z. Bútorová, B. Strečanský. *Aktívne občianstvo a mimovládny sektor na Slovensku - Trendy a perspektívy*. (VČELÍ DOM, občianske združenie, Bratislava 2012) s. 17 - 33

² Zajac, P. – Bútorá, M.: *Zrodil sa občan*. In: *Verejnosc'*, č. 1/1989.

2.1.2. Explózia združovania

Už v marci 1990 Federálne zhromaždenie Československej socialistickej republiky schválilo zákon o združovaní občanov, zákon o zhromažďovacom práve a zákon o petičnom práve. Táto trojica zákonov odštartovala proces demokratizácie. Uvoľnenie slobody prinieslo nový rozkvet združovania. Vznikali nielen nové politické strany, ale nové organizácie si zakladali aj umelci, žurnalisti, podnikatelia, aktivisti v oblasti ľudských práv; rodili sa desiatky rozličných ad hoc iniciatív, lokálnych i celoštátnych, vynárali sa svojpomocné i vzájomnoprospesné skupiny a združenia.

Začali tiež začať ožívať spolky a organizácie, ktoré boli predchádzajúcim režimom potláčané (napríklad kresťanské združenia a organizácie cirkví pôsobiace v oblasti sociálnych služieb). Popri nich pokračovali vo svojej činnosti aj organizácie, ktoré za minulého režimu existovali v rámci tzv. Národného frontu (napríklad Slovenský zväz žien či Slovenský zväz invalidov). Niektoré z nich svoju činnosť utlmili, iné sa pretransformovali. Väčšina starších združení a organizácií bola tradične napojená na dotácie zo štátneho rozpočtu a mala rozsiahlu členskú základňu. Novozaložené organizácie si zhaňali prostriedky z rôznych zdrojov, často najmä zahraničných. „Staršie“ organizácie spravidla neopúšťali tradičné aktivity, zatiaľ čo tie „novšie“ prinášali inovatívne koncepty riešenia problémov.

Začiatkom 90. rokov už na Slovensku pôsobilo niekoľko tisíc združení, nadácií a iných neziskových organizácií. V októbri 1991 sa zišla prvá celoslovenská konferencia mimovládnych neziskových organizácií (MNO), ktorá sa stala významným medzníkom v dejinách dobrovoľného združovania. Účastníci sa dohodli na potrebe skvalitniť vzájomnú informovanosť a naliehali tiež na zlepšenie daňových a legislatívnych podmienok pre rýchlo sa rozrastajúci tretí sektor, čo sa stalo požiadavkou takmer každej nasledujúcej Stupavskej konferencie (názov konferencie sa zaužíval podľa miesta konania v Stupave).

V roku 1994 sa vytvorilo strešné zoskupenie **Grémium tretieho sektora (G3S)**, ktoré získalo status partnera voči vláde. Spočiatku zahŕňalo štyri kľúčové oblasti: 1) humanita a charita; 2) vzdelávanie, kultúra a mládež; 3) životné prostredie; 4) ľudské práva a menšiny. Počet a zloženie sekcií i členov sa neskôr menili podľa toho, ktorá oblasť sa stala v neziskovom prostredí významnou. Grémium si vytýčilo za cieľ stať sa obhajcom mimovládnych organizácií pri zlepšovaní legislatívnych a daňových podmienok a informovať verejnosť o aktivitách sektora. Servis pre G3S vykonávala

---

v období rokov 1994 – 2002 mimovládna organizácia SAIA-Servisné centrum tretieho sektora, ktorá vydávala aj časopis *Non-Profit*. Neskôr si túto rolu podelili internetový občiansky denník *ChangeNet* (www.changenet.sk) a tlačový časopis *Efekt*, ktorý vydávalo 1. Slovenské neziskové servisné centrum. Popri Grémiu vznikli aj iné platformy či asociácie MNO – napríklad Rada mládeže Slovenska, Ekofórum, Domovina, SocioFórum a i.

Grémium sa osvedčilo v období silnejúceho tlaku autoritárskeho štátu na tretí sektor. Keď však tento tlak pominul, klesla aj jeho rola ako predstaviteľ a mimovládneho sektora voči vláde a verejnosti. Popri G3S sa čoraz viac hlásili o slovo aj ďalšie ad hoc zoskupenia alebo nové platformy MNO.

To sme však už trochu predbehli udalosti – ešte predtým, ako sa politické pomery vyvinuli do relatívne normálneho dialógu medzi štátom a občianskou spoločnosťou, musel prejsť slovenský mimovládny sektor náročným súbojom so štátnou mocou.

2.2. Turbulencie 90. rokov

Najvýznamnejšie obdobie zažilo G3S počas obdobia tzv. mečiarizmu, keď predstavovalo spoločnú občiansku platformu vzdorujúcu autoritatívnym praktikám vtedajšej moci. Nástup vlády V. Mečiara v roku 1994 znamenal postupné obmedzovanie priestoru pre pôsobenie občianskych organizácií. Naplno sa táto tendencia prejavila v roku 1996, keď sa vláda rozhodla prijať zákon o nadáciách. Podľa MNO by takýto zákon zaviedol nadmernú byrokráciu, vytvoril umelé bariéry pri zakladaní nadácií a neúmerne zvýšil právomoci štátu pri registrácii nadácií, a preto sa vo svojej kampani *Tretí sektor SOS* vyhlásenej Grémiom tretieho sektora verejne postavili proti tomuto diskriminačnému návrhu. Kampaň mala podobu petície, verejných stretnutí, diskusných fór, ako aj mediálnych podujatí. Napriek tomu, že vláda svoj návrh predsa len presadila, mala kampaň veľký význam pre sebauvedomenie tretieho sektora a stala sa jedným z najvýraznejších príkladov verejnej angažovanosti občianskych organizácií.³

V tomto spore išlo o **stretnutie dvoch princípov: princípu samosprávnosti a nezávislosti**, najvýznamnejšieho „dieťaťa“ Novembra 1989, a princípu centralizácie a etatizmu, potomka predchádzajúceho režimu. Zapojením sa do kampane boli MNO nútené „vystúpiť z tieňa“, verejne sa identifi-

---

³ Nebola to však jediná aktivita MNO v tomto období. Ochránári viedli rozsiahlu kampaň za verejnú diskusiu o dostavbe jadrovej elektrárne v Mochovciach. Príslušníci maďarskej národnostnej menšiny sa úspešne zmobilizovali, aby odmietli tzv. alternatívne vyučovanie slovenského jazyka. Široká plejáda občianskych organizácií sa postavila proti tzv. zákonu na ochranu republiky, ktorý napokon nebol prijatý.

---

kovať s ostatnými. To posilnilo vedomie solidarity. **Kampaň znamenala „otužovanie občianskej spoločnosti“**; bola testom jej zrelosti.⁴

V širšom pohľade bola kampaň reakciou predstaviteľov časti občianskej spoločnosti na centralistické snahy vládnej moci dostať pod kontrolu čo najviac zložiek spoločensko-politického života a presadiť etatisticko-reglementačný model. Toto úsilie sa prejavovalo aj v obmedzovaní účasti opozície na politickom živote, v čistkách v štátnej správe, v ovládnutí elektronických médií, privatizačného procesu a bezpečnostných zložiek, v štátnom dirigizme v oblasti kultúry a pod. Z tohto hľadiska nie je prekvapujúce, že sa dostali pod tlak aj nezávislé občianske aktivity tretieho sektora.

V rokoch 1995 – 1996 prerástli sporadické útoky proti niektorým predstaviteľom občianskych organizácií do systematického ťaženia.⁵ V júni 1995 minister financií vydal príkaz uskutočniť plošnú kontrolu používania prostriedkov v nadáciách. Koncom júla 1995 minister životného prostredia vydal svojim podriadeným pokyn nezúčastňovať sa na podujatiach, ktoré organizovali NGOs. V máji 1996 v slovenskom parlamente odznela správa o plnení úloh Slovenskej informačnej služby, v ktorej jej riaditeľ Ivan Lexa okrem iného povedal: „Oveľa významnejšie ovplyvňujú vývoj na Slovensku rozličné nadnárodné či medzinárodné inštitúcie, nadácie, zahraničné záujmové skupiny a loby. Registrujeme pritom aj také aktivity, ktoré nie sú v súlade so štátnymi záujmami SR.“

Útoky predstaviteľov vládnej moci však mali kontraproduktívny účinok. Ľudia začali väčšiu pozornosť venovať otázkam demokracie. Netrápili ich iba problémy ako životná úroveň, sociálna neistota, nezamestnanosť, kriminalita či zdravotná starostlivosť; od roku 1994 sa otázky demokracie a právneho štátu na rebríčku spoločenských problémov stúpali. Báza proti mečiarizmu sa rozšírila.

Veľký ohlas vyvolali protestné akcie divadelníkov a ďalších umelcov, ktoré vyústili do založenia *Otvoreného fóra Zachráňme kultúru*. Postupne sa utváral široký front protestujúcich umelcov, študentov a akademickej inteligencie. V novembri 1996 protesty kultúrnej obce prerástli do veľkého mítingu v Bratislave *Zachráňme Slovensko*, organizovaného spoločne s politickou opozíciou. Ďalšie mítingy sa konali v 18 mestách. Široká podpora občianskych protestov pred voľbami 1998 svedčila o tom, že značná časť

---

⁴ Bútorá, M. – Fialová, Z. – Demeš, P.: Kampaň „Tretí sektor SOS“. Bratislava, SPACE (Centrum pre analýzu sociálnej politiky) 1997.

⁵ Podrobnejšie sa o tom písalo v štúdiách Bútorá, M. – Košťálová, K. – Demeš, P. – Bútorová, Z.: *Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne organizácie na Slovensku (1995 – jar 1996)*. In: Bútorá, M. – Hunčík, P.: *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho 1996, s. 185-217; Bútorá, M. – Demeš, P.: *Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne neziskové organizácie*. In: Bútorá, M. (ed.): *Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1997, s. 279-299.

---

populácie neschvaľuje úsilie vládnej moci koncentrovať moc a zlikvidovať samosprávne mechanizmy v spoločnosti.

Do kampane, ktorá sa pod názvom *OK '98 (Občianska kampaň '98)* sformovala od januára 1998, sa zapojili desiatky MNO a stovky dobrovoľníkov. Jej cieľom bolo mobilizovať občanov k účasti na voľbách; zlepšiť ich informovanosť; zvýšiť ich vplyv na prípravu volebných zákonov; zabezpečiť občiansky dohľad nad korektným priebehom volieb. Krajinu zaplavili vzdelávacie projekty, kultúrne akcie, pochody, koncerty, brožúry, filmy, videoklipy, diskusné fóra s kandidátmi, stretnutia s občanmi. Tretí sektor výrazne prispel k vysokej volebnej účasti (84,4 % oprávnených voličov), ako aj k férovému priebehu volieb. Vďaka masívnej verejnej mobilizácii i spolupráci medzi demokratmi v rôznych politických stranách Mečiarovo hnutie nedostalo dosť hlasov na to, aby mohlo zostaviť vládu. Moci sa ujala široká koalícia prodemokratických síl. Po voľbách sa na Slovensku postupne obnovili demokratické pravidlá hry a krajina sa vrátila na cestu integrácie do euroatlantických štruktúr.

MNO sa teda stali **jedným z aktérov zápasu o demokratický charakter štátu**. Pôsobili v nich nielen aktívni občania, ale aj špičkoví odborníci z rôznych oblastí – ekonómovia, sociológovia, politológovia či právnici. Komcom deväťdesiatych. rokov sa začali výraznejšie profilovať aj think-tanky ako nezávislé občianske inštitúcie poskytujúce odbornú reflexiu vývoja a usilujúce o tvorbu verejných politík. Uskutočňovali sa pravidelné výskumy verejnej mienky, ktorých výsledky preberali nezávislé médiá, čím ovplyvňovali verejnú diskusiu. Kľúčovými témami tohto obdobia boli obrana demokracie, potreba reforiem a euroatlantického smerovania Slovenska. Jednou z frekventovaných tém bola aj občianska spoločnosť a mimovládne organizácie ako jej súčasť. Vďaka spolupráci výskumníkov, žurnalistov a občianskych aktivistov si tretí sektor začal budovať poznatkovú bázu o svojej činnosti i o tom, ako ho vníma širšia verejnosť.

Vývoj na Slovensku v 90. rokoch sa **odlišoval od ostatných štátov Vyše-hradskej štvorky, od baltských krajín či Slovinska**. Pokusy vládnej moci obmedziť priestor na pôsobenie občianskych organizácií prekročili prah únosnosti a spolu s ďalšími porušeniami demokratických princípov vychýlili Slovensko zo štandardnej dráhy transformácie. Vo svojej obrannej reakcii sa mimovládny sektor zmobilizoval, posilnil a vstúpil do spolupráce s ostatnými zložkami občianskej spoločnosti (nezávislé médiá, opozičné politické strany, odbory, niektorí predstavitelia cirkví), s ktorými vytvoril predvolebnú koalíciu v prospech demokratickej zmeny. Pravda, pod vplyvom týchto okolností sa v tom čase činnosť celého tretieho sektora v očiach niektorých politických predstaviteľov, časti médií i časti verejnosti redu-

---

kovala práve na takéto aktivistické pôsobenie, ktoré síce nebolo priamo stranické, vstúpilo však do politického priestoru.

Pri tejto príležitosti treba upozorniť aj na to, že všetky tri ostatné vyšehradské krajiny, ale napríklad aj Chorvátsko, ustanovili v priebehu posledného desaťročia nástroj na inštitucionálnu podporu MNO z verejných zdrojov, ktorý prekročil rámec klasických rezortných dotácií. Takými sú napríklad Nadačný investičný fond v Čechách, Národný občiansky fond v Maďarsku, Fond rozvoja občianskych iniciatív v Poľsku a Nadácia pre rozvoj občianskej spoločnosti v Chorvátsku. Takéto strategické opatrenia formovali tvár tretieho sektora v týchto krajinách.⁶

2.3. Obrat po roku 1998: koniec jednoty sektora

Po voľbách 1998 nastal obrat: zo štátu sa namiesto protivníka stal potenciálny partner. Zároveň sa skončilo obdobie jednoty tretieho sektora a názorové i záujmové nožnice medzi občianskymi organizáciami sa začali roztvárať. Niektorí lídri odišli z neziskových organizácií do štátneho sektora. Bolo dôležité, aby MNO nestratili nezávislý kritický pohľad na politické dianie, naďalej upozorňovali na prešľapy moci i na prípady klientelizmu a transparentnosti vo verejnom sektore a aby sa v prípade potreby stali podpornou bázou pre prípravu reforiem a ich implementáciu. Do popredia vystúpilo taktiež hľadanie a testovanie spôsobov, ako vytvoríť domáce finančné zdroje pre činnosť MNO, ktoré by nahradili odchádzajúce zahraničné zdroje.

2.3.1. Občiansky hlas z verejného priestoru nevymizol (1998 – 2002)

Počas nastávajúcich štyroch rokov MNO realizovali veľké množstvo **advokačných iniciatív**. Spomeňme napríklad iniciatívu požadujúcu zmeny v energetickej politike; ďalej iniciatívu za reformu verejnej správy (*Za skutočnú reformu verejnej správy – 2000*); iniciatívu usilujúcu o zmeny vo výkone civilnej vojenskej služby (2000); polemiku o výstavbe diaľnic (2000 – 2002); iniciatívu za zlepšenie hospodárenia s odpadmi (*Za dobrý zákon o odpadoch – 2001*); iniciatívy zamerané na zvýšenie citlivosti verejnosti voči násiliu páchanému na ženách (kampaň *Piata žena – 2002*) či na zvýšenie

---

⁶ Hoci ani ich fungovanie nie je vždy optimálne, na Slovensku ho jednoducho nemáme s čím porovnávať. Strečanský, B.: *My a oni alebo spolu?...*, 2008.

---

etnickej tolerancie (Rasizmus je aj Tvoj problém – 2001); iniciatívu *Inakosť* (2001) upozorňujúcu na diskrimináciu sexuálnych menšín; iniciatívu za zvýšenie garantovaného príspevku pre neštátne organizácie v poskytovaní sociálnej pomoci (2002); či napokon iniciatívu *Za občianskeho ombudsmana* (2001). Azda najvýznamnejším úspešným príkladom tohto obdobia bola celoslovenská kampaň Občianskej iniciatívy za dobrý zákon o informáciách (*Čo nie je tajné, je verejné*) v roku 2000, ktorú podporovalo vyše 120 mimovládnych organizácií s vyše 100-tisíc členmi. Vďaka nej dostali slovenskí občania jeden z najlepších zákonov v Európe, ktorý im umožňuje slobodný prístup k informáciám a zaväzuje štátnych úradníkov takéto informácie poskytovať.

Po roku 1998 si MNO začali intenzívnejšie hľadať miesto aj na lokálnej úrovni. Tento trend sa premietol do zakladania **komunitných nadácií** a komunitných združení. Komunitné nadácie sú príkladom sociálnej inovácie, v ktorej dochádza k mobilizácii súkromných a verejných zdrojov so zameraním na zvyšovanie kvality života podľa priorít obyvateľov konkrétnej lokality. Dnes pôsobí na Slovensku osem komunitných nadácií, ktoré sú etablovanými ohniskami aktivizmu a zároveň centrami mobilizácie zdrojov od občanov, firiem i verejného sektora vo svojich komunitách. V roku 2010 ich aktíva predstavovali vyše dva milióny eur a v grantoch pre miestne iniciatívy poskytli 349 tisíc eur. Ich špecifikom je podpora menších dobrovoľných iniciatív, flexibilita a zakotvenosť v komunite.

Postupne sa začal presadzovať aj trend „europeizácie“ slovenských MNO v zmysle posilnenia ich servisnej činnosti. MNO začali vo väčšom rozsahu poskytovať služby v sociálnej, zdravotnej i vzdelávacej oblasti aj na miestnej a regionálnej úrovni. Častejšie ako predtým sa stávali kontraktorom štátu. Tento proces narážal na byrokratické prekážky i na nezreformované systémy zdravotníctva, sociálneho poistenia či verejnej správy.

Od roku 2000 tiež pribudli aktivity MNO zamerané na zahraničnú rozvojovú pomoc, či už v oblasti humanitárnej (Kosovo, Východná Afrika), alebo pri podpore demokratizačných procesov (Srbsko, Kosovo, Ukrajina, Bielorusko, Kuba a i.).

Spoločenská klíma sa však postupne začala odlišovať od eufórie po voľbách v roku 1998. Vo verejnosti zavládla únava, skepsa až znechutenie. Mnohé očakávania „voličov zmeny“ z roku 1998 sa vláde nepodarilo naplniť. Korupčné aféry, roztrieštenosť politickej scény, polovičatosť niektorých reforiem – tieto i ďalšie javy sa podpísali na „blbej nálade“ občanov. Napriek tomuto rozčarovaniu sa našli MNO, ktoré pred voľbami v roku 2002 prišli s vlastnými iniciatívami: *Nie je nám to jedno*, *Šetri si svoj hlas*, *Rock*

---

volieb 02, Urobme to!, Druhý krok, Možnosť voľby. Iniciatívy mali aktivizačné, informačno-vzdelávacie a monitorovacie zameranie. Ich cieľom bolo predovšetkým „zvýšiť informovanú volebnú účasť, ako kľúč pri vstupe Slovenska do NATO a EÚ“.⁷

Na rozdiel od roku 1998 sa tentoraz v treťom sektore rozprúdila diskusia o zmysle a oprávnenosti predvolebných občianskych aktivít MNO. Niektorí lídri vyslovili pochybnosti o samotnom zmysle takýchto aktivít, o efektívnosti kampaní či o výške vynaložených prostriedkov. Tretí sektor bol v roku 2002 skutočne oveľa diferencovanejší ako v roku 1998.

Napokon volebná účasť dosiahla 70,1 %, čo znamenalo oproti roku 1998 pokles o 14,3 %. Bez aktivít MNO by však bola účasť najmä medzi prvovoličmi, pravdepodobne ešte nižšia.⁸ Občania v roku 2002 dali mandát vláde demokratickej kontinuity, ktorá zavŕšila integráciu Slovenska do NATO v roku 2003 a do Európskej únie v roku 2004.

2.3.2. Tretí sektor hľadá novú tvár (2002 – 2006)

Po voľbách 2002 vzniklo na Slovensku politické podmienky priaznivé pre reformy, ktoré zmenili kvalitu ekonomického prostredia. Hoci sa ich nepodarilo všetky doviesť do úspešného konca, predsa prispeli k naštartovaniu ekonomického rastu.

Zároveň však pretrvávali závažné problémy. Predovšetkým sa nepodarilo dosiahnuť žiaduce zlepšenie v oblasti právneho štátu a dodržiavania zákonov. Bolo zjavné, že ak sa vládnej koalícii podarí dokončiť rozbehnuté reformy, odovzdá nástupníckej politickej garnitúre krajinu „z ekonomického a zahraničnopolitického hľadiska v neporovnateľne lepšom stave, z hľadiska morálky moci len v o čosi lepšom“.⁹

Z dlhodobejšieho hľadiska tak možno rozlíšiť tri historické cykly. V polovici osemdesiatych rokov na Slovensku ešte fungoval nezreformovaný komunizmus s dedičstvom socialistickej modernizácie bez dôstojnej civilizačnej perspektívy. O desať rokov neskôr, v polovici deväťdesiatych rokov, sa síce politické pomery zmenili, úspech bol však ohrozovaný autoritárskymi tendenciami. Za ďalšie desaťročie sa krajina zásadne pohla

---

⁷ Novotný, P. – Forgács, D. – Veliš, M.: *Mimovládne organizácie a voľby*. In: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (ed.): *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2003, s. 181-200.

⁸ Nepriamym potvrdením tohto predpokladu sa stali voľby v roku 2006, pred ktorými už MNO nerobili mobilizačnú kampaň. Volebná účasť klesla o ďalších 15,4 %, na úroveň 54,7 %.

⁹ Blížšie k tomu pozri: Procházka, R. – Földesová, A. – Kalavský, M. – Orosz, L.: *Právny štát, tvorba a aplikácia práva*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2004.

---

smerom k demokratickej modernizácii. Sklamanie občanov z nedostatku morálky vo verejnej sfére však naďalej ostalo značne rozšírené.

2.3.3. Úskalia „europeizácie“ mimovládneho sektora

Z hľadiska mimovládneho sektora bolo pozitívom, že štát postupne odstraňoval predchádzajúce deformácie v legislatíve, inštitucionálny vývoj neziskového sektora sa štandardizoval a právne úpravy sa uskutočňovali v spolupráci s ním. Čiastočné zlepšenie nastalo aj v procesoch prerozdelenia verejných zdrojov. Stransparentnili sa podmienky, za akých bolo možné získať dotácie, vyjasnili sa kritériá a pravidlá celého procesu. Zvýšila sa aj miera súťaživosti; neprevládalo už niekdajšie paušálne pridelovanie dotácií vopred určeným „tradičným“ organizáciám, ale bolo treba predkladať projekty.

Podiel verejných zdrojov na príjmoch MNO sa za roky 2002 – 2005 zvýšil, k čomu prispel novovytvorený mechanizmus daňovej asignácie. K zvýšeniu podielu verejných zdrojov prispeli v roku 2005 aj štrukturálne fondy Európskej únie. Zároveň však nejedna organizácia pocítila rub takejto pomoci – nárast byrokracie a administratívnej náročnosti. Viaceré MNO pôsobiace v sociálnej oblasti protestovali proti pravidlám finančného spravovania projektov. Keďže ich pripomienky neboli akceptované, 17 platforiem MNO koncom roka 2005 pozastavilo svoje pôsobenie pri príprave programovania EÚ fondov na roky 2007 – 2013.

Európske fondy začali prinášať aj iné problémy. S meniacou sa štruktúrou dostupných zdrojov pre MNO sa posilňovali skôr väčšie MNO, ktoré mali administratívne kapacity na efektívnejšie využívanie nových zdrojov. Ohrozené však boli malé iniciatívy, stovky neustále vznikajúcich a často ad hoc pôsobiacich ostrovčekov občianskej angažovanosti. V minulosti mali k dispozícii zdroje najmä z malých grantových programov finančne krytých zo zahraničia – tie však začali vysychať.

Boli zrejmé, že výhľadovo by v tomto smere mohli pomôcť domáce nadácie, čo sa vďaka viacerým firemným i nezávislým nadáciám do istej miery aj dialo. Nadačný segment na Slovensku bol však veľmi mladý a svoj majetok si vytváral a akumuloval len postupne a veľmi skromne. Významnú rolu zohrali firemné nadácie, ktoré využívali grantové programy, v čom sa inšpirovali práve od zahraničných programov pôsobiacich na Slovensku v deväťdesiatych rokoch.

Vo vážnych ťažkostiach sa ocitli aj viaceré organizácie pôsobiace v oblasti

---

občianskej advokácie, kontroly moci či ovplyvňovania verejných politík. Napriek svojmu prínosu k posilňovaniu demokracie a kvality života nenachádzali dostatok domácich podporovateľov. Navyše, pre mnohé z nich ostal prístup k verejným zdrojom zatvorený, či už preto, lebo nechceli prijať podmienky, za akých boli tieto zdroje poskytované, alebo preto, lebo si chceli uchovať finančnú nezávislosť. Chýbali najmä zdroje pokrývajúce priame náklady občianskej advokačnej iniciatívy, ktorú realizujú aktivisti dobrovoľne. Nedostatočné však boli aj zdroje na infraštruktúru, ktoré by mali dlhodobjší charakter.

Pretrvávajúcim problémom MNO bolo získavanie zdrojov na inštitucionálne financovanie. V predošlých rokoch si organizácie vykrývali tieto položky z veľkých grantov zahraničných nadácií. V snahe o udržanie existencie sa musela väčšina z nich uchádzať aj o také projekty, do ktorých by sa možno inak nepustili. Tieto projekty realizované „na objednávku“ nie vždy zodpovedali pôvodným cieľom a potrebám, pre ktoré boli MNO zriadené.

Slovenské MNO stáli tiež pred dilemou pokračujúcej „europeizácie“ svojej činnosti v tom zmysle, že sa od nich v menšej miere očakávali advokačné činnosti a väčší dôraz sa kládol na poskytovanie služieb. MNO tak mali menej priestoru na činnosti, kde ich prínos môže byť jedinečný – totiž na tvorbu a ovplyvňovanie verejných politík.

2.3.4. MNO v zápase o zlepšenie kvality demokracie

To neznamená, že by tretí sektor rezignoval na aktivity zamerané na kvalitu demokracie. Ako príklad možno uviesť aktivity na obnovu Tatier, ktoré postihla v novembri 2004 veterná smršť. Okrem riešenia okamžitých problémov a vlny solidarity, v ktorej sa angažovali občania i firmy v podobe zbierok i praktickej pomoci, sa otvorila spoločenská diskusia o obnove postihnutého územia. Za pojili sa do nej environmentálne MNO, odborná i laická verejnosť. Spôsob vymenovania Vládneho výboru pre obnovu a rozvoj Vysokých Tatier, ako aj jeho rozhodnutia preferujúce ekonomické aspekty pred ochranou prírody a životného prostredia vzbudili nespokojnosť časti verejnosti, ktorá zareagovala vyhlásením *Nad Tatrou sa blýska*. V decembri 2004 sa táto občianska iniciatíva sformovala do Mimovládneho výboru Naše Tatry, ktorý integroval zainteresovanú ochranársku, odbornú, umeleckú, akademickú i študentskú verejnosť a vystupoval proti „technokratickej arogancii“ vládnych predstaviteľov. Spor pokračoval aj v nasledujúcich rokoch.

Téma ochrany životného prostredia rezonovala aj v podobe ochrany mestskej zelene a nezastavaných plôch. Vznikajúce tlaky spôsobené ekonomickým rozvojom narážali na záujem občanov uchovať charakter krajiny i kvalitu života. Takéto strety sa odohrávali vo viacerých mestách, ale aj v chránených oblastiach. MNO či občianske iniciatívy vytvárali zvyčajne protiváhu k záujmovým skupinám a poskytovali priestor pre hlas občanov v rozhodovacom procese.

Ako príklad úspechu z tohto obdobia možno uviesť vyriešenie kauzy ukončenia pracovného pomeru piatich zamestnancov ružomerských papierní firmy Mondi Business Paper. Právnu pomoc pro bono im poskytla Nadácia Charty 77. Prípado, ktorý sa na prvý pohľad javil iba ako spor zamestnancov so zamestnávateľom, mal dôležitý rozmer v oblasti občianskych práv týkajúci sa slobody prejavu a práva na zakladanie odborov. Po tom, ako Okresný súd v Ružomberku preukázal, že dôvody rozviazania pracovného pomeru neboli opodstatnené, zamestnávateľ sa dohodol s bývalými zamestnancami na mimosúdnom vyrovnaní.

V roku 2005 nastali posuny aj vo využívaní zákona o slobodnom prístupe k informáciám, ktorý sa stal kľúčovým nástrojom občianskej angažovanosti. Prebiehali viaceré spory medzi MNO a štátom či samosprávou o sprístupňovaní zmlúv o predaji štátneho majetku, dokumentov o investičných stimuloch pre zahraničné firmy, zmlúv o prenájme či o prevádzke verejnej infraštruktúry, v ktorých príslušné súdy napokon rozhodli v prospech MNO.

2.4. Obhajoba priestoru pre nezávislé pôsobenie po voľbách 2006

V nasledujúcich rokoch si slovenský mimovládny sektor udržiaval svoju pestrosť. MNO pokračovali v užitočnej práci v mnohých oblastiach, do ktorej sa zapájali početní dobrovoľníci. Potvrdením záujmu občanov o verejnoprospešné a ostatné občianske aktivity bol aj zrod nových organizácií, neraz aktívnych mimo Bratislavy či iných veľkých miest. Vzrástol počet aktívnych organizácií, ktoré sa registrovali za prijímateľov 2 percent z dane. Vznikali nové iniciatívy na komunálnej úrovni, stúpal počet dobrovoľníkov, rástli tiež výnosy z verejných zbierok. Posilnila sa kredibilita mimovládnych organizácií, čo sa dalo pripísať väčšej viditeľnosti a akčnosti v niektorých kauzách, kde MNO obhajovali záujem občanov v spore s verejnou mocou (napr. v kauze Pezinská skládka). MNO patrili medzi

---

tie politické a spoločenské inštitúcie, kde dôvera k nim prevažovala nad nedôverou. Zároveň sa však s nástupom novej vlády Roberta Fica objavili určité problémy.

Rozpaky medzi mnohými aktérmi občianskej spoločnosti vyvolala skutočnosť, že víťaz volieb ĽSmer-Sociálna demokracia pribral do vládnej koalície strany politikov Vladimíra Mečiara a Jána Slotu, známych z minulosti spormi s lídrami tretieho sektora. Nová vláda kládla väčší dôraz na silnejší štát ako tá predchádzajúca, prejavila menšie porozumenie pre význam tretieho sektora a mala menej politikov, ktorí by boli známi svojou podporou rozvoju občianskej spoločnosti. Väčšmi ako predtým vystúpila do popredia kontrolná a spätnoväzobná dimenzia pôsobenia MNO, keď sa viaceré mimovládne organizácie a ich predstavitelia sa kriticky vyslovovali k jednotlivým štátnym politikám (v zahraničnej politike, v oblasti dodržiavania ústavnosti, v oblasti životného prostredia, v školskej politike, v mediálnej politike, v ekonomickej oblasti), k niektorým vládnym rozhodnutiam (napríklad k sporným témam ochrany vlastníctva, slobody podnikania), k rôznym kauzám (prípady klientelizmu a netransparentnosti), alebo k problematickým výrokom i skutkom niektorých politikov vládnej koalície (napríklad na tému menšín, vrátane národnostných menšín).

Tretí sektor sa dostal do sporu s vládnymi úradníkmi aj v otázke svojej finančnej udržateľnosti. Návrhy predložené ministerstvom financií mali totiž o. i. celkom zrušiť daňovú asignáciu právnických osôb a zvýšiť minimálnu poukazovanú sumu podielu zaplatenej dane u fyzických osôb na 250 Sk.¹⁰ Otázka zrušenia daňovej asignácie právnických osôb bola pritom nastolená v čase, keď neexistovala širšia dohoda o spôsoboch či výške podpory MNO z verejných zdrojov. Pre mnohé organizácie, najmä menšie, predstavoval návrh zníženia daňovej asignácie hrozbu, že prídu o namáhave budovaný kľúčový zdroj relatívne stabilizovaných príjmov.

Proti takémuto zámeru sa MNO ohradili a začali hľadať spojencov v úsilí o iné, prijateľnejšie riešenie. Ich postup vyústil do rozsiahlej celoslovenskej kampane *Ľudia ľudom*. Takáto mobilizácia na jednej strane znamenala pre MNO odčerpanie časti ich kapacít, keďže museli venovať energiu na odvrátenie hroziacich škôd; na druhej strane však paradoxne priniesla aj posilnenie tretieho sektora ako celku. Po prvé, jednotlivé segmenty tretieho sektora, ktorý už dávnejšie netvoril taký jednoliaty celok ako v druhej polovici 90. rokov, boli nútené intenzívne kooperovať v mene spoločného záujmu. Po druhé, vďaka občianskej kampani *Ľudia ľudom* za zachovanie

---

¹⁰ Treba dodať, že predstavitelia rezortu argumentovali podobne ako ich predchodcovia, ktorí sa o toto opatrenie neúspešne pokúsili v roku 2005 – administratívnu náročnosť spracúvania veľkého množstva nízkych platieb (od 20 Sk) od individuálnych darcov a netransparentnosťou, resp. tiež zneužívaním mechanizmu daňovej asignácie právnickými osobami.

---

dvojpercentnej daňovej asignácie dokázali MNO zaujať verejnosť a profilovať sa ako užitočná a ťažko nahraditeľná sila. Spor občianskeho sektora s predstaviteľmi Ministerstva financií SR bol široko medializovaný a vďaka tomu sa otvorila diskusia nielen o budúcnosti tretieho sektora a o vhodnom spôsobe jeho podpory z verejných zdrojov, ale aj o význame občianskej spoločnosti.

V priebehu tejto kampane viacerí vládni činitelia postupne objavovali pestrosť tretieho sektora a jeho široký spoločenský záber a vďaka celoplošnému nasadeniu občianskeho aktivizmu si mohli uvedomiť spoločenský dosah pôsobenia MNO, ich vplyv na verejnosť i politické riziká nedosiahnutia dohody s touto významnou zložkou spoločnosti. Dobre pripravená kampaň so silnou mediálnou odozvou, obetavosť pracovníkov MNO, intenzívnejšia komunikácia s politickými predstaviteľmi, ochota podpredsedu vlády Dušana Čaploviča pristupovať partnerskejšie k zástupcom MNO, činnosť Rady vlády pre mimovládne organizácie i solídna expertná vybavenosť na strane tretieho sektora – to všetko napokon prispelo k tomu, že mimovládne organizácie v kampani vcelku uspeli. V priebehu roku 2007 sa medzi prijímateľov dvoch percent dane vrátili v predchádzajúcom roku nezmyselne vyradené vzdelávacie, ľudskoprávne a environmentálne organizácie.

Dôležitou súčasťou kampane bola *Kniha 2 %*, obsahujúca ukážky rozmanitej činnosti mimovládnych organizácií. Príklady činnosti dokumentovali, aké dôležité boli prostriedky z daňovej asignácie pre celú spoločnosť i pre rôzne skupiny občanov. „Z daňovej asignácie od jednotlivcov,“ napísali predstavitelia Združenia Slatinka vo Zvolene, „sme obdržali na náš účet takmer 32-tisíc korún. Z nich sme zabezpečili fungovanie ekoporadne Zelená skrinka, kde pre obyvateľov Zvolena a okolia bezplatne poskytujeme informácie o tom, ako riešiť konkrétne problémy životného prostredia. Cieľom poradne je naučiť verejnosť obracať sa správnym spôsobom na správne miesta tak, aby nedochádzalo k zahlcovaniu úradníkov nekvalifikovanými sťažnosťami a aby sa ľudia vedeli domôcť nápravy negatívneho stavu ich prostredia. Ekoporadňa je tiež miestom, ktoré poskytuje informácie o životnom prostredí, o prírodných lokalitách aj o histórii regiónu žiakom a študentom.“ Okrem toho získalo Združenie aj takmer 115-tisíc Sk od právnických osôb, ktoré použilo na opravu veľkého ihriska na sídlisku Zvolen-Západ a na vybudovanie dvoch úplne nových ihrísk na sídliskách Sekier a Bukovinka: „To, ako budú nové ihriská vyzeráť a kde budú presne osadené, sme naplánovali spolu s ľuďmi, ktorí na sídliskách žijú.“

Nadácia Ekopolis použila získané prostriedky na kultiváciu zanedbaných alebo zdevastovaných verejných priestorov v rozličných lokalitách Slovenska. Pozoruhodné boli tiež jej investície do Fondu aktívnych občanov

---

v rámci projektu *Kto je kto vo VÚC*, kde voliči dostali informácie o hlasovaní poslancov Banskobystrického, Prešovského a Trenčianskeho kraja, ako aj investície do projektu *Obhajoba občianskych záujmov*, kde sa ľudia mohli dozvedieť, ako sa zapájať do riešenia vecí verejných.

V *Knihе 2 %* sa predstavilo aj Občianske združenie TATRY, ktoré spolupracovalo aj so štátnymi a samosprávnymi orgánmi i s podnikateľskými subjektmi a za svoju činnosť už získalo niekoľko domácich i zahraničných prestížnych ocenení. Pozoruhodný bol napríklad projekt *Toky nie sú stoky!* zameraný na zvýšenie občianskej zodpovednosti voči miestnym vodným tokom a vodným zdrojom za pomoci osvetových, propagačných a praktických aktivít. OZ TATRY bolo názorným príkladom toho, čo bolo príznačné pre viaceré iné MNO: dobrovoľnícky vklad od začiatku realizácie tohto projektu dosiahol 15 680 hodín, čo po prepočte na hodinovú mzdu 2 eurá predstavovalo dobrovoľnícky nefinančný vklad viac ako 31-tis. eur.

Podľa výpočtov expertov z 1. slovenského neziskového centra až 99 percent peňazí, ktoré MNO získali vďaka daňovej asignácii, v skutočnosti nepracujú ako peniaze, ale „ako energia, ktorá hodnoty vyznávané mimovládnyimi organizáciami rozširuje ďalej“.

Jedným z hmatateľných dôkazov bola činnosť Nadácie Pontis. Získané prostriedky jej umožnili podporiť takmer 130 organizácií a spolu približne 200 projektov. Okrem posilňovania demokracie vari najvýraznejšou črtou Pontisu bolo „stavať mosty“, t. j. prepájať jednotlivé sektory slovenskej spoločnosti, podporovať ich spoluprácu, motivovať jednotlivcov a firmy k zodpovednosti za seba a okolitý svet. Medzi úspešné projekty patrilo napríklad zlepšenie prístrojového vybavenia Kliniky popálenín a rekonštrukčnej chirurgie či Detského kardiocentra; pomoc obciam na východnom Slovensku postihnutým záplavami; obnova Tatier v spolupráci so Slovenským skautingom; Majstrovstvá SR v krose mentálne postihnutých; projekty zamerané na podporované zamestnávanie a chránené dielne; udržanie a záchrana 13 zrúcanín stredovekých hradov; obnova a vybudovanie asi 2 000 km cyklotrás.

Knihu vytvorenú z vyše 90 príbehov o tom, aké užitočné aktivity sa dajú podporovať z dvojpercentnej daňovej asignácie, doručili zástupcovia kampane *Ľudia ľuďom* pred začiatkom rokovania v parlamente v decembri 2006 každému zo 150 poslancov.¹¹

V kampani *Ľudia ľuďom* však nešlo iba o samotné dve percentá, ale aj o celkový prístup vtedajšej vlády k občianskej spoločnosti. Tá síce vo svojom programovom vyhlásení deklarovala, že „považuje tretí sektor za dôle-

---

¹¹ <http://www.cpf.sk/sk/kampan-kudia-ludom/>

žitý spoločenský pilier a súčasť slobodnej občianskej spoločnosti“ a „bude viesť partnerský dialóg s jednotlivými zložkami a platformami občianskej spoločnosti za účelom neustáleho vytvárania kvalitného ekonomického a právneho prostredia“¹² – ale v skutočnosti sa správala inak. Objavili ďalšie pokusy obmedzovať činnosť MNO, resp. získať nad nimi väčšiu kontrolu, vrátane snahy oklieštiť zákon o slobodnom prístupe k informáciám prostredníctvom noviel rôznych zákonov. Spory medzi MNO a predstaviteľmi štátnych orgánov sa týkali tiež problémov korupcie pri čerpaní verejných zdrojov, ako aj obmedzovania občianskej participácie ako jedného z princípov moderného spravovania vecí verejných. Verejná správa neprejavovala dostatočný záujem zapájať odborníkov z MNO do spolurozhodovania, dochádzalo k marginalizácii vplyvu tretieho sektora na tvorbu verejných politík. Niektorí občianski aktivisti hovorili o „plazivej etatizácii zo strany nepriateľov otvorenej spoločnosti“ a kroky štátnej byrokracie vnímali ako „regresívne“.¹³

V roku 2007 sa MNO s predstaviteľmi štátu dostali do sporu, týkajúceho sa kontroverzného návrhu zákona o spolkoch, ktorého prijatie by podľa zástupcov MNO obmedzovalo právo občanov slobodne sa združovať a bolo by v rozpore s Ústavou SR i s Dohovorom o ochrane ľudských práv a základných slobôd. MNO vyvinuli iniciatívu zameranú na zamedzenie takéhoto zákona, ktorú podporilo 4 000 signatárov a vyše 400 MNO. V re-

¹² Programové vyhlásenia vlády Slovenskej republiky, august 2006.

<http://www.google.sk/search?q=Programov%C3%A9+vyhl%C3%A1senia+v1%C3%A1dy+Slovenskej+republiky%2C+august+2006&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rsls=org.mozilla:en-US:official&client=firefox-a>

¹³ Pozri kapitoly o MNO a dobrovoľníctve v *Súhrnných správach o stave spoločnosti* citovaných na začiatku štúdie.

---

akcii na takúto rozsiahlu iniciatívu predkladateľa návrhu zákona ustúpili a prisľúbili, že návrh zákona predloží na rokovanie vlády až potom, čo sa dosiahne dohoda so zástupcami tretieho sektora. Legislatívny proces bol „zmrazený“, obe strany dosiahli korektnú dohodu. Takéto jednostranné zásahy zo začiatku svojho vládnutia už kabinet neopakoval, zodpovední činitelia prešli skôr ku konzultačnému prístupu a o svojich zámeroch rokovali s mimovládnyim prostredím ešte pred tým, kým ich uskutočnili. MNO však museli vynaložiť veľa síl na argumentáciu v prospech nehateného občianskeho združovania.

Obdobie 2006 - 2010 tak nebolo z pohľadu mimovládnych organizácií obdobím priaznivého rozvoja tretieho sektora. Pomery v sektore boli do istej miery ovplyvnené aj externými faktormi, najmä čoraz výraznejšou ekonomickou krízou, ktorá podporu neziskového prostredia (najmä zo strany súkromného sektora, biznisu) trochu pritlmila.

2.5. Profilácie tretieho sektora prispievajúce ku kultúrnej zmene

Uzavríme túto časť konštatovaním, že za dvadsaťročie, ktoré uplynulo od Novembra 1989, plody združovania a dobročinnosti zvyšovali kvalitu života na Slovensku. MNO utvárali, rozširovali a reprodukovali tri druhy špecifického spoločenského bohatstva – kognitívneho bohatstva, bohatstva praktických skúseností a bohatstva prosociálnych vzorov správania.

Tento vklad možno zhrnúť do kľúčových profilácií neziskového sektora, ktoré prispievali ku kultúrnej zmene v duchu demokratickej modernizácie Slovenska.

A. Časť sektora sa vyprofilovala ako **kontrola moci, ako dôležitá hrádza proti autoritárskym tendenciám** v rokoch 1993 – 1998, čo bolo kľúčovým, priam kopernikovským mentálnym obratom v krajine presýtenej strachom a občianskou bezmocnosťou, v krajine s dlhým dedičstvom nesamosprávnosti. Vo vykonávaní kontrolnej funkcie, advokačnej funkcie i mienkotvornej funkcie občianskych organizácií pokračovali MVO aj po roku 1998 a táto línia je živá dodnes. Navyše, nešlo iba o intelektuálnu reflexiu – organizácie tretieho sektora ukázali, že sú schopné aj zmobilizovať občanov.

B. Iná časť tretieho sektora preukázala svoj expertný potenciál v tom, že sa stala **zdrojom alternatívnych postupov v oblasti verejnej politiky**. Vytváranie alternatívnych návrhov, spolu s kritickým posudzovaním existu-

---

júcich „oficiálnych“ politik štátu, zvyšuje konkurenciu na „trhu ideí“, resp. na „trhu verejných politik“, umožňuje kvalifikovanejšiu verejnú rozpravu a v konečnom dôsledku aj informovanejší výber politických rozhodnutí.

C. Ďalší segment tretieho sektora sa osvedčil ako **poskytovateľ služieb**, ktoré neboli len doplnkom k štátnej starostlivosti, ale neraz predstavovali aj inú, lepšiu alternatívu. MNO prinášali do oblasti služieb súťaž, ktorá vo verejných službách nebola veľmi prítomná. Prvok konkurencie v tomto prostredí prispieval k vyvažovaniu tendencií ku korporativizmu, a tým aj k hľadaniu optimálnej verzie príslušných verejných politik.

D. Mimovládne organizácie tiež boli a sú **žriedlom inovácií**, akýmiysi „**skúšobným laboratóriom**“. Disponujú totiž určitým „kapitálom sociálneho rizika“, v rámci ktorého si možno v malom meradle odskúšať nové postupy. Inovácií pripravených a vyskúšaných mimovládny boli na Slovensku desiatky – vari aj preto, lebo sektor ako celok sa vyznačoval pluralitou foriem. Boli medzi nimi napríklad rómski asistenti v školách; agentúry domácej ošetrovateľskej starostlivosti; svojpomocné skupiny pre ženy po operácii prsníka; alternatívne škôlky; hospice; resocializačné centrá pre občanov so závislosťami; mikropôžičkové programy pre ženy zo znevýhodneného prostredia; materské centrá; špecializované agentúry podporovaného zamestnávania pre znevýhodnené sociálne skupiny, napríklad pre občanov so zdravotným postihnutím; sieť vidieckych líderiek; komunitné nadácie a ich programy; krízové centrá pre týrané ženy; kolednícka akcia „Dobrá novina“ organizovaná Hnutím kresťanských spoločenstiev detí eRko, ktorá podnecuje deti myslieť na chudobných v krajinách tretieho sveta; alternatívne učebnice slovenského jazyka pre deti z maďarských rodín; environmentálne organizácie, ktoré sa venovali problematike odpadov; ambulantné rehabilitačné centrum MEMORY, ktoré poskytuje služby ľuďom s Alzheimerovou chorobou; bezplatná advokátska a právna kancelária pre občanov poskytovaná Nadáciou Charty 77 a mnohé ďalšie.

E. A napokon, niektoré mimovládne organizácie sa začali **angažovať v humanitárnych akciách a v demokratizačných premenách za hranicami Slovenska**. Zahraničná rozvojová pomoc bola pre slovenský mimovládny sektor relatívne novou oblasťou. Prechod z pozície krajiny prijímajúcej na krajinu darcovskú sa odohral veľmi rýchlo, navyše za situácie, keď na Slovensku pretrvávajú mnohé sociálne problémy, pri riešení ktorých sami potrebujeme pomoc a solidaritu bohatších častí Európy. Avšak schopnosť myslieť na iných, cítiť sa spoluzodpovednými za ich osud i za riešenie globálnych problémov predstavuje zárodok novej mentálnej orientácie, ktorá prekonáva provincionalizmus, ako aj pocity geopolitickej bezvýznamnosti a malosti.

---

3. Rozvoj a úprava dobrovoľníctva na Slovensku

Alžbeta Mračková

3.1. Kolektívne dobrovoľníctvo a riadené dobrovoľníctvo

Rok 1989 ako míľnik rozvoja občianskej spoločnosti priniesol vznik a rozvoj množstva nových mimovládnych organizácií, formálnych a neformálnych zoskupení, svojpomocných skupín a cirkví, za ktorých pozadím sa otvoril priestor na rozvoj dobrovoľníctva na Slovensku. Ak by som mohla rozdeliť roky 1989 – 2012 z hľadiska dobrovoľníctva na dve obdobia, boli by to roky 1989 – 1998 a 1998 – 2012. Prvé si dovoľím nazvať „komunitným a kolektívnym obdobím dobrovoľníctva“, druhé obdobie „riadeným a profesionalizovaným“.¹

Prvé obdobie sa spája so vznikom nových, neskôr veľkých organizácií, v ktorých sa združujú dobrovoľníci na základe svojich záujmov. Nepoužíva sa pojem „dobrovoľníctvo“, ide o činnosť, ktorá je súčasťou organizácie - bez „nadšencov“ by sa organizácie nemohli zakladať a fungovať. Hneď po páde železnej opony vzniká u nás zákon o združovaní občanov, ktorý ukladá členským vzťahom dôležitú úlohu. Táto legislatíva až do roku 2011 upravuje dobrovoľníctvo do „kolektívnej podoby“. Dobrovoľníci sú členovia, ktorí majú svoje práva a povinnosti, rozhodujú o záležitostiach v občianskych združeniach, dá sa povedať, že majú podiel na „vlastníctve“ združenia. Dobrovoľníci nečlenovia podľa slovenskej legislatívy do roku 2011 neexistujú.

Po období prvého boomu sa na Slovensku približne od roku 1998 vyskytli prvé snahy o riadené, organizované dobrovoľníctvo. Tie súviseli s odklonom od organizačného členstva.² Česká autorka Pospíšilová uvádza rozdiel medzi členom, ktorý je zároveň „vlastníkom“, a medzi dobrovoľníkom. Dobrovoľník nemá podiel na organizácii a podobá sa platenému zamestnancovi, je riadený a kontrolovaný nadriadeným pracovníkom. Mnohé členské organizácie na Slovensku majú dnes už určené metódy riadenia dobrovoľníkov a dochádza tak k určitému zmiešanému komu-

¹ Podobné rozdelenie uvádza TOŠNER, J., SOZANSKÁ, O. 2002, *Pospíšilová, 2010*

² POSPÍŠILOVÁ, T. 2010

---

nitno-riadenému typu. Organizácie na Slovensku považujú za potrebné mať veľké množstvo členov, nie je len pre lojalitu a kolektívnu spolupatričnosť, ale aj pre komunikáciu s externým prostredím, lobovanie za záujmy svojich členov a nakoniec možnosť štátnych dotácií. Dotácie sú v prípade niektorých organizácií (najmä detských a mládežníckych) organizácií nastavené v prospech organizácií s vysokým množstvom členov. Druhým znakom riadeného dobrovoľníctva je to, že sa odohráva v profesionálnych organizáciách. Podľa Salamona to znamená, že organizácie získavajú viac prostriedkov z predaja služieb, súťažia o verejné prostriedky, podnikajú, preberajú jazyk a kultúru trhu.³

Práve prechod k novému – riadenému, profesionalizovanému typu dobrovoľníctva, vyvolal väčšie očakávania od organizácií a dobrovoľníkov, zamerané na zvyšovanie kvality poskytovaných služieb. Vplyv zahraničných trendov po roku 1998 spôsobil inklináciu k riadenému typu dobrovoľníctva na Slovensku. Dnes sú dostupné školenia k manažmentu dobrovoľníkov, ktoré poskytujú viaceré organizácie, zväčša dobrovoľnícke centrá.⁴ Čítame a píšeme knihy a brožúry o riadení/manažmente dobrovoľníkov, teda usmerňujeme organizácie, ako pracovať s dobrovoľníkmi prostredníctvom metód personálneho manažmentu.⁵ Trend organizovaného riadenia dobrovoľníkov sa aj u nás objavuje spolu so vznikom prvých dobrovoľníckych centier a nových dobrovoľníckych aktivít a programov, zameraných najmä na prácu dobrovoľníkov priamo s ľuďmi.

3.1.1. Dobrovoľnícke centrá

Na Slovensku vzniklo prvé dobrovoľnícke centrum pod vedením SAIA – SCTS (Slovenskej akademickej a informačnej agentúry – Servisného centra pre tretí sektor) v roku 1998. Pod svojimi pobočkami vytvorilo sieť dobrovoľníckych centier na celom území SR. Dôležitým míľnikom pre dobrovoľníctvo na celom svete bol rok 2001, ktorý OSN vyhlásila za Medzinárodný rok dobrovoľníkov. Počas tohto obdobia dobrovoľnícke centrá urobili niekoľko propagačných kampaní. Vznikali prvé databázy dobrovoľníckych príležitostí a začalo sa hovoriť o možnej legislatívnej úprave dobrovoľníctva na Slovensku. Projekt Dobrovoľníckeho centra SAIA-SCTS sa skončil v septembri 2002 aj napriek verejnému uznaniu, ktoré si tieto aktivity získali. Dôvodom bol neúspech v získavaní finančných zdrojov na ďalšie fungovanie.

---

³ Pearce a Salamon in POSPÍŠILOVÁ, T. 2010.

⁴ Viac Brozmanová Gregorová a kol., 2012

⁵ Mydlíková, 2002, McCurley a Lynch, 2000, Tošner a Sozanská, 2002, Hatoková a kol., 2009

V rovnakom roku vzniká lokálne Centrum dobrovoľníctva v Banskej Bystrici pri Pedagogickej fakulte Univerzite Mateja Bela, neskôr aj ďalšie dobrovoľnícke centrá, ktoré reagujú na dieru v oblasti služieb pre dobrovoľnícke organizácie a dobrovoľníkov na Slovensku. V roku 2006 sa začína téme venovať občianske združenie C.A.R.D.O., ktoré postupne preberá úlohu Národného dobrovoľníckeho centra. V roku 2011 vzniká ojedinelé dobrovoľnícke centrum v Nitre pod Komunitným centrom. Ojedinelosť spočíva v tom, že centrum je založené a podporované samosprávou – mestom Nitra. Všetky ostatné centrá, (v roku 2012 ich je šesť), nemajú priamu a pravidelnú finančnú podporu od štátu alebo od samosprávy, a preto sú dosiaľ finančne neudržateľné a neplnia všetky funkcie dobrovoľníckych centier tak, ako by mali.⁶ Koncept dobrovoľníckych centier je však v slovenských podmienkach stále nový a potrebu ich existencie zatiaľ kľúčoví hráči nerozpoznali, čo spôsobuje problémy ich finančnej udržateľnosti.⁷

3.2. Aktivity a kampane v prospech dobrovoľníctva na Slovensku

S cieľom zvýšiť status dobrovoľníctva a informovanosť o dobrovoľníctve sa na Slovensku vykonalo v minulom období viacero projektov na národnej, regionálnej a na lokálnej úrovni. Niektoré z nich organizovali dobrovoľnícke centrá, iné organizácie venujúce sa jednotlivým oblastiam dobrovoľníctva a cieľovým skupinám.

C.A.R.D.O. v rokoch 2006 – 2011 prinieslo nové programy zamerané na propagáciu dobrovoľníctva na verejnosti. Medzi nimi je to najmä servisný internetový portál www.dobrovolnictvo.sk s cieľom prepájať dobrovoľníkov a organizácie a poskytovať informácie o dobrovoľníctve. Ďalšou aktivitou, ktorej zámerom je propagovať a rozvíjať dobrovoľníctvo na Slovensku sú Dni dobrovoľníctva. Počas dvoch dní v roku sa ľudia na celom Slovensku môžu zapojiť do vykonávania dobrovoľníckych aktivít. V roku 2010 a 2012 realizuje Rada mládeže Slovenska podujatie 72 hodín, ktoré zameriava najmä na zapájanie detí a mládeže do dobrovoľníckych aktivít. K projektu prispievajúcim k zvýšeniu statusu dobrovoľníctva v očiach verejnosti možno zaradiť aj projekty nadácie Pontis, ktorými systematicky podporuje firemné dobrovoľníctvo a komunitné investovanie

---

⁶ Koncept dobrovoľníckych centier pochádza z USA a zo západnej Európy. Ich úlohou je propagovať dobrovoľníctvo na verejnosti, vzdelávať organizácie a dobrovoľníkov (manažment dobrovoľníkov), viesť databázu príležitostí a dobrovoľníkov, prepájať dobrovoľníkov a organizácie, vnútrosektorová a medzisektorová spolupráca, zviditeľňovať hodnoty dobrovoľníctva (oceňovanie dobrovoľníkov), výskumná a konzultačná činnosť.

⁷ Viac o dobrovoľníckych centrách na Slovensku Brozmanová Gregorová a kol., 2012.

---

na Slovensku. Ide najmä o projekt Naše Mesto. Do dobrovoľníckych prác rôzneho charakteru sa počas jedného až dvoch dní v konkrétnom meste zapoja stovky dobrovoľníkov a dobrovoľníčok z desiatok firiem. Mnohé ďalšie organizácie vytvárajú svoje každoročné lokálne alebo celoslovenské iniciatívy (kampane).

Na Slovensku existuje viacero ďalších aktivít zameraných na verejné uznanie dobrovoľníctva a ocenenie práce dobrovoľníkov a dobrovoľníčok. Oceňovanie priamo zamerané na dobrovoľnícke činnosti začalo v roku 1999 robiť Dobrovoľnícke centrum SAIA – SCTS pod záštitou prezidenta Slovenskej republiky pod názvom Srdce na dlani. Po skončení projektu Národného dobrovoľníckeho centra SAIA – SCTS v roku 2002 v tomto oceňovaní pokračovalo len Dobrovoľnícke centrum v Prešove. Od roku 2007 nadviazalo na túto tradíciu aj Centrum dobrovoľníctva v Banskej Bystrici a postupne ďalšie centrá a organizácie v regiónoch Košice, Bratislava, Žilina a Nitra.⁸

Pre dobrovoľníctvo v Európe a na Slovensku bol významný rok 2011, ktorý vyhlásila Rada Európy za Európsky rok dobrovoľníctva. Na Slovensku tlak organizácií nasmeroval financie z Európskej komisie k výskumu v oblasti dobrovoľníctva a ku kampani zameranej na zapojenie čo najväčšieho počtu ľudí do dobrovoľníctva. Prioritou na celoslovenskej úrovni sa stal aj zákon o dobrovoľníctve.

3.3. Výskum o dobrovoľníctve 2011

V roku 2011 sa tak uskutočnil dosiaľ najrozsiahljší výskum o dobrovoľníctve na Slovensku.⁹ Zistilo sa, že do formálneho dobrovoľníctva (dobrovoľníctvo v organizáciách) sa v posledných 12 mesiacoch zapojilo 27,5 % občanov nad 15 rokov. Neformálnemu dobrovoľníctvu sa v posledných 12 mesiacoch venovalo 47,1 % populácie. Dobrovoľníctvo na Slovensku je charakteristické:

- približne rovnakým zastúpením mužov a žien,
- približne rovnakým zastúpením jednotlivých vekových skupín,
- súvislosťou medzi dobrovoľníctvom a vzdelaním, čím vyššie vzdelanie ľudia majú, tým je ich angažovanosť v dobrovoľníctve vyššia,
- súvislosťou medzi dobrovoľníctvom a ekonomickou pozíciou, pričom

---

⁸ Brozmanová Gregorová a kol., 2012

⁹ Brozmanová Gregorová a kol., 2012

---

najvyššiu mieru participácie vykazujú študenti a študentky vysokých škôl, pracujúci a ľudia na dôchodku,

- súvislosťou medzi dobrovoľníctvom a výškou príjmu, najmenej aktívni z hľadiska príjmových skupín sú ľudia s najnižším príjmom, najvyššiu aktivitu vykazujú ľudia s priemerným príjmom, t. j. od 600 do 900 eur/mesiac.
- spojenie s členstvom, pričom členovia organizácií majú tendenciu byť v oboch typoch dobrovoľníctva aktívnejší.

Najväčší priestor na zapojenie dobrovoľníkov poskytujú mimovládne organizácie, po nich nasledujú obce, mestá a organizácie štátnej správy. Najviac dobrovoľníkov pôsobí v sociálnych službách pre rôzne cieľové skupiny, v životnom prostredí a v kultúre. Slovenských dobrovoľníkov motivuje k dobrovoľníctvu najmä ich silné presvedčenie, že je dôležité, aby človek pomáhal druhým a túžba stretnúť cez dobrovoľníctvo nových ľudí a nadviazať nové priateľstvá. Medzi dôležité motivačné faktory patria aj učenie sa z dobrovoľníckej skúsenosti a lepšie spoznávať seba, ľudí či organizácie, reciprocita, získanie pocitu lepšieho sebavedomia či hodnotenia seba, túžba získať nové vedomosti, skúsenosti či kontakty prepojené na zamestnanie a radosť z uznania, ktoré dobrovoľníctvo poskytuje. Najväčšími bariérami zapojenia do formálneho dobrovoľníctva sú nepožiadanie o pomoc, neinformovanosť o možnosti zapojiť sa do dobrovoľníctva a nedostatok času.

3.4. Právna úprava dobrovoľníctva

Problematika právnej úpravy dobrovoľníctva sa v diskusiách medzi mimovládnymi organizáciami objavovala od roku 2001. Právna úprava dobrovoľníctva mala byť súčasťou zákonníka neziskového práva, ktorý však vyvolal ostrú kritiku zo strany mimovládnych organizácií, a tak boli práce na zákonníku v roku 2002 úplne zastavené. Od roku 2007 začali dobrovoľnícke organizácie opätovne viesť diskusie o právnej úprave dobrovoľníctva.

K tvorbe zákona pomohli voľby v roku 2010. Pred voľbami v júni 2010 C.A.R.D.O. požiadalo všetky politické strany o vyjadrenie sa k podpore rozvoja dobrovoľníctva na Slovensku, medzi iným aj k tvorbe zákona. Vláda Ivety Radičovej zákon o dobrovoľníctve zaradila do svojho programového vyhlásenia. Minister vnútra pozval v októbri 2010 predstaviteľov

---

dobrovoľníckych organizácií na stretnutie k otázke vytvorenia zákona o dobrovoľníctve, na ktorom sa zároveň vytvorila pracovná skupina. Na stretnutí odznelo, že zákon o dobrovoľníctve môže byť schválený len s podmienkou, že nebude mať dosah na štátny rozpočet, čím sa naše predstavy zákona výrazne oklieštili. Ministerstvo vnútra si dalo za cieľ uviesť do platnosti zákon o dobrovoľníctve do konca roka 2011, teda pri príležitosti Európskeho roka dobrovoľníctva.

Dobrovoľnícke organizácie od predloženého návrhu zákona očakávali najmä definovanie a úpravu právneho postavenia dobrovoľníka. Mnohé organizácie totiž na Slovensku čelili nasledujúcim hlavným problémom vyplývajúcim z chýbajúcej legislatívy:

- absencia definície dobrovoľníctva - dobrovoľníci sú považovaní za čiernu pracovnú silu (týkalo sa to najmä dobrovoľníkov nečlenov),
- náklady na dobrovoľníkov sa nechápu ako uznávané náklady,
- chýbajúca právna ochrana zúčastnených strán (dobrovoľník, organizácia, klient - prijímateľ).

Pracovná skupina pracovala na návrhu do marca 2011. Pred medzirezortným pripomienkovaním umožnil minister vnútra verejnú diskusiu, ktorej závery uplatnil splnomocnenec vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti

---

---

v medzirezortnom pripomienkovom konaní v máji 2011. NR SR návrh zákona schválila 21. októbra 2011. Zákon je v platnosti od 1. decembra 2011. V porovnaní s niektorými krajinami východnej a strednej Európy bol proces prípravy zákona ozaj ojedinelý. Vďaka pozícii splnomocnenca pre rozvoj občianskej spoločnosti sa akceptovali takmer všetky požiadavky sektora. Zároveň vďaka našim niekoľkoročným diskusiám v sektore sa podarilo vytvoriť návrh zákona tak, aby sa zameriaval na práva dobrovoľníkov a organizácií, menej na ich povinnosti.

Spektrum dobrovoľníckych činností je veľmi široké, preto bolo náročné dodržať pri komunikácii s ministerstvami podmienku neobmedzujúcej a byrokraticky nezaťažujúcej právnej úpravy, zároveň však dosiahnuť aj to, aby pokrývala všetky aspekty dobrovoľníctva. Diskusia v rámci tretieho sektora sa počas prípravy zákona týkala niekoľkých oblastí. Polemizovalo sa o najmä rozdieloch medzi dobrovoľníckymi aktivitami a povinnosťami členov organizácií, o možnosti úrazového poistenia a poistenia zodpovednosti za škodu, o nevyhnutnosti existencie písomnej zmluvy a o veku dobrovoľníkov.

Zákon zavádza pojem dobrovoľníckej činnosti. Definuje vysielajúcu organizáciu, prijímateľa, prostredníctvom zmluvy upravuje právne postavenie vysielajúcej organizácie a prijímateľa a ich povinnosti a odporúčania vo vzťahu k dobrovoľníkov. Uhrádzanie nákladov dobrovoľníkov uvádza zákon napríklad ako odporúčania, resp. práva dobrovoľníka, ako povinnosti uvádza zase opatrenia vedúce k ochrane a bezpečnosti dobrovoľníka. Zákon umožňuje pri dlhodobej dobrovoľníckej činnosti zarátanie času, ktorí dobrovoľníci venujú dobrovoľníctvu, do odpracovaného času pre účely dôchodkového zabezpečenia. Čo je dôležité pre slovenské občianske združenia, fungujúce na členskom princípe, zákon nerozlišuje dobrovoľníkov členov od dobrovoľníkov nečlenov.

Zákon priniesol v prospech dobrovoľníckych organizácií možnosť využiť príjem z asignovanej 2-percentnej dane aj na náklady v rámci dobrovoľníckej činnosti, konkrétne na organizovanie dobrovoľníckej činnosti. Ďalej upravuje zákon o dani z príjmov tak, že umožňuje dobrovoľníkom, ktorí vykonávali dobrovoľnícku činnosť minimálne 40 hodín, asignovať 3% dane z príjmu. Obce môžu poskytnúť daňovú výhodu dobrovoľníkov, resp. zníženie alebo oslobodenie od dane či poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady v prípade, že dobrovoľníci vykonávajú činnosť v prospech obce. Zákon upravuje aj Zákonník práce, umožňuje dohodu medzi zamestnávateľom a zamestnancom na uvoľnenie zamestnanca z práce bez náhrady mzdy za účelom vykonávania dobrovoľníckej činnosti.

Výhodou zákona pre organizácie je, že zákon neudeľuje organizáciám zaťažujúce povinnosti. Otázkou zostáva, či v tomto prípade bude napĺňaný a aké výhody (okrem trojpercentnej dane z príjmu) budú mať organizácie z jeho napĺňania. Závažným nedostatkom zákona je, a to aj v porovnaní s inými zákonmi v Európe, že nevytvoril rámec priamej finančnej podpory dobrovoľníctva.

3.5. Výzvy pre dobrovoľníctvo na Slovensku

Sieťovanie a spoločné aktivity dobrovoľníckych centier vyústili v roku 2011 do vybudovania Platformy dobrovoľníckych centier a organizácií. Prispel k tomu aj zákon o dobrovoľníctve a spolupráca s vládou SR. Bolo nám jasné, že zákon nepodporí finančne dobrovoľnícke centrá a organizácie a že potrebujeme naďalej komunikovať s vládou. Platforma sa stala v roku 2012 členom Rady vlády pre mimovládne organizácie. Tak sa po prvý raz v histórii hlas dobrovoľníctva stal vypočutým aj na tejto úrovni. Hlavným cieľom Platformy je budovať priaznivé sociálne a ekonomické podmienky na rozvoj dobrovoľníctva na Slovensku. Podľa členov Platformy sú pre ďalší pozitívny rozvoj dobrovoľníctva nevyhnutné nasledujúce aktivity a ciele:¹⁰

- budovanie infraštruktúry dobrovoľníctva – kvalitných a stabilných dobrovoľníckych centier a organizácií postavených na medzisektorových partnerstvách,
- obhajoba právneho a ekonomického postavenia dobrovoľníckych centier a dobrovoľníckych organizácií,
- presadzovaním finančnej podpory dobrovoľníctva najmä zo strany štátu a samosprávy,
- podpora vzniku a rozvoja pracovnej pozície koordinátorov a koordinátoriek dobrovoľníkov v mimovládnych a vo verejných organizáciách,
- skvalitňovanie manažmentu dobrovoľníkov prostredníctvom vzdelávania a supervízie,
- presadzovanie dobrovoľníctva ako nástroja neformálneho vzdelávania a ako nástroja prípravy pre trh práce.

Ide o vysoké ciele, obávam sa však, že bez ich naplnenia bude na Slovensku vývoj v dobrovoľníctve stagnovať. Po niekoľkoročných skúsenostiach

---

¹⁰ www.dobrovolnickecentra.sk

---

s prácou v dobrovoľníctve vnímam niekoľko problematických oblastí v dobrovoľníckych organizáciách. Medzi nimi je aj odchod mnohých profesionálov zo služieb v dobrovoľníctve z dôvodu vyhorenia a finančnej neistoty. Potom je to dobrovoľnícka práca po „večeroch“ – mnohí ľudia pracujú v mimovládnom sektore popri svojej hlavnej zárobkovej činnosti, čo do sektora prináša veľkú mieru neprofesionality a zabraňuje jeho rozvoju a partnerstvu s inými sektormi. Verím, že vzdelávanie, supervízia a prísun finančných injekcií najmä od štátu a od samosprávy do dobrovoľníckych organizácií by mohli tieto problémy vyriešiť a dobrovoľníctvo posunúť ďalej. Inak môže aj po úspešnom Európskom roku dobrovoľníctva (2011) nastať obdobie stagnácie, ktoré sa v istej miere objavilo a trvalo niekoľko rokov po Medzinárodnom roku dobrovoľníkov 2001.

Literatúra a zdroje

BROZMANOVÁ GREGOROVÁ, A. – MATULAYOVÁ, T. – MRAČKOVÁ, A. – VAVRINČÍKOVÁ, L. – VLAŠIČOVÁ, J. – KORÓNY, S., 2012. *Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*. Bratislava: Iuventa – Slovenský inštitút mládeže.

FRIČ, P., POSPÍŠILOVÁ, T. 2010. *Vzorci a hodnoty dobrovoľníctví v českej spoločnosti na začiatku 21. storočia*. Praha: AGNES.

HATOKOVÁ, M., et al. 2009. *Sprevádzanie chorých a zomierajúcich. Dobrovoľníctvo v nemocniciach a paliatívnych zariadeniach*. Bratislava: Vydavateľstvo Don Bosco.

MCCURLEY, S., LYNCH, R. 2000. *Manažment dobrovoľníkov*. Bratislava: SAIA.

MYDLÍKOVÁ, E., 2002. *Dobrovoľníctvo na Slovensku alebo Čo si počať s dobrovoľníkom*. Bratislava: ASSP.

TOŠNER, J., SOZANSKÁ, O. 2002. *Dobrovoľníci a metodika práce s nimi v organizáciách*. Praha: Portál, 2002.

Odporúčaný zdroj: www.dobrovolnickecentra.sk

---

4. Darcovstvo na Slovensku – medzi modernitou a tradíciou

Boris Strečanský

Darcovstvo je téma, ktorá je na Slovensku, ale aj vo všeobecnosti zaujímavá, domnievam sa, že hlavne z dvoch dôvodov. Jednak preto, lebo darcovstvo sa týka zdrojov, resp. prístupu k nim, ktorých je obmedzené množstvo. A čoho je málo, to je vzácné. Darcovstvo zvláštnym spôsobom prerozdeľuje zdroje v spoločnosti inak, ako sme zvyknutí. Preto je zaujímavé. Pre tých, ktorí v ňom vidia možnosť získať zdroje na svoju činnosť či uspokojenie svojich potrieb. I pre tých, ktorí sú zvyknutí na „quid pro quo“ – niečo za niečo. A tiež preto, lebo sa dotýka niečoho veľmi osobného, ba až intímneho – niečo ako podanie ruky, ako jednostranný akt človeka voči svetu so všetkými rizikami i radosťami z toho plynúcimi. Čiže je osobné, je za ním príbeh človeka dávajúceho i prijímajúceho.

Na Slovensku sa tradícia vzájomnej pomoci rozvíja oddávna, a to najmä v kruhu príbuzných, susedov a priateľov. Rôzne prieskumy potvrdzujú, že približne polovica obyvateľov v priebehu roka niekomu pomôže – či už materiálne alebo finančne. Filantropii, darcovstvu a pomoci druhým ľuďom sa venuje viacero organizácií a jednotlivcov. Tento text sa snaží priblížiť v skratke vývoj darcovstva na Slovensku a zamyslieť sa nad jeho premenami.

4.1. Podoby darcovstva – nielen peniaze, ale aj čas a pomoc neznámemu

Bežne sa pod darcovstvom rozumie darcovstvo peňazí. To je aj jeden z indikátorov mnohých prieskumov, ktoré skúmajú a porovnávajú darcovstvo u nás i vo svete. Na Slovensku sa tento indikátor pohybuje od r. 2004 na úrovni cca 40 percent. Toľko respondentov odpovedá kladne na otázku, či podporili nejakú organizáciu, inštitúciu, neziskovú organizáciu, obec, iniciatívu alebo jednotlivca v priebehu posledných 12 mesiacov. Zaujímavé je, že toto percento sa za posledných 10 rokov výrazne nezmenilo,

---

čo znamená, že ani finančná a ekonomická kríza, ktorá po r. 2008 zasiahla aj Slovensko, sa na darcovskom rozhodovaní výraznejšie neodrazila. Je to do istej miery potvrdením tézy, že rozhodnutie o darovaní nemusí priamo súvisieť s objektívnym bohatstvom. Kríza sa, samozrejme, odrazila na objeme poskytnutých prostriedkov.

World Giving Index (Svetový index darcovstva) za rok 2011, ktorý zverejnila Charities Aid Foundation, sa pokúsil o globálne porovnanie darcovstva. V ňom sa Slovensko nachádza v druhej tretine pomyselného globálneho rebríčka – na 113 mieste spomedzi 153 krajín, čo nie je práve najlichotivejšie umiestnenie.¹ Podstatnejšie je, že index sa v meraní darcovstva zameriaval nielen na otázku poskytovania peňazí, ale vzal do úvahy aj dva ďalšie rozmery darcovstva: **dobrovoľníctvo a pomoc neznámej osobe**. A to sú tiež kľúčové rozmery darcovstva – v prípade dobrovoľníctva ide o darcovstvo času – v podobe práce, zručností, know-how, pozornosti a v prípade pomoci neznámemu človeku ide o vyjadrenie základného nastavenie dôvery či nedôvery voči svetu, tzv. *premostujúceho sociálneho kapitálu*, ktorý nie je viazaný len na osoby nám blízke, ale cudzie. Tento premostujúci sociálny kapitál je cennejší ako tradičný sociálny kapitál medzi priateľmi, členmi rodiny, známymi. Pre zaujímavosť, v globálnom meradle 21 percent svetovej populácie poskytlo dobrovoľný čas, 29 percent poskytlo peniaze na dobročinný účel a 47 percent pomohlo neznámemu človeku. Index pre Slovensko uvádza, že 25 percent obyvateľov Slovenska poskytlo peniaze, miera dobrovoľníctva je 16 percent a pomoc neznámemu poskytlo na Slovensku 33 percent ľudí, čo znamená, že zaostávame za globálnym priemerom vo všetkých indikátoroch.

Napriek obmedzeniam a skresleniam, ktoré takéto globálne indexy v sebe nevyhnutne obsahujú, ponúkajú cenný pohľad na Slovensko zvonka i na fenomén darcovstva.

Jedným z nich je zistenie, že vzťah medzi subjektívnym pocitom šťastia a poskytnutím pomoci je silnejší než medzi objektívnym bohatstvom a darcovstvom. Prežívanie šťastia je veľmi subjektívne a nesúvisí s objektívnym bohatstvom. Tento index postuloval tézu, že krajiny, v ktorých ľudia majú pocit šťastia, sú strednejšie než krajiny, v ktorých sú ľudia menej šťastní, hoci môžu byť objektívne oveľa majetnejší. To platí i pre Slovensko. Dnes, po dvadsiatiach troch rokoch od zásadnej politickej premeny, sme krajina, ktorej patrí miesto v štvrtej desiatke krajín podľa HDP na obyvateľa a 58. miesto v celkovom výkone HDP z 204 štátov na Zemi. Podľa klasifikácie Svetovej banky sme súčasťou krajín s vyšším príjmom (spolu je ich 70). Napriek tomu nás v miere darcovstva predbiehajú mnohé iné krajiny, ktoré nie sú

---

¹ https://www.cafonline.org/pdf/World_Giving_Index_2011_191211.pdf

---

v ukazovateľoch ekonomického vývoja na takej úrovni ako sme my.

No ani tento záver sa nedá absolutizovať – výskum potvrdzuje fakt, že darcovstvo súvisí aj s bohatstvom a ekonomickým rozvojom – len tento vzťah nie je automatický a mechanický, ale vstupujú doň subjektívne faktory ako spomínané „prežívanie šťastia“.

Globálne i národné prieskumy potvrdzujú, že darcovstvo súvisí s vekom. Čím sme starší, tým viac dávame na charitu a tiež, že ženy sú ochotnejšie darkyne než muži. Zdá sa, že tento vzorec platí bez ohľadu na typ spoločnosti, či je z prvého, druhého alebo z tretieho sveta, globálneho juhu či rozvinutého severu.

Pristavme sa na chvíľu pri téme pomoci neznámemu. Ako príklad môžeme použiť spôsob, akým naša spoločnosť inštitucionálne reaguje na migrantov – neznámych cudzincov, ktorí sa zrazu objavujú v našej krajine. Existuje index politik integrácie migrantov (MIPEX), ktorý porovnáva integračné politiky v 31 krajinách Európy a Severnej Ameriky, pričom vyhodnocuje 148 indikátorov politik v siedmich oblastiach, ako sú pracovný trh, zjednotenie rodiny, vzdelávanie, politická participácia, podmienky na dlhodobý pobyt a ďalšie.² Slovensko sa v tomto indexe v roku 2010 umiestnilo na 29. mieste z 31 krajín. A to v situácii, keď podiel cudzincov na populácii SR stúpa – za 7 rokov sa strojnásobil. Počet udelených občianstiev však má od r. 2007 výrazne klesajúci trend.

Ak inštitúcie a ich politiky odrážajú hodnotové preferencie voličov, teda politickej spoločnosti, tak povestná slovenská pohostinnosť je kdesi v úzadí a navonok sa prejavujeme cez naše inštitúcie podozrievavo a neprístupne. Aj tak sa dá nazeráť na fenomén darcovstva vnímaného nielen cez darcovstvo peňazí, ale aj cez náš postoj a ochotu pomoci cudzím ľuďom. Nie je teda prekvapivé, že sme v druhej tretine indexu.

4.2. Kultúrne tradície a darcovstvo na Slovensku

Darcovstvo na Slovensku je ovplyvnené kultúrnymi vzorcami správania a tradíciami typickými pre stredo európsky priestor. Tie vychádzajú z nasledujúcich faktorov:

a) náboženská - **kresťanská a prevažne katolícka konfesijná orientácia** slovenského obyvateľstva v kontexte darcovstva znamená inklináciu k podpore chudobných a biednych, istú celospoločensky akceptovanú

---

² <http://www.mipex.eu/slovakia>

---

morálnu výzvu, že ľudia by mali podporovať biednych, tých tam dole. Model, ktorý je bežnejší v protestantských kultúrach, je zameraný na podporu úspešných, aby boli ešte lepší a ocenenie individuálneho úspechu nie je v slovenských reáliách typický, hoci sa nedá povedať, že sa nevyskytuje. Darcovstvo na Slovensku je tým ovplyvnené a veľa darcovských rozhodnutí sa uskutočňuje s kresťanskou motiváciou podpory blížnemu či biednemu. Aj prieskumy potvrdzujú, že častými darcami sú ľudia s náboženskou orientáciou.

b) **vidiecko-horsko-roľnícka povaha slovenského obyvateľstva**, ktorá je konzervatívna vo výbere tém podpory a ktorej sociálne a politické postoje sú ukotvené v tradíciách, stabilite a usadenosti.³ Mestská kultúra a jej fenomény sú na Slovensku menej tradičné, a preto sa na ne ťažko nadväzuje i v darcovstve, ktoré vychádza z rozvoja meštianskej kultúry. Boli to práve úspešní podnikatelia z prvej polovice 20. storočia či potomkovia bohatších rodov, ktorí zakladali vo svete moderné tradície darcovstva – a tých bolo na Slovensku vzhľadom na historický vývoj pomenej.

4.3. Meniaca sa rola štátu a jej vplyv na dnešnú podobu darcovstva na Slovensku

Darcovstvo je do veľkej miery ovplyvnené meniacou sa rolou a funkciami štátu počas 20. storočia, pretože ide o spojené nádoby. Slovensko zažilo v uplynulom období viacero diametrálne odlišných spôsobov fungovania štátu a tieto pôle-méle vplyvy sa odrazili aj na dnešnej podobe darcovstva.

V úvode 20. storočia sme žili necelých dvadsať rokov (a pred tým ešte niekoľko storočí) života v monarchii v Rakúsko-Uhorsku – jednej z konzervatívnych mocností Európy na sklonku novoveku, ktorá sa už nestíhala modernizovať. Následne sme zažili krátku, ale o to vitálnejšiu skúsenosť s bublajúcim demokratickým kapitalizmom v rámci novovzniknutého štátu po 1. svetovej vojne - Československa v rokoch 1918 – 1938.

Toto v zásade pokojné a rozvojové obdobie vystriedal autoritársky vojnový profašistický slovenský štát, ktorý po pár rokoch nahradila štyridsať rokov trvajúca totalitná vláda komunistickej strany s extrémne silným štátom počas rokov 1948 až 1989.

---

³ Pozri Vašečka M.: O vzťahoch k iným a k sebe: diverzita v krajine pod Tatrami, in: Kde sme? Mentálne mapy Slovenska, Bútorá M. – Kollár M. – Mesežnikov G. – Bútorová Z. eds, Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava, 2010 alebo Lipták Ľ: Slovensko v 20. storočí.

Komunistický štát sa stal totálnym štátom, ktorý deklaroval, že zabezpečí všetko a občania si na tento model za štyridsať rokov zvykli. Preto ešte aj dnes pretrvávajú vo vedomí mnohých ľudí očakávania, že štát je zodpovedný v celosti za vzdelávanie, zdravotnú či sociálnu starostlivosť. Mnohí ľudia neakceptujú prevzatie časti osobnej zodpovednosti za tieto oblasti (od nepodvádzania, dodržiavania pravidiel cez vedomú zmenu k zdravému životnému štýlu až po darcovstvo podporujúce tieto oblasti).

Upadajúci komunistický štát, najmä po r. 1968, nebol schopný naplňať svoje sľuby a verejnosť ich začala vnímať cynicky a nespoliehala sa na ne, ale na siete svojich známych, priateľov, rodinných príslušníkov. Tak vznikli zárodoky klientelizmu – modelu, ktorý je nám známy počas posledných dvadsať rokov po roku 1989.

Extrémny etatizmus zlyhávajúceho komunistického štátu vytvoril tiež prirodzenú protireakciu vo forme kyvadla smerujúceho jednostranne na stranu trhu a trhových riešení. Tento výkyv by v ideálnom prípade mohli podporiť aj súkromnú iniciatívu vo verejný prospech – darcovstvo. Bohužiaľ sa tak automaticky nestalo. Priestor medzi štátom a trhom sa nezväčšil, novým hegemonom verejného priestoru sa stal ekonomický záujem a trhová logika prepojená so štátom a vznikol hybridný systém, v ktorom sa prelínajú tieto dve tendencie. Priestor na súkromnú iniciatívu vo verejný prospech – čo je priestor pre darcovstvo a tretí sektor – si musí tretí sektor pomaly a namáhavo vydobývať a často súťažiť so štátom či s trhovými riešeniami ostatných aktérov.

Posledných 20 rokov od roku 1989 je v znamení prechodu zo socialistického modelu na liberálno-demokratický model, pričom rola štátu sa za posledných rokov výrazne zredukovala oproti predchádzajúcemu obdobiu. Štát stratil po období komunizmu svoj „kredit“ ako garant služieb či práv a obdobie po roku 1989 má v sebe prvky anómie „divokého kapitalizmu“ či „zlatej horúčky“, kde sa ekonomický rozmer vývoja „sfetišizoval“ a medzi kľúčové filozofie sa dostáva filozofia prirodzeného vývoja, akéhosi sociálneho darwinizmu, kde vládne právo silnejšieho.

4.4. Darcovstvo na Slovensku v súčasnosti

V období po roku 1998 sa stabilizoval politický a ekonomický systém a stanovilo sa smerovanie Slovenska smerom k Európskej únii. Sme svedkami rapídneho ekonomického rozvoja, ale aj rozvoja darcovstva a jeho rôznych podôb.

Narastá počet verejných zbierok a vznikajú nové modely oslovovania verejnosti – od tradičných spôsobov oslovovania ľudí na ulici, aby prispeli drobnou hotovosťou do pokladničky, cez poskytovanie príspevkov zaslaním DMS – Donor Message Service⁴ – darcovskou SMS až po zapojenie sa do systémov podpory Dobrý anjel (deti a rodiny s onkologickým pacientom či s inými systémovými ochoreniami) či Hodina deťom (podpora detí a mládeže), ktoré umožňujú občanom pravidelne prispievať na konkrétnu tému. V tomto prípade ide o drobné darcovstvo.

V posledných rokoch sa objavujú aj prvé nesmelé lastovičky v podobe väčších darcov – úspešných podnikateľov, ktorí zakladajú nadácie. V charite sa angažujú aj mediálne známe osobnosti, viaceré médiá i firmy využívajú prepájanie charitatívnych účelov s mediálnou prezentáciou a PR podporou.

Popri verejných zbierkach v posledných rokoch individuálnych darcov oslovujú aj nové nástroje sprostredkovania platby využívajúce SMS (darcovská SMS), internet (www.dakujeme.sk, www.dobrakrajina.sk, www.ludialudom.sk), bankomaty. Nepodarilo sa zatiaľ presadiť viacero mechanizmov bežne používaných v zahraničí ako napríklad Direct Debit (banky v tomto prípade akceptujú formulár s písomným súhlasom s pravidelným inkasom z účtu v prospech príjemcu získaný príjmom priamo pri oslovení darcov).

Súčasťou darcovskej scény je aj **inštitucionalizovaná filantropia** – čiže nadácie. Podľa Centra pre filantropiu v roku 2010 poskytlo na Slovensku 404 nadácií **dary a granty v hodnote 32,8 milióna eur**, čo bolo o 2,2 milióna viac ako v predchádzajúcom roku. Štyridsaťjeden najväčších grantových nadácií prerozdělilo až 91 percent celkovej sumy poskytnutej na verejnoprospešné aktivity alebo ako pomoc v núdzi. Nadácie financujú svoju činnosť z 2-percentnej asignácie daní fyzických a právnických osôb (14,1 milióna eur) od súkromných spoločností, od individuálnych darcov väčšinou z verejných zbierok, od zahraničných darcov – nadácií alebo aj dotácií z verejných zdrojov, predovšetkým z Úradu vlády SR; v menšej miere z výnosov získaných vlastnou činnosťou.

Nadácie na Slovensku v roku 2010 vlastnili aktíva v hodnote 66,4 milióna eur. Jednou zo základných nadačných činností je poskytovať granty na realizáciu verejnoprospešných účelov. Väčšina nadácií poskytuje granty v podobe otvorených grantových programov, do ktorých sa môže prihlásiť každý, kto spĺňa kritériá na podporu. Mierny, ale sústavný rast počtu nadácií od roku 2008 môže súvisieť s tým, že viaceré podnikateľské sub-

---

⁴ <http://www.donorsforum.cz/sluzby-a-projekty/darcovstvi-pro-verejnost/dms.html>

---

jekty si založili vlastnú nadáciu.

Firemná filantropia sa stala neoddeliteľnou súčasťou politiky a imidžu viacerých veľkých zahraničných a domácich firiem. Počet firemných nadácií sa za posledných 10 rokov strojnásobil, čo bolo spôsobné do veľkej miery legislatívno-daňovou úpravou spojenou s možnosťou alokácie 2 percent z dane z príjmu. V tomto prípade firmy môžu poskytnúť 2 percentá zo svojej dane z príjmu pre vybranú neziskovú organizáciu alebo nadáciu. Mnohé firmy si zakladali vlastné nadácie, čo bol dôvod zvyšovania počtu firemných nadácií. Efekty sú aj pozitívne aj negatívne – do verejnoprospešnej oblasti pritekajú zdroje a firemné subjekty si vytvárajú skúsenosť s fungovaním nadácií.

Darcovstvo firiem na Slovensku vyzerá byť v súčasnosti na prvý pohľad (vďaka mediálnej komunikácii) viac rozvinuté ako individuálna filantropia. Veľká časť darcovstva jednotlivcov však býva skrytá pred zrakom médií, pretože na rozdiel od darcovstva firiem sa uskutočňuje bez podpory marketingových a komunikačných oddelení.

Dochádza aj k zmenám uvažovania drobných darcov – pred niekoľkými rokmi i dnes je stále rozhodujúcim kritériom pri zvažovaní podpory známosť a viditeľnosť mena nadácie či neziskovej organizácie, ktorú sa darca rozhodoval podporiť. Popri tom však pre darcov naberajú na význame aj informácie a transparentnosť prijímateľa, čo v minulosti nebolo až také podstatné. Na to, aby filantropia získala všeobecnú úctu a rešpekt širokej verejnosti je nevyhnutné, aby darcovia mali plnú dôveru v neziskové organizácie a projekty, na ktoré prispievajú. Na Slovensku si väčšina ľudí ešte neuvedomuje, že tak výber organizácie či projektu, ktorý podporia, ako aj kontrola využitia ich príspevku, je plne v ich rukách.

V apríli 2011 vznikla Koalícia mimovládnych organizácií na podporu individuálneho darcovstva, inšpirovaná podobnými projektmi v zahraničí.⁵ Jej poslaním je pomáhať rozvoju priaznivých podmienok na individuálne darcovstvo, presadzovať spoločné záujmy členov a odstraňovať prekážky komplikujúce proces darcovstva, vytvárať platformu na vzájomnú spoluprácu a výmenu skúseností na poli fundraisingu od jednotlivcov. Mimovládne organizácie združené v koalícii chcú dosiahnuť sprístupnenie nástrojov, ktoré by uľahčili pravidelné darovanie. Sú medzi nimi najmä Direct debit a pravidelné platby platobnými kartami, ale aj rozvoj etických štandardov organizácii, ktoré prijímajú dary od verejnosti.

---

⁵ Zakladajúcimi členmi koalície je dvanásť MNO: Asociácia komunitných nadácií SR, Centrum pre filantropiu, n. o., Človek v ohrození, eRko – Združenie kresťanských spoločenstiev detí, Greenpeace, Nadácia pre deti Slovenska, Slovenská katolícka charita, Nadácia Integra, Slovenské centrum fundraisingu, Slovenský výbor pre UNICEF, Slovenský register placentárnych krvotvorných buniek, WellGiving, o. z

---

5. Detské a mládežnícke organizácie na Slovensku

Ondrej Gallo

Detské a mládežnícke organizácie predstavujú z môjho pohľadu veľmi zaujímavý fenomén občianskej spoločnosti po roku 1989. Aj v situácii, keď museli zápasíť so „zlou“ povestou organizovania mladých ľudí počas komunizmu, sa veľmi rýchlo etablovali ako stabilná súčasť mimovládneho sektora. Napriek zásadným zmenám slovenskej spoločnosti za posledných viac ako 20 rokov a nepreberného množstva možností, ako tráviť voľný čas, ktorým mladí ľudia v súčasnosti „čelia“, stále oslovujú viac ako 60 000 detí a mladistvých¹, s ktorými pravidelne pracujú. Je to veľa alebo málo? Asi neexistuje jednoznačná odpoveď. V tomto príspevku sa pokúsim hovoriť o kľúčových momentoch vývoja sektora detských a mládežníckych mimovládnych organizácií, ich zameraní, vzniku a existencie strešnej organizácie a vzájomného vzťahu so štátom. A možno pridať pár vizií, kam v súčasnosti tieto organizácie smerujú a aká je ich budúcnosť.

Je dôležité povedať, o čom v tomto príspevku hovorím, ak hovorím o detských a mládežníckych organizáciách. Spektrum mimovládnych organizácií na Slovensku (a v každej občianskej spoločnosti) je veľmi široké a mnohé z nich pracujú s mladými ľuďmi. V 90. rokoch sa v rámci neho vytvorila relatívne homogénna skupina detských a mládežníckych organizácií, pre ktoré pravidelná práca s mladými ľuďmi predstavuje hlavný cieľ, hlavnú misiu a líšia sa iba špecifickým tematickým zameraním (napr. duchovný rozvoj, environmentálne vzdelávanie, podpora dobrovoľníctva, atď.).

5.1. Kde sa vzali detské a mládežnícke organizácie po roku 1989?

Aby sme pochopili vznik a vývoj detských a mládežníckych organizácií v 90. rokoch, je potrebný krátky historický výlet do obdobia pred rozpadom bývalého socialistického bloku. Zároveň s novým spoločenským us-

---

¹ Podľa sčítania obyvateľstva v roku 2011 má Slovensko približne 5 400 000 obyvateľov.

---

poriadaním po revolúcii v roku 1989 sa začala formovať aj občianska spoločnosť na Slovensku. Sektor detských a mládežníckych mimovládnych organizácií, ktorý začal aktívne pôsobiť hneď v 90. rokoch, čerpal z viacerých hlavných „zdrojov“.

Svoju existenciu obnovili niektoré združenia, ktoré existovali pred rokom 1948 (respektíve pred rokom 1939, teda pred fašistickou diktatúrou slovenského štátu), a ktoré nemohli v totalitnom Československu legálne fungovať. Išlo najmä o znovu obnovenie Slovenského skautingu, združenia YMCA alebo saleziánskej mládeže, ktoré mali na Slovensku silnú tradíciu

ešte z medzivojnového obdobia. Až do súčasnosti patria medzi najaktívnejšie a najväčšie detské a mládežnícke organizácie.

Ďalší prúd predstavovali kresťanské mimovládne organizácie, ktoré vznikli na základe existujúcich hnutí pôsobiacich v období pred rokom 1989 v ilegality ako súčasť „podzemnej cirkvi“. Z tohto podhubia vznikli viaceré dodnes fungujúce organizácie, najväčšou z nich je v súčasnosti detská

---

organizácia eRko – združenie kresťanských spoločenstiev detí, ktoré má viac ako 9000 členov.

Komunistický režim vytvoril po roku 1948 jednotnú mládežnícku organizáciu – Pioniersku organizáciu Socialistického zväzu mládeže (Pionier), ktorá bola až do 80. rokov jedinou oficiálnou mládežníckou organizáciou (s výnimkou krátkého uvoľnenia pomerov medzi rokmi 1967 – 1970, keď napríklad obnovil svoju činnosť aj skauting). Začiatkom 80. rokov začali vznikať nové občianske iniciatívy, ktoré v tom čase už značne „vyčerpaný“ režim toleroval. V práci s mládežou to boli iniciatívy ako napr. Strom života, fungujúci ako ekologické hnutie, alebo Úsmev ako dar, pracujúci s deťmi s detských domovov, z ktorých sa neskôr po roku 1989 sformovali mimovládne organizácie.

Po roku 1989 tak bol mládežnícky sektor relatívne pripravený na novú situáciu. Mnohé organizácie sa začali registrovať ako občianske združenia, resp. neziskové organizácie hneď, ako to bolo možné. Napriek tomu medzi mladými ľuďmi pretrvávali (a čiastočne pretrvávajú) predsudky k organizovaniu sa v takomto type organizácií. Bolo to spôsobené zlou skúsenosťou s obdobím pred rokom 1989, keď členstvo v mládežníckych organizáciách (Socialistickom zväze mládeže a jeho pridružených organizáciách) bolo povinné, respektíve jeho odmietnutím boli mladí vystavení potenciálnej perzekúcii (napríklad problémy s prijatím na vysokú školu).

5.2. Aký je sektor v súčasnosti?

V sektore detských a mládežníckych mimovládnych organizácií sa začali v 90. rokoch formovať viaceré výrazné „prúdy“, ktoré pretrvali do súčasnosti.

Vzhľadom na tradičný kresťanský charakter slovenskej spoločnosti veľmi významné, a z hľadiska celoslovenských združení v princípe dominantné, postavenie získali organizácie, ktorých ciele a filozofia sa orientuje na duchovnú obnovu a rozvoj detí a mladých ľudí. Ide najmä o kresťanské organizácie ako už spomínané eRko a Domka – Združenie saleziánskej mládeže, ZKSM (Združenie kresťanských spoločenstiev mladých), SEM (Spoločenstvo evanjelickej mládeže), ZMM (združenie mariánskej mládeže) a mnohých ďalších „spoločenstiev“ pôsobiacich na lokálnej úrovni. Výrazne kresťanský element je stále súčasťou aj organizácií ako Slovenský skauting a YMCA. Tieto organizácie na Slovensku združujú viac ako 40 000 detí a mladých ľudí.

V priebehu 90. rokov sa začali formovať aj združenia vysokoškolských študentov (napríklad pobočky združení ELSA alebo AISEC). Na rozdiel od okolitých krajín, ako sú Poľsko, Maďarsko alebo Slovinsko, kde združenia vysokoškolských študentov predstavujú jednu z dominantných zložiek sektora mládežníckych organizácií, na Slovensku oslovujú iba malý počet vysokoškolákov – na Slovensku hovoríme o desiatkach, maximálne stovkách členov (napr. najväčšia organizácia tohto druhu AISEC na Slovensku eviduje 300 členov). Prevažne na študentov vysokých škôl sa zameriavajú aj politické mládežnícke organizácie. Takmer všetky relevantné politické strany majú v súčasnosti svoju „mládežnícku“ zložku – či už ide o samostatné organizácie (ako napr. najstaršia organizácia tohto druhu na Slovensku Občiansko-demokratická mládež, ktorá sa zameriava na pravicovo orientovaných voličov, alebo Mladí sociálni demokrati asociovaní so súčasnou vládnu stranou Smer - Sociálna demokracia) alebo platformy politických strán. Aj tieto organizácie však združujú relatívne malý počet členov.

Veľkú skupinu organizácií nie je možné nikam špecificky zaradiť – nelíšia sa tak veľmi systémom práce s deťmi a mladými ľuďmi, skôr je každá orientovaná na špecifickú oblasť alebo tému. Veľké (na Slovensku takto môžeme označiť každú organizáciu, ktorá má viac ako tisíc členov) organizácie sa tak zameriavajú napríklad na témy ako ekológia a environmentálne vzdelávanie, dobrovoľníctvo, detské práva, alebo sú orientované na prácu so špecifickou skupinou detí a mladých ľudí – napríklad telesne znevýhodnených.

To, čo všetky organizácie spája, je systém práce s mladými ľuďmi. Ten je založený na dlhodobej a systematickej práci a neformálnom vzdelávaní. Základom neformálneho vzdelávania v organizáciách je priateľský a podporujúci vzťah medzi dobrovoľníkom/animátorom a deťmi a mládežou, ako aj medzi nimi navzájom. Neformálne vzdelávanie sa snaží prepájať vedomosti a zručnosti detí a mladých ľudí so situáciami a skúsenosťami reálneho života. Využíva na to rozličné metódy a postupy aktívneho a zážitkového učenia ako napríklad hru, simulácie, riešenie problémov, rolové hry, diskusie, poskytovanie spätnej väzby a iné. Dôležitým prvkom v neformálnom vzdelávaní detí a mládeže je proces prenosu zážitku do vedomej roviny a následná aplikácia nadobudnutých alebo rozšírených poznatkov a zručností v praktickom živote.

Stále platí, že hovoríme o veľkých detských a mládežníckych organizáciách s celoslovenskou pôsobnosťou. Organizácie tohto typu vznikali najmä v 90. rokoch. V súčasnosti, resp. v posledných rokoch sledujeme odlišný trend – počet členov v týchto organizáciách systematicky (aj keď nie

---

radikálne) klesá a nevznikajú žiadne nové organizácie tohto typu. Mladí ľudia majú skôr tendencie fungovať na lokálnej úrovni a tam realizovať svoje nápady. Existencia sociálnych sietí a ich masovosť u mladých ľudí predstavujú ideálny nástroj práve na aktivizovanie sa a vznik rôznych neformálnych iniciatív. Niektoré z nich sa časom „preklopiť“ do organizovanejšej formy (napríklad vznikom občianskeho združenia), ale v mnohých prípadoch ostanú iba v rovine príležitostného občianskeho aktivizmu.

5.3. Strešná organizácia

Spoločná identita detských a mládežníckych organizácií sa prejavila aj veľmi skorou potrebou vzniku strešnej organizácie, ktorá by ich zastupovala a reprezentovala. Prakticky okamžite, v roku 1990, vznikla Rada mládeže Slovenska (RmS), ktorá je až do súčasnosti najvýznamnejšou platformou detských a mládežníckych mimovládnych organizácií na Slovensku – združuje viac ako 30 organizácií s viac ako 55 000 členmi.

Kde vznikla potreba mať strešnú organizáciu? Veľmi zjednodušene by sa dalo povedať, že hneď od začiatku organizácie identifikovali dve hlavné potreby – vybudovať štruktúru, ktorá by obhajovala ich záujmy a ktorá by ich reprezentovala na medzinárodnej úrovni.

V prvých rokoch existencie si RmS stanovila dva ciele – zastupovať a reprezentovať detské a mládežnícke organizácie voči štátnej správe a zákonodarným orgánom a smerom k zahraničiu.

Smerom k štátnej správe plnila RmS spočiatku najmä úlohu „vyjednávača/prostredníka“ pri nastavovaní štátnej podpory voľnočasových aktivít detí a mladých ľudí. Bola aktívna pri nastavovaní pravidiel grantovej podpory, rovnako ako aj pri kontrole transparentnosti prideľovania finančných prostriedkov. Postupne sa čoraz viac pozornosti sústredilo aj na tvorbu verejnej politiky a legislatívy, ktorá mala vplyv na činnosť združení. Zlomovým momentom bol v tomto smere rok 1995, keď sa Valné zhromaždenie RmS uznieslo na vytvorení profesionálneho sekretariátu – vytvorila sa tak odborná kapacita, ktorá Rade mládeže Slovenska umožnila byť aspoň čiastočne rovnocenným partnerom štátnym úradom a predkladať relevantné pripomienky k prijímaným politikám a legislatíve.

Tento proces išiel ruka v ruku aj so snahou štátu o formulovanie samostatnej politiky voči mládeži (youth policy). V 90. rokoch sa koncentrovala najmä na záujem o problematiku trávenia voľného času detí a mládeže pod gesciou Ministerstva školstva SR. Postupne, najmä pod vplyvom prí-

---

---

stupového procesu SR do Európskej únie, sa téma detí a mládeže začala vnímať ako samostatná politika, ktorá by sa mala realizovať ako horizontálna priorita so zapojením viacerých ministerstiev a kľúčových aktérov (stakeholders) v tejto oblasti. RmS je v posledných desiatich rokoch jedným z kľúčových aktérov pri vytváraní politiky pre mládež a je súčasťou konzultačného procesu prakticky pri všetkých dôležitých opatreniach v tejto oblasti (ako napr. pri tvorbe zákona o podpore práce s mládežou alebo pri príprave akčných plánov politiky pre mládež).

Samozrejme, takýto pohľad na participáciu RmS na tvorbe štátnej politiky je veľmi zjednodušujúci a idealizovaný. Často, aj keď sa uskutočňujú rôzne konzultácie, sú len vo formálnej rovine a pripomienky zo strany MVO v nich nie sú zohľadnené. Vo všeobecnosti platí, že ich presadenie závisí od viacerých faktorov – odbornej kapacity organizácie a jej schopnosti argumentácie (a advokácie), ich dôležitosti pre detské a mládežnícke organizácie, ich schopnosti za ne „bojovať“ a akceptácie mimovládneho sektora zo strany vládneho establishmentu.

V prvej dekáde svojej existencie plnila RmS aj dôležitú úlohu reprezentanta mládežníckeho mimovládneho sektora v zahraničí. Začiatkom 90. rokov nadviazala intenzívnu spoluprácu so zahraničnými organizáciami CENYC (Rada Európskych národných rád mládeže) a neskôr sa stala zakladajúcim členom Európskeho mládežníckeho fóra. Táto úloha však postupne strácala na význame. Časom sa väčšina organizácií etablovala do vlastných medzinárodných štruktúr a prostredníctvom medzinárodných projektov nadväzovali vlastné partnerstvá s organizáciami podobného zamerania v zahraničí.

5.4. Rada mládeže Slovenska dnes

RmS je dnes iná, ako bola v čase svojho vzniku. Jej základné ciele zostali nezmenené – stále funguje ako zástupca detských a mládežníckych organizácií, ale výrazne sa rozšírilo portfólio aktivít, ktoré realizuje. Stále funguje ako platforma, ktorej prioritným cieľom je zastupovať svojich členov voči štátnym orgánom – v súčasnosti už však táto potreba nie je taká akútna ako v 90. rokoch, pretože prostredie, v ktorom organizácie fungujú, je viacmenej stabilné. Aj z hľadiska legislatívy aj z hľadiska finančnej podpory pre detské a mládežnícke organizácie od štátu. Aktivity sa tak sústreďujú najmä na profesionalizáciu činnosti združení (napr. realizáciou rôznych školení a seminárov) a na prezentáciu činnosti združení smerom k verejnosti. RmS v posledných rokoch realizuje množstvo projektov na prezen-

---

táciu potreby a dôležitosti neformálneho vzdelávania, dobrovoľníctva alebo aktívnej participácie mladých ľudí.

5.5. Sektor detských a mládežníckych organizácií a jeho budúcnosť

Ako som už spomenul, spoločnosť sa za posledných desať rokov radikálne zmenila. Najmä deti a mladí ľudia žijú veľmi dynamický život (reálny aj virtuálny) s veľkým množstvom ponúk a príležitostí, ako tráviť svoj voľný čas. Detské a mládežnícke organizácie podľa výskumov dnes oslovujú približne 10 percent detí a mladých ľudí. Je to veľa alebo málo? Neviem. To, čo tieto organizácie robia, považujem za mimoriadne dôležité. Pravdou zostáva, že nie všetky boli schopné alebo ochotné zaregistrovať zmenu reality, v ktorej sa dnešní mladí ľudia nachádzajú. Vo všeobecnosti akceptujú, že ak ich chcú zaujať, musia im ponúkať aktuálne témy a byť tvorivejší v spôsobe, akým prezentujú svoju ponuku. Verím, že väčšina z nich to zvládla, napriek tomu si myslím, že musia od základu konfrontovať aj svoj spôsob fungovania a zabehnuté návyky. Súčasný trend aj v občianskom aktivizme skôr nahráva väčšej spontánnosti a slobode, ktorú mladým ľuďom ponúkajú neformálne iniciatívy veľmi často organizované cez sociálne siete a niekedy to vyzerá, že (z tohto pohľadu) „klasické“ detské a mládežnícke organizácie sú odsúdené do „starého železa“. Na druhej strane história mnohých z nich ukazuje, že ich filozofia je mimoriadne nadčasová – u nás patria medzi najstaršie mimovládne organizácie a napríklad svetové skautské hnutie oslavuje svoju storočnicu. Pravda teda bude, tak ako vždy, niekde uprostred.

---

6. Transformácia sa začína zvnútra - - Environmentálna problematika na Slovensku

Juraj Hipš

Environmentálna výchova a spomienky na zmenu

Moje nasledujúce spomienky na transformáciu Slovensku z totalitného zriadenia na demokratický si v žiadnom prípade nenárokujú na objektivnosť a určite nepokrývajú všetky dôležité mílniky. Jedným z dôvodov, prečo to tak nemôže byť, je skutočnosť, že v čase nežnej revolúcie som mal trinásť rokov. Ďalší dôvod je, že pokrýť vývoj ochranárskeho hnutia od roku 1989 je námet na samostatnú publikáciu. Environmentálne organizácie nikdy netvorili jednoliaty celok, ale v mnohom sa odlišovali, mali rozdielne prístupy k riešeniu problémov, ako aj hodnoty, z ktorých vychádzali a vychádzajú. A tak je to v úplnom poriadku. Nebolo by nič horšie, ako keby sme všetci boli a museli byť rovnakí. To je totalita. Nasledujúcu riadky sú moje osobné spomienky, ktoré sa od mojej mladosti úzko spájajú environmentálnym hnutím a predovšetkým s environmentálnou výchovou.

6.1. Revolúcia a 13 rokov

V čase, keď sa rúcal v bývalom Československu komunistický režim, som chodil do ôsmej triedy základnej školy. Povinne som sa učil ruštinu, bol som pionier a s rodičmi sme sa cez víkend chodili prechádzať na Devín, kde som spoza ostnatého plota pozoroval rybárov na rakúskej strane. Absolútne som nevedel pochopiť, prečo my musíme byť za plotom a na druhej strane plot nie je a ľudia si tam pokojne chytajú ryby. V škole nám hovorili, že je to kvôli zlým kapitalistom, ktorí by nás mohli napadnúť. Keď som za tým plotom stál, tí kapitalistickí rybári mi nenaháňali strach. Zato naši pohraničníari s vlčiakmi a so samopalmi rešpekt skutočne vzbudzovali.

Spomínam si, ako sme v škole museli vítať sovietsku kozmonautku. Vonku bolo asi 30 stupňov, kozmonautka dlho a zanietene rozprávala. Moja spolužiačka odpadla, pretože nám nikto nedal vodu a museli sme stáť na slnku, lebo to bola významná návšteva. Kozmonautka možno aj rozprávala zaujímavé veci, akurát nikomu z dospelých nenapadlo vybaviť ozvuče-

---

nie. Osemsto detí tak počúvalo stony a vzdychanie svojich spolužiakov, ktorí sa trápili v horúčave namiesto zážitkov sovietskej kozmonautky. Súdružka učiteľka, ktorá nás učila ruštinu aj občiansku náuku, nám potom vysvetľovala, aká časť bola to pre našu školu. Väčšine z nás ostala na túto udalosť skôr spomienka, aké je to žiť na púšti.

A v Novembri 1989 sa to začalo. Tisíccky ľudí na uliciach, skandovanie, obrovské emócie. Spolu so spolužiakmi sme chodili na námestie a skandovali sme s davom. Bolo to fascinujúce, aj keď som vôbec nerozumel všetkým udalostiam. V škole sme začali skandovať, aby riaditeľ odstúpil, lebo je komunista. S triednou súdružkou učiteľkou sme namiesto vyučovania vášnivo diskutovali, čo sa v našej krajine deje a po skončení školy sme bežali na námestie, kde sa konali demonštrácie. Komunizmus padol, učiteľka občianskej náuky nás učila ďalej, ale miesto vedúcej úlohy komunistickej strany v našom štáte sme sa učili o pojmoch ako demokracia, pluralita a slobodné voľby. Bolo to nesmierne trápne a dodnes neviem, či si učiteľka uvedomovala to pokrytectvo, na ktoré pristúpila. Uskutočnili sa prvé slobodné voľby a ja som nastúpil na gymnázium. Takto som prežil pád komunizmu.

6.2. Prvé skúsenosti

V pätnástich rokoch som sledoval na festivale Ekofilm snímku Rainbow Warriors, ktorá ma totálne fascinovala. Nič také som dovtedy nevidel. Počas komunizmu sa takéto filmu púšťať nemohli – až príliš otvorene dávali najavo, že občania majú právo vyjadriť svoj nesúhlas, a to dokonca aj proti rozhodnutiam štátu. Odvážni ochrancovia veľrýb na nafukovacích člnoch, ktorí vlastnými telami bránia tieto stvorenia pred harpúnami. Skupinka siedmich odvážlivcov, ktorá na malej lodi vpláva na zakázané územie, kde sa konajú jadrové testy. Aktivisti, ktorí skáču z chladiacich veží, aby rozvinuli transparent s nápisom Stop jadrovej energii.

Na druhý deň som hľadal pobočku Greenpeace na Slovensku. Nenašiel som žiadnych bradatých námorníkov, ani nafukovacie člny, dokonca ani žiadnu tabuľku, že tu sídli svetoznáma organizácia. Ocitol som sa na Godrovej ulici v Bratislave pred maličkým domčekom. Čakal som, že tam bude množstvo ľudí, ale stretol som tam „len“ Ľubu Trubíniovú, ktorá začala Greenpeace na Slovensku budovať. Spolu so mnou sa tam v tom čase ocitli aj ďalší mladí ľudia v mojom veku. Toto zloženie pod vedením Ľuby, ktorá bola od nás omnoho staršia, sa vrhlo do otvorenia slovenskej pobočky. Tu som sa naučil, ako sa vedú kampane, ako sa pracuje s médiami, od-

---

stál si desiatky hodín pri infostánkoch, maľoval transparenty, písal listy poslancom... Všetok môj voľný čas som trávil v Greenpeace. Tu som mal kamarátov, tu som vkladal svoju energiu. A tu som sa naučil, čo všetko dokáže nadšenie. Stretnutie s Ľubou a s tímom Ľudí okolo nej bolo pre môj život dôležitým milníkom. Dnes som presvedčený, že pri transformácii zohrávajú **skutoční lídri nesmierne dôležitú úlohu a majú silu „nakaziť“ ostatných**. Žiaľ, tragédiou je vidieť, keď sa z lídrov stávajú ľudia bažiaci po moci a po uznaní. U Ľuby som bol tohto nešváru ušetrený, ale u niektorých som také šťastie nemal.

6.3. Mečiar, údery dáždňikmi a médiá

Nadšenie z toho, že komunizmus padol, netrvalo v našej krajine dlho. Ľudia precitli do reality a niektorým sa prestalo páčiť, že o všetko sa nestará všemocný štát a jedna strana, čo bolo v komunizme jedno a to isté. Sloboda je vznešená vec, ale mnohým začalo byť clivo za istotami garantovanými totalitou – za stálym zamestnaním, cenami tovarov aj za jasne definovaným nepriateľom, ktorým boli všetky krajiny vzdialené na západ od nás. „Sme odsúdení na slobodu“, ako hovoril francúzsky filozof J. P. Sartre. Pre mnohých bolo toto odsúdenie príliš a v takejto situácii sa ľudia radi utiekajú k vodcovi. Po páde totality sa onedlho dostal k moci Vladimír Mečiar, stelesnenie všetkého, čo popiera princípy demokracie a občianskej spoločnosti. Tento stav naplno zasiahol aj ochranárske hnutie. Totalita sa k nám vrátila zadnými vrátkami, aj keď v obmedzenejšej miere ako predtým. Po nástupe Mečiara k moci sa však nedalo o našej krajine hovoriť ako o slobodnej a demokratickej. Tragédiou bolo, že ľudia si tohto človeka slobodne zvolili. V trinástich som nevedel pochopiť, ako dospelí mohli dopustiť, že sa musíme pozerieť na druhú krajinu cez ostnatý plot, nemôžeme cestovať a počúvať hudbu bez toho, aby to štát schválil. O pár rokov neskôr som nevedel pochopiť, ako si väčšinou tí istí dospelí zvolia na čelo krajiny muža, ktorí je pokračovaním toho, čo tu bolo pred revolúciou. V tridsiatich šiestich rokoch začínam chápať, že **učíť sa slobode je dlhodobý proces a vyžaduje si odvahu, trpezlivosť a vieru v samého seba v dobrom zmysle slova**. Znamená to odmalička učiť deti kritickému mysleniu, preberaniu zodpovednosti za svoje slová aj skutky, učiť ich zdravej sebadôvere a dať im príležitosť pochybovať o autoritách. Táto cesta nie je ľahká, ale ak má vyrásť zdravá a slobodná spoločnosť, nič iné nám neostáva. Neskôr som výchove a vzdelávaniu zasvätil podstatnú časť svojho života. Verím, že toto je jedna z kľúčových ciest, ako budovať slobodnú spoločnosť. Aj keď táto cesta vôbec nie je rýchla a nemá nič spoločné s revolúciami, kde sú

---

zmeny badateľné rýchlo.

V trinástich som na vlastnej koži nepocítil, čo je to moc totalitného zriadenia. Tejto „výsady“ mi bolo dopriate až neskôr a bolo to už niekoľko rokov po revolúcií. Na prvej veľkej akcii Greenpeace, keď sme išli zavesiť transparent na chladiacu vežu jadrovej elektrárne. Násilie, s ktorým som sa stretol, ma ohromilo. Vodné delo, škrtenie, nadávky a nakoniec zavretie do pivnice, kde nás nechali mokrých sedieť niekoľko hodín. Až neskôr som sa dozvedel, že aktivisti z Rakúska bezpečnostná služba zlomila chrbticu, ako na neho skočili. Ostrieľaní bojovníci zo západného Greenpeace boli prekvapení – taký tvrdý zásah neočakávali. V osemnástich som mal viac nadšenia ako rozumu a bez váhania som išiel aj do ďalších akcií. Vzopriem sa štátu, ktorý začínal byť opäť totalitný, však vôbec nebolo ľahké. Keď ma pri ďalšej akcii policajti odviekli spolu s novinárom do blízkeho lesa a mávali nad nami samopalom, tak ma už odvaha prešla. A začal som chápať, aký môže byť totalitný štát mocný a nebezpečný.

Jadro problému však spočívalo inde – verejnosť nestála na našej strane. Až na pár výnimiek jej bolo jedno, že sa porušuje sloboda prejavu, že štát pácha bezprávie... Ľudí zaujímalo skôr to, koľko stojí chleba, ako či je niekto nespravodlivo trestaný. Slobode sme sa ešte nenaučili. Komunizmus zanechal na ľuďoch hlboké jazvy, ktoré sa liečia dlho

V tomto čase som začal viac angažovať v oblasti ľudských práv a Greenpeace som opustil. Arogancia moci v našej krajine bola pre mňa výzvovou a nikdy som nechcel splynúť s davom a dať sa ovládať. Založil som spolu s kamarátmi občianske združenie Slobodná alternatíva a vrhol som sa do boja proti tomu, čo Mečiar zosobňoval. V Greenpeace som získal nesmierne skúsenosti a bez nich by som mnohé veci nevedel uskutočniť. Pri transformácii je neoceniteľné, ak **môžeme čerpať skúsenosti a poznatky od iných, ktorí daným procesom už prešli. Aj vtedy je však dobré udržať si kritické myslenie a vedieť pochybovať.**

Počas trvania činnosti Slobodnej alternatívy som zažil, čo je to sedieť v policajnej cele, čo dokáže sfanatizovaný dav oddaný vodcovi, keď vás za vaše nesúhlasné názory odmení údermi dáždnikom a palic... A čo dokážu médiá. V Greenpeace som sa naučil, že dobre pripravená akcia s výraznými vizuálnymi prvkami dokáže priťahovať pozornosť médií. Akčnosť, polícia, zatýkanie bolo zárukou, že sa v médiách ocitneme a môžeme o našich názoroch hovoriť verejnosti. Moje obrovské sklamanie nastalo o niekoľko rokov, keď som pochopil, že mnohé médiá nás berú skôr ako hercov než občiansky angažovaných ľudí. Pri jednej z posledných akcií, ktoré som v tom čase robil, mi volal známy slovenský novinár a spýtal sa ma, či bude

---

na ďalšej akcii polícia a nejaké zatýkanie. Odpovedal som, že dúfam, že sa tomu vyhneme. Vtedy prišla zdruvujúca odpoveď – neviem, či prideme

Médiá majú veľkú moc. Pri transformácií Slovenska mnohí novinári výrazne pomohli pri odhaľovaní a popisovaní bezprávia. No médiá majú aj svoju odvrátenú tvár – môžu manipulovať, hľadať senzácie a akčné témy.

Po všetkých skúsenostiach som sa vo svojich dvadsiatich dvoch rokoch utiahol do ústrania. Bol som unavený z neustále bojovania. Začal som sa venovať meditácii a občiansky aktivizmus som na niekoľko rokov opustil. Dokonca som prestal čítať noviny, čo dovtedy bol môj denný rituál. Dnes chápem, že skutočná zmena a transformácia prichádza zvnútra. Akákoľvek revolúcia nespraví krajinu slobodnou, pokiaľ rovnakou zmenou neprejdeme na osobnostnej úrovni. Na Slovensku padol komunizmus, ale vedomie ľudí ostalo rovnaké. Pochopil som, prečo si opäť tí istí dospeli po zvrhnutí totalitného zriadenia boli schopní opäť na čelo krajiny zvoliť muža s totalitným myslením. Kulisy sa zmenili, duše ostali rovnaké. **Transformácia krajiny znamená predovšetkým zmenu vedomia a myslenia ľudí. Nestačí nahradiť jedno politické zriadenie iným.** Dnes som presvedčený, že akákoľvek transformácia sa začína vo vedomí človeka a stav krajiny len odráža väčšinový stav vedomia jeho obyvateľov. Preto ma začalo priťahovať učiteľské povolanie, a keďže som dlho fungoval v ochranárskom hnutí, začal som ako učiteľ environmentálnej výchovy.

6.4. Nadšenie a sen

Environmentálna výchova sa pred revolúciou v školách neučila, aj keď tu existovali ochranárske organizácie ako Strom života alebo v susednej Českej republike Hnutie Brontosaurus, ktoré tieto témy medzi deti a mladých ľudí prinášali v rámci možností, ktoré totalitný štát dovoľoval. Pretože skutočná environmentálna výchova mnohokrát odкрýva to, čo sa štát snaží zakryť – znečisťovanie, výrubu, ťažbu, ktoré sú pre mocných výhodné. A toto žiadny totalitný štát svojim občanom neumožní.

Na ďalších riadkoch by som rád oživil svoje spomienky, akým procesom environmentálna výchova na Slovensku od pádu komunizmu prešla a boli čo pre mňa kľúčové momenty. Od cesty učiteľa environmentálnej výchovy v štátnej škole až po založenie mimovládnej organizácie profesionálne sa venujúcej tejto téme.

V čase trvania môjho osobného ústrania som dostal ponuku učiť environmentálnu výchovu v strednej štátnej škole. Za roky pôsobenia v ochranár-

---

---

ských organizáciách som mal vcelku dosť značný prehľad o širokej škále environmentálnych problémoch. A to aj vďaka tomu, že som vášnivý čitateľ a o každej téme som si čítal všetko dostupné, čo sa mi dostalo pod ruku – od vplyvov jadrovej energie na životné prostredie cez výstavbu diaľnic až po chemické procesy spôsobujúce ozónovú dieru. Takto vybavený som sa prvýkrát postavil pred svoju triedu. Keďže vekovo som bol najmladší učiteľ a skúseností z environmentálneho hnutia som mal neúrekom, dokázal som svojich žiakov zaujať. Nesmierne ma to bavilo, vymýšľal som rôzne aktivity, cvičenia, experimentoval som... Keď prišiel víkend, nevedel som sa dočkať, kedy sa už skončí, aby som opäť mohol učiť. Keďže mi v škole nevedeli dať dostatok vyučovacích hodín, aby som mal plný úväzok, tak som zároveň v tej istej škole robil kuriča. Moje pracovné zaradenie bolo pedagóg – kurič, fascinujúca kombinácia.

V tom čase bolo k dispozícii minimum kníh zameraných na environmentálnu výchovu, o nejakých učebných pomôckach ani nehovoriac. To, čo však považujem za **mílnik, je nadšenie, s ktorým sa do vecí vrháme**. Nech pracujeme v akejkoľvek oblasti, výsledky sa dostavia priamoúmerne nášmu nadšeniu a energii, ktorú do danej činnosti vkladáme. Aj dnes mnohokrát počúvam, že sa nám nedarí to alebo ono pre nedostatok peňazí. **Faktor financií určite nemožno prehliadnuť, ale nie je to prvý hýbateľ pri zmenách, ktoré chceme dosiahnuť**. Túžba a nadšenie niečo robiť a zmeniť má väčšiu silu ako peniaze.

Na začiatku svojej učiteľskej dráhy som si veľmi prial vidieť, ako učia environmentálnu výchovu inde. So susednou Českou republikou sme už netvorili spoločný štát a environmentálna výchova sa tam uberala iným tempom aj smerom. Chcel som vidieť, ako sa učí v tejto krajine, ale z platu kuriča a pedagóga som si nemohol dovoliť študijný pobyt. Nastala situácia, ktorú psychológ C. G. Jung nazýva synchronicitou – vytvorenie zdanlivých náhod. Zrazu mi ponúkli malý študijný grant z jednej nadácie, aby som mohol cestovať po Česku a zbierať skúsenosti. Keďže grant bol skutočne malý, tak som sa snažil šetriť, kde sa dalo – stopoval som a spal v spacáku. Dodnes som vďačný za to, že som získal mnoho skúseností a stretol lídrov českej environmentálnej výchovy, s ktorými som v kontakte dodnes. Na začiatku bola veľká túžba. Peniaze ju nasledovali.

6.5. Byť otvorený a kritický

Na Slovensku ako krajine, kde prebiehal proces transformácie, boli možnosti získať po revolúcii granty na získavanie skúseností z iných krajín.

Vďaka rôznym programom som dostal možnosť vidieť, ako sa učí environmentálna výchova v Belgicku, Dánsku, Rakúsku alebo v susednom Maďarsku či v Česku. Keďže na Slovensku nič také nebolo, spočiatku som bol fascinovaný, čo všetko sa inde na poli environmentálnej výchovy deje. Perfektne zariadené ekocentrá, množstvo publikácií, výučbových programov a pomôcok. Všetko som do seba nasával a prial si mať také niečo aj na Slovensku. Dnes som k niektorým veciam značne kritickejší. Výborne zariadené ekocentrá ešte neznamenajú kvalitnú výchovu. Množstvo metodických príručiek ešte nič nevytvorí o hĺbke, akou sa environmentálna výchova v danej krajine realizuje a počet profesionálnych lektorov ešte neznamená, že v krajine ľudia skutočne považujú ochranu životného prostredia za jednu z prioritných hodnôt.

Keď sa krajina transformuje, je to skvelá príležitosť získať z iných štátov cenné skúsenosti a byť otvorený inšpiráciám, ktoré prichádzajú. Na druhej strane **pochybovať o účinnosti zvolených postupov je podľa mojej mienky zdravé**. Transformujúca sa krajina neznamená, že v nej nebývajú schopní a tvoriví ľudia. Pri niektorých cestách do zahraničia som mal pocit, že dostávam informácie, ktoré sú doma nepoužiteľné a mal som dojem, že nefungujú ani tam, kde mi o nich hovoria. Som rád, že sme sa v našej organizácii vydali vlastnou cestou – využili sme mnoho skúseností zo zahraničia, ale nekopirovali sme slepo všetko, čo sme videli. Dnes ponúkame v našom environmentálnom centre ako súčasť environmentálnej výchovy rovnako meditačné kurzy ako poznávanie bylín, tanečné workshopy aj permakultúrne víkendovky, spolupracujeme s odborníkmi na klímu aj s budhistickým mníchom a s kresťanským kňazom. Ísť svojou vlastnou cestou a byť otvorený iným je cesta, ktorou som sa uberal v environmentálnej výchove a dodnes verím, že je to správne. Som presvedčený, že environmentálna výchova začína hlbokou zmenou zvnútra. To som videl len málokde na svojich študijných cestách.

6.6. Granty, dotácie a samofinancovanie

Významnú úlohu pri transformácii Slovenska zohrala zahraničná pomoc vo forme grantov pre tretí sektor. Táto oblasť sa, samozrejme, týkala aj environmentálnej výchovy. V tomto prípade je nesporné zaujímavé porovnanie vývoja na Slovensku a v Česku, kde sa environmentálna výchova uberala po revolúcií značne odlišnými smermi.

Ak by sme stav výchovy merali číslami, tak v susednej Českej republike

---

majú viac ako stovku pobytových, mestských a terénnych ekocentier. Na Slovensku je jedno pobytové a jedno terénne environmentálne centrum.¹ Platforma združujúca environmentálno-výchovné organizácie má v Česku 34 riadnych členov, na Slovensku sme štyria. Počet profesionálnych lektorov environmentálnej výchovy sa ani neoplatí porovnávať. Ako je možný takýto priepastný rozdiel medzi dvoma krajinami, ktoré ešte pár rokov po revolúcií tvorili spoločný štát? Odpovedí je niekoľko.

Ako som už písal, transformačné procesy v krajine úzko súvisia s transformáciou vedomia ľudí. Česká republika bola na zmeny, ktoré prišli po revolúcií, lepšie pripravená a nie je náhodné, že revolúcia sa začala v tejto časti spoločného štátu. Občania boli aktívnejší a ochotní prevziať zodpovednosť za slobodný priestor, ktorý sa začal vytvárať. Je mimo možnosti tohto textu popisovať kultúrno-politické rozdiely medzi Slovenskom a Českom. Faktom ostáva, že pokiaľ v Česku sa začínala rozvíjať občianska spoločnosť, ktorej neoddeliteľnou súčasťou sú aj mimovládne organizácie, tak na Slovensku sme si po revolúcií museli s nástupom „mečiarizmu“ vybojovávať opäť základné ľudské práva. Niekoľko mojich spomienok na toto obdobie z hľadiska občianskeho aktivizmu som už predostrel.

Tu sa začal jeden zo zásadných rozchodov rozvoja slovenskej a českej environmentálnej výchovy. Pokiaľ susedia začínali budovať rozsiahlu sieť ekocentier po celej krajine, školiť lektorov, vydávať metodické príručky a spúšťať pilotné projekty, na Slovensku mimovládne organizácie bojovali o svoje holé prežitie. Štát sa snažil vytvárať prekážky fungovaniu občianskych iniciatív, ako to len bolo možné. Neskôr sa ukázalo, že mnohé granty a dotácie, ktoré pomohli rozvoju ekovýchovej v Česku, sú pre slovenský tretí sektor neprístupné vďaka podmienkam, ako ich nastavil štát. Rovnako štát v ČR vo významnej miere environmentálnu výchovu podporoval, čo sa o Slovensku nedá povedať dodnes.

Napriek tomuto všetkému si dovoľím tvrdiť, že veľká možnosť čerpať európske dotácie a zvyknúť si na podporu štátu, je nebezpečná cesta. Je nespochybniteľné, že dobre nastavené grantové programy, ktoré sú transparentné a s jasne definovaným cieľom podpory, môžu výrazne pomôcť rozvoju environmentálnej výchovy, ako aj všetkých ďalších oblastí dôležitých na budovanie otvorenej občianskej spoločnosti. Je však nebezpečné si na podporu zvyknúť a považovať ju za samozrejmosť. Na Slovensku aj v Česku boli postupne tlenené grantové programy, ktoré mali predovšetkým amerických a európskych donorov. Transformácia Slovenska i Česka

---

¹ Činnosť ekocentier zahŕňa širokú škálu činností – od odborných výučbových programov pre žiakov cez školenia pre učiteľov až po rôzne podujatia pre širokú verejnosť. Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica vo svojom ekocentra ponúka napríklad aj meditačné kurzy, remeselné aktivity, kurzy pre firmy.

---

neskôr dosiahla podľa donorských krajín už taký stupeň, že podpora za začala presúvať do iných krajín.

V susednej Českej republike mali možnosť mnohé mimovládne organizácie žiadať naďalej podporu z európskych dotačných programov. Na Slovensku bola táto možnosť radikálne obmedzená. V dňoch, keď píšem tieto slová, českí kolegovia riešia vážny problém, ako ďalej prežiť, pretože so zmenou vlády prestala byť environmentálna výchova tak významne podporovaná a grantové programy začali byť značne obmedzené. Dovolím si však tvrdiť, že obrovská štátna dotačná politika nie je pre občianske organizácie vítanou cestou. Stávame sa závislými od rozhodnutí štátu, svojvôle politikov a od ich momentálnych nálad. Zároveň pri veľkom množstve dotovaných organizácií vzniká množstvo priemerných projektov, ktoré neprinášajú žiadne nové inšpirácie ani výsledky. Slovensko a Česko sa uberalo rôznymi smermi v rozvoji environmentálnej výchovy. Myslím si, že ani jeden nebol úplne správny. Aj keď kolegovia z ČR si skutočne vybudovali skvelý základ. Otvorenou otázkou ostáva, ako sa postavia ku kríze spôsobenej vysychaním finančných zdrojov. Som presvedčený, že tam, **kde je nadšenie, sen a jasná vízia, to životaschopné ostane zachované a bude rásť.**

6.7. Byrokrati

Neodmysliteľnou súčasťou transformácie krajiny je tvorba nových politík a koncepcií. Mal som príležitosť sa zúčastniť na stretnutiach na ministerstvách, kde sa tvorili koncepcie venované environmentálnej výchove. Vďaka podpore z amerického grantu som sa dva roky profesionálne venoval riešeniu témy transparentnosti a partnerstva štátu s environmentálno-výchovnými organizáciami. Bola to pre mňa veľká škola. Po dynamických akciách, na ktoré som bol zvyknutý v Greenpeace, toto bol spomalený film.

Kávu som nikdy nemal rád. Bola horká a nevidel som dôvod ju piť. Ani počas vysokej školy som si ju nedal, lebo štúdium filozofie ma bavilo a nestalo sa mi, že by som pri čítaní diel Platóna alebo Nietzscheho zaspával. Také šťastie mi však nebolo dopriate na stretnutiach s úradníkmi, vedúcimi sekcií a s generálnymi riaditeľmi na ministerstvách. Zaspával som pri ich nekonečných poradách, neschopnosti prevziať zodpovednosť a skúsiť spraviť niečo skutočne užitočné. Káva sa stala mojou partnerkou, ktorá ma udržovala pri živote. Ak sa to dalo nazvať životom – byrokratom chýbalo

---

presne to, čo som cítil ako nenahraditeľnú vec pre environmentálnu výchovu – srdce, zapálenie, nadšenie... Nevieť, či to v týchto ľuďoch zabil komunizmus alebo niečo iné, faktom ostáva, že presadiť zmysluplné veci bol herkulesovský výkon. Spolu s kolegami sme dokázali nakoniec vybojovať transparentný grantový systém, možnosť chodiť ako zástupcovia mimovládnych organizácií vzdelávať priamo do škôl a odvolať neschopného úradníka z ministerstva školstva. Stálo nás to neuveriteľné množstvo času a úsilia. Niekoľko rokov som sa spolupráci so štátom nevenoval. Kávu som už však pil ďalej.

Pred niekoľkými týždňami som sa opäť po rokoch dostal na rokovania na ministerstvách školstva a životného prostredia o ďalšom smerovaní environmentálnej výchovy. Teraz pointa – stretol som opäť tých istých úradníkov, ktorí sa za desať rokov z ministerstiev nepohli ďalej. A sedel som oproti štátnemu tajomníkovi, ktorý hovoril slová nápadne pripomínajúce mi našu súdružku učiteľku občianskej výchovy. Po stretnutí som si pozrel životopis tohto človeka, ktorý má na starosti výchovu žiakov a študentov v našej krajine a zhodou okolností aj environmentálnu výchovu. Stálo tam – člen komunistckej strany a vedomý agent Štátnej bezpečnosti.

Veľmi si vážim, že som nemusel dlho žiť v totalitnom zriadení. Napriek všetkým chybám a prešľapom som rád, že došlo k transformácií. Na šťastný záver si ešte musíme počkať. Katastrofou v mojej krajine nie je to, že na vysokej pozícii môže dnes byť agent podporujúci totalitný režim, ale to, že **drvivej väčšine mojich krajanov to neprekáža**. Transformácia sa musí začať aj zvnútra. Práca s mladými ľuďmi môže byť tou správnou cestou.

---

7. Dvadsať rokov transformácie z rodovej perspektívy¹

Zora Bútorová

7.1. Ženy a muži na prahu politickej zmeny

Pred viac ako dvadsiatimi rokmi v tých úžasných chladných novembrových dňoch stálo na preplnených námestiach slovenských miest mnoho žien každého veku. Lídri Nežnej revolúcie na Slovensku z občianskeho hnutia Verejnosť proti násiliu, ktorí oslovovali tieto ženy z osvetlených pódíí a vyjednávali s komunistickým vedením krajiny nenásilné odovzdanie moci, boli zväčša muži. A nikomu to nepripadalo zvlášť. V súlade s tradičným presvedčením, ktoré sa udržalo pri živote aj napriek ideologickej indoktrinácii o novej žene-budovateľke komunistickej spoločnosti, ľudia pokladali za normálne a prirodzené, že muži sú aktívni v politike, kým ženám pripisovali najmä úlohu podporovať mužov a pomáhať im a prevziať na seba väčšinu starostlivosti o rodinu a domácnosť.

Tento model bol na Slovensku prítomný takmer všade. Prevládala v rodinách komunistických funkcionárov, ako aj ich politických oponentov² - či už v nevelkom okruhu sekulárnych disidentov, signatárov Charty 77³ alebo v početnejšom prostredí katolíckeho disentu.⁴ Postavenie žien bolo o niečo silnejšie v tzv. „ostrovoch pozitívnej deviácie“⁵, ktoré fungovali v „sivej zóne“ (Šiklová, 1991) a nastavovali kritické zrkadlo komunistickému reži-

---

¹ Táto kapitola je publikovaná s láskavým súhlasom jej autorky. Jej prvá časť čerpá zo štúdie Z. Bútorovej „Twenty Years of Maturing: Slovak Women Exploring the Frontiers of Democracy“ publikovanej v časopise International Journal of Politics, Culture and Society, NYC, 4, 2009. Druhá časť čerpá zo štúdie J. Filadelfiovej a Z. Bútorovej Sľubné začiatky a vzdialené horizonty rodovej rovnosti publikovanej v knihe M. Bútora - G. Mezežnikov - M. Kollár - Z. Bútorová (ed.): Kde sme? Mentálne mapy Slovenska. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázky 2010.

² Mary Hrabik Samal, ktorá viedla rozhovory so ženami aktívnymi v československom disente, argumentuje, že ich zapojenie pozostávalo najmä z kopírovania a distribúcie samizdatovej literatúry a poskytovania podpory svojim partnerom a manželom (Hrabik Samal, 1996).

³ Charta 77 bola neformálna československá iniciatíva, ktorá kritizovala politickú a štátnu moc za porušovanie ľudských a občianskych práv. K ich dodržiavaniu sa ČSSR zaviazala pri podpise záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) v Helsinkách. Iniciatíva pôsobila v rokoch 1977 až 1992. Pomenovaná bola podľa dokumentu Charta 77 (vyhlásenie Charty 77) z 1. januára 1977.

⁴ Pozri rozhovor s Jolanou Kusou, manželkou disidentského filozofa Miroslava Kusého, a rozhovor s Martou Čarnogurskou, manželkou katolíckeho disidenta Jána Čarnogurského in Bútorová, 2001.

⁵ Viac o koncepte pozitívnych deviantov a jeho rozšírení v Československu koncom 80. rokov - pozri Bútorá, 1989.

---

mu zvnútra oficiálnych inštitúcií. Medzi nezávislými intelektuálmi, najmä z prostredia spoločenských vied, literatúry, divadla a výtvarného umenia, ako aj medzi ochrancami životného prostredia pôsobili silné samostatne konajúce ženské osobnosti – hoci ich bolo oveľa menej ako mužov.

Preto je pochopiteľné, že politická marginalizácia žien nemohla s príchodom Nežnej revolúcie okamžite zaniknúť a že nižšie zastúpenie žien medzi lídrami revolúcie nevyvolávalo žiadnu verejnú kritiku či frustráciu. Na Slovensku neboli v rozhodujúcich dňoch v podstate žiadne ženy, ktoré by požadovali „revolučné prerozdelenie moci“ v prospech silnejšieho postavenia žien..

Príčinou nezáujmu treba vidieť v špecifickom postavení žien, ktoré zažili proces tzv. socialistickej emancipácie. Na rozdiel od žien v západných demokraciách, ženy v socialistických krajinách nemuseli bojovať za prístup k vzdelaniu a na trh práce, ani za dostupnosť materských škôl či jasli, pretože tieto práva im zaručoval štát. Boli však vystavené iným skúškam. V spoločnosti založenej na strachu a pretváрке zápasili za uchovanie aspoň štipky osobnej slobody, akú im poskytovalo súkromie rodiny. Spolu so svojimi manželmi sa snažili uspokojiť materiálne, vzdelávacie, zdravotné a ďalšie potreby členov rodiny, čo nebola jednoduchá úloha v nedostatkovom socialistickom hospodárstve, kde takmer jediným spôsobom získania požadovaných tovarov a služieb bol klientelizmus a korupcia (Možný, 1999).

Práve preto ženy aktívne v politickej opozícii zdôrazňovali ľudské práva a potrebu demokratizácie viac než konkrétne ženské témy. Podobne ako muži aj ony sa cítili utláčané socialistickým štátom, ktorý považovali za spoločného nepriateľa.

Tento postoj bol tak hlboko zakorenený, že požiadavkám a problémom žien sa nevenovala Charta 77 ani ďalšie občianske deklarácie. Je takmer neuveriteľné, že ani jeden z 596 dokumentov v Charte 77 sa nezaoberal postavením žien. Podľa disidentky a „insiderky“ Jiřiny Šiklovej túto skutočnosť nemožno vysvetliť nízkou mierou zapojenia žien do disentu: podiel hovorkýň Charty 77 dosiahol jednu tretinu a podiel žien zapojených do vydávania a distribúcie samizdatovej literatúry bol ešte vyšší. Hlavná príčina spočívala v postoji samotných československých žien, ktoré uprednostňovali záujem celku, t. j. v demokratizácii spoločnosti, pred vlastnými skupinovými záujmami, ktoré pokladali za menej naliehavé (Šiklová, 2008)⁶.

Táto situácia nebola charakteristická len pre Československo. Elzbieta Matynia opisuje podobnú skúsenosť, keď komentuje postoj schopných Poliek,

---

---

ktoré hrali aktívnu a zásadnú úlohu v tajnej činnosti prodemokratických hnutí v 70. a 80. rokoch 20. storočia: „Mnohé z nich som dobre poznala, spolu sme sa angažovali, ale teraz si uvedomujem, že podobne ako ony, ani ja som nikdy nedefinovala kritické problémy našej spoločnosti v rodovej perspektíve. Hlavným cieľom každého vtedajšieho spoločenského protestu a hnutia bol boj za politické práva pre celú spoločnosť. Všetky ostatné otázky sme pokladali za druhoradé a verili sme, že sa budú dať vyriešiť, keď vyhráme zápas za demokraciu. (Matynia, 2009)

Preto až tak neprekvapuje, že programový dokument Šanca pre Slovensko, ktorý hnutie Verejnosc' proti násiliu vypracovalo pred prvými slobodnými voľbami v roku 1990, bol v častiach, venovaných postaveniu žien v spoločnosti, dosť stručný a všeobecný (Šanca pre Slovensko, 1990). Na jednej strane dokument zdôrazňoval potrebu vytvoriť lepšie podmienky pre matky, čo bola prirodzená reakcia na predchádzajúcu glorifikáciu prísnosu žien pri budovaní socialistickej ekonomiky na úkor ich úlohy v rodine. Na druhej strane kapitola Šanca pre všetkých občanov obsahovala explicitne formulovaný odstavec o „šanci pre ženy, ktoré chcú nájsť seba-realizáciu v práci a spoločnosti“.

V reálnom politickom živote však z 354 kandidátov na volebnej listine Verejnosti proti násiliu bolo iba 37 žien, čo predstavovalo 10 % a z nich len tri boli umiestnené na popredných pozíciách. Dve z troch vysoko nasadených žien boli Soňa Szomolányi, uznávaná sociologička a nezávislá intelektuálka patriaca k spomenutým „ostrovom pozitívnej deviácie“, a Emília Vášáryová – ikona medzi slovenskými herečkami strednej generácie. Hoci jedna bola zvolená do prvej slobodnej Slovenskej národnej rady a druhá do Federálneho zhromaždenia, obe sa rozhodli vzdať svojich mandátov a pokračovať za nových demokratických podmienok vo svojej pracovnej kariére – aj keď si určite uvedomovali, že tým sklamá svojich voličov. Takéto gesto bolo sotva pochopiteľné a prijateľné pre ženské kandidátky dnes, keď sa zväzda tvrdý zápas o zvoliteľné miesta na kandidátskej listine každej politickej strany.

Samozrejme, nie všetky ženy zo sivej zóny sa vzdali svojich mandátov. Uviedli sme však tento príklad preto, lebo poukazuje na to, že krátko po

---

⁶ Ako pripomína Šiklová vo svojej dôležitej práci, niektoré české disidentky zdôrazňovali paralelu s hnutím národnej obrody v 19. storočí, keď silné ženy, napríklad spisovateľky Karolína Světlá či Božena Němcová, videli svoje poslanie v pomoci národu, a nie iba v podpore žien. Táto paralela platí aj pre slovenské ženy v habsburskej monarchii v 19. storočí v čase stúpajúceho nacionalizmu. Podľa historičiek Eleny Mannovej a Gabriely Dudekovej (2006) mali lepší prístup k vzdelaniu, pretože zohrávali nenahraditeľnú úlohu pri výchove mladej generácie v národnom duchu. Na druhej strane, ich možnosti pre zapojenie sa do verejného života boli dosť obmedzené. Očakávalo sa od nich, že budú konať len v záujme národa a len pod záštitou svojich manželov, v súlade s patriarchálnymi stereotypmi. „Nacionalizmus spolitizuje materstvo, umožnil ženám vstup do verejnej sféry, no zároveň upevnil stereotypné predstavy o ich tradičnej úlohe, obmedzenej samostatnosti a sebačastičnosti.“ (Mannová, 2006)

---

páde komunizmu dokonca ani pre takéto popredné osobnosti rovnosť neznamenala zdieľanie politickej moci s mužmi, ale skôr príležitosť na maximálnu pracovnú seberealizáciu. Obe spomínané osobnosti dosiahli v nasledujúcich rokoch vo svojich profesiách vynikajúce výsledky a nerezovali na svoju úlohu aktívnych občianek, ktoré vystúpili s verejnou kritikou vždy, keď mali pocit, že demokracia je v ohrození. A neboli jediné.

7.2. Občianska spoločnosť ako inkubátor pre ženy líderky

Na rozdiel od politiky, sféra občianskej spoločnosti bola pre ženy väčšmi prístupná – vďaka duchu otvorenosti, tvorivosti, ochote slúžiť verejnému blahu, uprednostňovaniu horizontálnej spolupráce a „mäkkých interakcií“ pred prísny hierarchickým usporiadaním, a v neposlednom rade aj vďaka pružnému časovému manažmentu.

Ženy na Slovensku rozpoznali novú príležitosť na seberealizáciu. Niektoré z nich sa stali nielen neúnavnými aktivistkami, ale aj sociálnymi inovátorkami, podnikateľkami a skutočnými líderkami. Šarlota Pufflerová z ľudskoprávnej organizácie Občan a demokracia musela mať odvahu a odhodlanie, aby sa stala hovorkyňou Občianskej kampane OK '98, hnutia, ktoré významne prispelo k porážke Vladimíra Mečiara vo voľbách v roku 1998. Rovnako bola potrebná guráž, odbornosť a vytrvalosť, aby sa Ema Sičáková-Beblavá na čele organizácie Transparency International Slovakia a Zuzana Wienk na čele Aliancie Fair Play postavili do predných línií v občianskom zápase proti klientelizmu a korupcii v biznise a v politike. Podobné slová obdivu si zaslúžia neúnavné ochranárky Ľubica Trubíniová a Katarína Šimončíková, ktoré vstúpili do mnohých konfliktov s rozpínavými developermi a skorumpovanými miestnymi orgánmi. Mladá právnička Zuzana Čaputová zohrala kľúčovú úlohu v boji občanov proti nelegálnej výstavbe skládky v Pezinku. Neprehliadnuteľnou predstaviteľkou občianskej spoločnosti je sociologička a poetka Zuzana Szatmáry, ktorá vedie vplyvnú Nadáciu Charty 77, poskytujúcu radovým občanom bezplatné právne poradenstvo a obhajobu proti rôznym formám diskriminácie, vrátane tej, ktorej sa dopúšťajú veľké korporácie. Ďalšia dôležitá osobnosť, Klára Orgovánová, neúnavne pracuje na prerušení bludného kruhu spoločenského úpadku rómskej menšiny.

Všetky tieto a mnohé ďalšie aktivistky, ako aj menej známe občianky sa aktívne zasadujú za vyššiu kvalitu demokracie na Slovensku. Ďalšie ženy

---

sa venujú humanitárnej pomoci a rozvojujovej spolupráci, ako aj podpore a šíreniu demokracie. Slovenské aktivistky a odborníčky z MVO, spolu so svojimi mužskými kolegami, organizujú fundraisingové kampane na poskytnutie rozvojujovej pomoci v krajinách ako Kosovo, Srí Lanka či Indonézia, spolupracujú s občianskymi lídrami a bojovníkmi na slobodu na Kube či v Bielorusku, podporujú vzdelávanie o ľudských právach v Afganistane a pod.

7.3. Ženské mimovládne organizácie v zápase o rodovú rovnosť a práva žien

Roky po Nežnej revolúcii priniesli oživenie v združovaní žien. Z hľadiska uvedomenia si a podpory ľudských práv žien možno v procese utvárania ženského mimovládneho sektora vyčleniť niekoľko etáp. Prvá etapa sa viaže na začiatok deväťdesiatych rokov. Intenzita zakladania nových ženských MVO bola pomerne nízka, pričom väčšina z nich sa nevyznačovala výrazným povedomím o ľudských právach žien a verejnými aktivitami smerujúcimi k ich obhajobe. Pod vplyvom rozširujúcich sa kontaktov domácich aktivistiek so západnou kultúrou a s predstaviteľkami zahraničného feministického hnutia vznikli však už v tomto období aj také MVO, ktoré za svoju primárnu úlohu považujú ochranu ľudských práv žien a posilnenie ich roly v politickom a v ekonomickom živote, pričom zdôrazňujú potrebu zmeny tradičných rodovo stereotypných predstáv. Najprv to bola iba jediná organizácia – Záujmové združenie žien ASPEKT, ktorého zakladateľky Jana Juráňová a Jana Cviková sa otvorene prihlásili k feminizmu a explicitne odmietli tradičný koncept ženy redukujúci jej poslanie na opatrovateľku domáceho kozuba. Postupne sa k tejto pozícii pridal Klub feministických filozofiek, Aliancia žien Slovenska a Pro Familia.

Po roku 1995 nastal intenzívnejší rozvoj ženských MVO: rástol ich počet (väčšina dnešných ženských MVO vznikla po roku 1995), ale odohral sa aj posun k sebauvedomeniu žien. Rozšírili sa spoločné aktivity MVO a objavili sa pokusy o ich prepájanie – vznikli viaceré platformy či siete na podporu a obhajobu ľudských práv. Verejné iniciatívy týchto MVO sa sústreďovali na ochranu a posilnenie práv a slobôd žien, na prepracovanie slovenskej legislatívy v súlade s medzinárodnými a európskymi dokumentmi alebo na lobovanie v záujme žien. V tomto období vznikli organizácie ako Fenestra, Centrum rodových štúdií, EsFem; agendu ľudských práv žien posilnilo združenie Občan a demokracia a pod.

Po roku 2002 sa síce tempo vznikanja nových organizácií spomalilo, no pribudli mladí ľudia so záujmom o ľudské práva žien, ktorí sa zapojili do existujúcich organizácií. Viacero z mladých žien i mužov už absolvovali počas vysokoškolského štúdia rodové kurzy, prípadne sa rodovým štúdiám venovali v zahraničí.

Ženské MVO sledovali za takmer dvadsať rokov svojej existencie bohaté spektrum cieľov. Venovali sa všeobecnej ochrane ľudských práv žien; posilneniu sociálneho statusu žien; zvýšeniu roly žien vo verejnom a politickom živote; dosiahnutiu aktívnej účasti žien v procese demokratizácie spoločnosti; pomoci ženám pri získaní zamestnania; ochrane reprodukčných práv; odporúčaniam pre štátnu politiku rodovej rovnosti; zvýšeniu rodovej citlivosti v rôznych podsystémoch spoločnosti i vo verejnosti ako takej, násiliu a ďalším. Na ich dosiahnutie využívali pestrú paletu aktivít – od vzdelávacích kurzov a programov na zvyšovanie povedomia o problémoch žien, cez predvolebnú mobilizáciu žien, poskytovanie služieb a poradenstva alebo výcviky a tréningy, až po výskumy, popularizačné a publikačné aktivity či informačné kampane.

Feministické či ľudskoprávne ženské organizácie vyvíjajú tlak na presadzovanie práv žien. Usilujú sa o zmenu patriarchálneho usporiadania v spoločnosti, podporu rozvoja žien založeného na rovnosti, eliminovanie nespravodlivostí a zvyšovanie uvedomenia o rodových otázkach – medzi ženami i vo verejnosti všeobecne. Rozvíjajú témy nastolené feministickým hnutím v šesťdesiatych rokoch 20. storočia: reprodukčné práva žien, politickú participáciu a ekonomické posilnenie žien, boj proti násiliu páchanému na ženách a ďalšie.

Významné miesto medzi ich iniciatívami patrilo kampani proti násiliu páchanému na ženách *Piata žena*, ktorá sa uskutočnila v roku 2001. Bola to prvá feministická mediálna kampaň na Slovensku usilujúca o dosiahnutie nulovej tolerancie slovenskej verejnosti k násiliu na ženách. Ženské MVO významne prispeli k prijatiu série noviel zákonov na ochranu osôb zažívajúcich násilie v domácom prostredí.

Boli to feministické MVO, ktoré ako prvé upozornili pri prijímaní *Základnej zmluvy medzi Svätou stolicou a SR* na riziká, ktoré môže priniesť pre oblasť ľudských práv – ohrozenie či porušovanie ľudských práv žien a detí v podobe, ako ich definujú medzinárodne dohovory. Kvalifikovaný podporný hlas ženských MVO zaznel aj pri spore o *zákon o rovnakom zaobchádzaní*, ktorý sa napokon podarilo prijať a neskôr aj novelizovať.

Mimovládne organizácie majú obrovskú zásluhu na detabuizácii mno-

---

hých problémov žien a medializácii rozličných ženských tém. Predovšetkým z ich iniciatívy sa stali – napriek nízkemu záujmu oficiálnych štruktúr – témami verejnej diskusie a predmetom pozornosti médií problémy ako násilie páchané na ženách, rodové stereotypy a vzdelávanie, rodová segregácia na trhu práce a nerovnosti v odmeňovaní, reprodukčné práva alebo politická participácia žien.

Významným mediátorom ženských tém sa stali odborné a popularizačné publikácie. Lídrom v tejto oblasti je jednoznačne opäť záujmové združenie žien ASPEKT, neskôr sa k publikačným aktivitám pripojili ďalšie organizácie, ktoré väčšinou zverejňovali výsledky rôznych výskumných aktivít. Tu treba spomenúť predovšetkým Inštitút pre výskum práce a rodiny, Inštitút pre verejné otázky, Sociologický ústav SAV, Historický či Etnografický ústav SAV. Témy sa začali venovať aj mnohé iné subjekty. Vzrástol tiež počet vedeckých, odborných či iných podujatí so zameraním na postavenie žien.

Treba zdôrazniť, že väčšina projektov na pôde ženských MVO sa uskutočnila vďaka podpore zo zahraničných nadácií a fondov, pretože spočiatku nemali finančné krytie zo štátneho rozpočtu. Neskôr, po odchode viacerých zahraničných donorov, sa ženské MVO ocitli v situácii, keď museli finančné prostriedky na svoje aktivity získavať z domáceho prostredia, ktoré však otázky ľudských práv žien nepovažovalo za také dôležité či atraktívne, aby ich masívnejšie podporovali. V posledných rokoch sa mohli aktivity rozšíriť vďaka Európskeho sociálneho fondu. Takéto otvorenie možností financovania však nemalo iba pozitívny efekt. Vynorilo sa množstvo organizácií, ktoré predložili projekty bez najmenších skúseností v problematike ľudských práv žien a získali na ne podporu, čo viedlo k istej devalvácii tejto témy. Skúsenejšie organizácie mali zasa problémy s financovaním aktivít a prílišnou byrokraciou.

Bohatší verejný diskurz o ľudských právach žien a ich postavení v spoločnosti sa odrazil aj vo verejnej mienke – viditeľnosť problémov žien a ich znevýhodnení za posledné roky výrazne vzrástla. Dnes si už väčšina žien, ale aj mužov uvedomuje horšie postavenie žien vo verejnej i v domácej sfére. V rebríčku znevýhodnení žien na prvé miesto zaraďujú nerovnosti na trhu práce, ako diskriminácia pri prijímaní a prepúšťaní zo zamestnania, rozdiely v odmeňovaní, pracovný režim, ktorý je nevhodnejší pre ženy. Ľudia na Slovensku si tiež uvedomujú dvojité zaťaženie žien – pracovnými i rodinnými povinnosťami. Vidia problém násillia páchaného na ženách či problém nízkeho zastúpenia žien vo verejných funkciách a ďalšie problémy.

Väčšia viditeľnosť problémov sa však automaticky neprejavuje vo zvýšenej citlivosti k rodovému usporiadaniu. Mnohé stereotypné predstavy o úlohe žien a mužov v spoločnosti totiž prežívajú naďalej. Hoci sa zaťaženosť žien rodinnými povinnosťami všeobecne pokladá za závažnú bariéru ich lepšieho uplatnenia v zamestnaní i aktívnej účasti v politike, vzorce správania žien a mužov v domácej sfére sa takmer nezmenili – väčšina povinností ostáva naďalej na pleciach žien. Hoci prevažuje kritické hodnotenie nízkej účasti žien na politickom rozhodovaní, predsa sa úloha žien v politike nepovažuje za veľmi dôležitú. Hoci sa uznávajú nároky žien v pracovnej a politickej sfére, predsa sa rola žien primárne vzťahuje k rodine a k materstvu. Tieto paradoxy naznačujú, že zásadná bariéra zvyšovania rodovej rovnosti je dnes sociokultúrneho charakteru: sú to hlboko zakorenené stereotypné predstavy a patriarchálne štruktúry.

História nás nabáda k trepezlivosti: od uvedomenia si problému po jeho skutočné riešenie vedie spravidla dlhá a hrboľatá cesta. Za uplynulé dve dekády v podmienkach otvorenej spoločnosti a rozvíjajúceho sa združovania žien sa na Slovensku podarilo dosiahnuť aspoň čiastočné zvýšenie rodovej citlivosti a pripustenie existencie závažných rodových nerovností. Na to, aby sa však dosiahlo skutočné vyrovnanie šancí žien a mužov, budú potrebné ďalšie roky úsilia rozličných zložiek spoločnosti – nielen ľudsko-právnych mimovládnych organizácií, ale aj výchovno-vzdelávacích inštitúcií, médií, výskumu, zamestnávateľov, odborov i politickej reprezentácie na všetkých úrovniach. A v neposlednom rade pripomeňme, že toto úsilie môže rýchlejšie vyústiť do naplnenia cieľov vtedy, keď sa na ňom budú podieľať a spolupracovať ženy i muži.

Literatúra a zdroje

BÚTORA, MARTIN: *Pozitívni devianti alebo odklínanie stigmatizovaných* In: Slovenské pohľady 1989, č. 12.

BÚTOROVÁ, ZORA (ED.): *Krehká sila. Dvadsať rozhovorov o životnej ceste žien*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky – Kalligram 2001.

BÚTOROVÁ, ZORA: *Twenty Years of Maturing: Slovak Women Exploring the Frontiers of Democracy*. In: International Journal of Politics, Culture and Society, NYC, 4, 2009.

DUDEKOVÁ, GABRIELA: *Emancipácia a ženské hnutie v Uhorsku. Možnosti a výsledky nových výskumov*. In: Gabriela Dudeková, Gabriela – Mannová,

---

Elena (ed.): Internet journal ČaS – Človek a spoločnosť, 2006, č. 4 (www.saske.sk/cas/4-2006)

FILADELFIOVÁ, JARMILA – BÚTOROVÁ, ZORA: *Sľubné začiatky a vzdialené horizonty rodovej rovnosti*. In: Bútor, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Kollár, Miroslav – Bútorová, Zora (ed.): „Kde sme? Mentálne mapy Slovenska“. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2010.

HRABIK SAMAL, MARY: *Ženy a neoficiálna kultúra a literatúra v Československu v letech 1969 – 1989*. In: Kusá, Jolana – Zajac, Peter (ed.): *Prítomnosť minulosti a minulosť prítomnosti*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 1996.

MANNOVÁ, ELENA: *Verejnosť verzus rodinný krb? Ženy v spolkoch na Slovensku v 19. storočí*. In: Gabriela Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena (ed.): Internet journal ČaS – Človek a spoločnosť, 2006, č. 4 (www.saske.sk/cas/4-2006).

MOŽNÝ, IVO: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha, SLON 1999.

Šanca pre Slovensko. Program hnutia Verejnosť proti násiliu. Bratislava, Koor­dinačné centrum Verejnosti proti násiliu 1990.

ŠIKLOVÁ, JIŘINA: *The Grey Zone and the Future of Dissent in Czechoslovakia*. In: Social Research 1991, No. 3.

ŠIKLOVÁ, JIŘINA: *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969 – 1989*. Praha, Ústav sociologie České akademie věd (www.genderonline.cz).

---

8. Proces vzniku Ústavy SR – výzvy, rozhodnutia a vývoj

Peter Kresák

Ústava Slovenskej republiky vznikala v procese obnovovania demokratického usporiadania bývalej Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, ktorý začala tzv. „zamatová revolúcia“ v novembri roku 1989. Demokratickými zmenami sa postupne odstraňovala vláda jednej politickej strany¹, socialistická hospodárska sústava budovaná na štátnom vlastníctve, cenzúra a ďalšie sprievodné znaky „socialistického“ spoločenského zriadenia. S obnovovaným rešpektom k základným právam a slobodám sa však zároveň otvoril priestor na hľadanie nového usporiadania vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi, ktorí žili v spoločnom štáte od roku 1918.

Významný krok v tomto procese predstavovalo prijatie ústavného zákona č. 23/1991 Zb. z 9. januára 1991, ktorým sa uvádzala **Listina základných práv a slobôd**, ako ústavný zákon Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. **Listina** sa vo svojich 44 článkoch prihlásila k neporušiteľnosti prirodzených práv človeka a občana, k zvrchovanosti zákona a nadviazala tak na všeobecne uznávané hodnoty ľudstva a na demokratické a samosprávne tradície českého a slovenského národa.

Pri hľadaní nového usporiadania vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi v spoločnom federatívnom štáte predsedníctvo SNR² ešte v januári 1990 zriadilo komisiu na prípravu Ústavy Slovenskej socialistickej republiky³ (v rámci Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky).⁴ Na čelo komisie bol vymenovaný vtedajší predseda Najvyššieho súdu SR profesor Karol Plank. Predsedníctvo SNR zároveň vymenovalo slovenských expertov do spoločnej odbornej komisie Federálneho zhromaždenia ČSFR, ktorej úlohou bolo pripraviť novú federálnu ústavu.⁵

Prvá verzia Ústavy SR, ktorú vypracovala komisia pod vedením K. Plan-

---

¹ Do roku 1989 mala v bývalom Československu monopolné mocenské postavenie Komunistická strana Československa (na Slovensku Komunistická strana Slovenska)

² Zákonodarný zbor Slovenskej republiky.

³ Oficiálny názov Slovenska v období od 1.januára 1969 do 1.marca 1990.

⁴ Autor príspevku bol členom tejto komisie ako nezávislý expert a tiež aj členom spoločnej odbornej komisie Federálneho zhromaždenia ČSFR..

⁵ Predsedom komisie Federálneho zhromaždenia ČSFR na prípravu federálnej ústavy sa stal vtedajší predseda FZ ČSFR Alexander Dubček.

ka, počítala so zachovaním ČSFR, obsahovala ustanovenia o dobrovoľnom zväzku s Českou republikou a tiež možnosť dobrovoľne vystúpiť z federatívneho zväzku s Českou republikou. Z iniciatívy niektorých vtedajších politických strán a jednotlivcov vzniklo popri tomto návrhu oficiálnom návrhu aj niekoľko ďalších návrhov. Žiadny z nich sa však nakoniec nedostal do oficiálneho legislatívneho procesu.⁶

Pre ďalší ústavný vývoj Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky mali kľúčový význam voľby do Federálneho zhromaždenia ČSFR, Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady v roku 1992, po ktorých nadobudol proces prípravy novej Ústavy SR rýchly spád.

Na politických rokovaníach sa zástupcovia najsilnejších politických strán v Českej republiky a Slovenskej republiky (Občianskej demokratickej strany – ODS a Hnutia za demokratické Slovensko – HZDS) dohodli na postupe zániku federácie. Definitívne politické rozhodnutie o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky od 1. januára 1993 padlo na rokovaní slovenskej a českej politickej reprezentácie v Brne 27. augusta 1992.

V rámci tohto procesu Slovenská národná rada prijala už 17. júna 1992 **Deklaráciu Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky**⁷, následne v druhej polovici augusta 1992 jej najsilnejšia politická strana (HZDS) vytvorila vlastnú komisiu pre prípravu Ústavy SR. Návrh, ktorý táto komisia narychlo vypracovala, schválila Slovenská národná rada 1. septembra 1992⁸ ako **Ústavu Slovenskej republiky**⁹. Ústava vstúpila do platnosti 1. októbra 1992.

Rýchlosť vypracovania a prijatia Ústavy SR boli spojené s viacerými spornými otázkami¹⁰ a podpísali sa pod jej viaceré systémové nedostatky, kto-

⁶ Svoj návrh predstavili príslušníci vtedajšej Demokratickej platformy Slovenskej národnej strany, Kresťanskodemokratické hnutie, Hnutie za demokratické Slovensko, Demokratická strana a taktiež aj vtedajší poslanec SNR P. Brňák.

⁷ V Deklarácii sa konštatovalo: My demokraticky zvolená Slovenská národná rada slávnostne vyhlasujeme, že tisícročné úsilie slovenského národa o svojbytnosť sa naplnilo. V tejto historickej chvíli deklaruje prirodzené právo slovenského národa na sebaurčenie tak, ako to zakotvujú aj všetky medzinárodné dohody a zmluvy o práve národov na sebaurčenie. Uznávajúc právo národov na sebaurčenie vyhlasujeme, že aj my si chceme slobodne utvárať spôsob a formu národného a štátneho života, pričom budeme rešpektovať práva všetkých, každého občana, národov, národnostných menšín a etnických skupín, demokratické a humanistické odkazy Európy a sveta. Touto deklaráciou Slovenská národná rada vyhlasuje zvrchovanosť Slovenskej republiky ako základ suverénneho štátu slovenského národa.

⁸ Ústava Slovenskej republiky bola vyhlásená v Zbierke zákonov ČSFR, ako ústavný zákon SNR č. 460/1992 Zb.

⁹ Pôvodný ústavný text pozostával z PREAMBULY, deviatich hláv a 156 článkov. Prvá hlava (ZÁKLADNÉ USTANOVENIA, ŠTÁTNE SYMBOLY, HLAVNÉ MESTO SLOVENSKEJ REPUBLIKY) Druhá hlava ZÁKLADNÉ PRÁVA A SLOBODY, Tretia hlava (HOSPODÁRSTVO SLOVENSKEJ REPUBLIKY, NAJVYŠŠÍ KONTROLNÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY), Štvrtá hlava ÚZEMNÁ SAMOSPRÁVA, Piata hlava ZÁKONODARNÁ MOC (NÁRODNÁ RADA SLOVENSKEJ REPUBLIKY, REFERENDUM), Šiesta hlava VÝKONNÁ MOC (PREZIDENT SLOVENSKEJ REPUBLIKY, VLÁDA SLOVENSKEJ REPUBLIKY), Siedma hlava SÚDNA MOC (ÚSTAVNÝ SÚD SLOVENSKEJ REPUBLIKY, SÚDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY), Osmá hlava PROKURATÚRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY, Deviatá hlava PRECHODNÉ A ZÁVEREČNÉ USTANOVENIA.

¹⁰ Rýchly proces prípravy novej ústavy neumožnil širšiu odbornú a ani verejnú diskusiu k jej obsahu a predkladatelia napríklad nestihli vypracovať ani potrebnú dôvodovú správu k predkladanému základnému zákonu.

---

ré museli odstraňovať jej neskoršie novelizácie. Aj napriek tomu pokrok, ktorý priniesol tento dokument, spočíval najmä v skutočnosti, že ústava zakotvovala Slovenskú republiku ako zvrchovaný právny a demokratický štát, ktorý sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo, že štátna moc pochádza od občanov, ktorí ju vykonávajú prostredníctvom svojich volených zástupcov alebo priamo a tiež, že štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanoví zákon. Ústava rešpektovala aj princíp del'by moci, ktorý formálne vyjadřila rozdelením moci vo svojej piatej, šiestej a siedmej hlave, medzi moc zákonodarnú, výkonnú a súdnu. Pozitívne treba tiež hodnotiť skutočnosť, že ústava už aplikáciu práva neviazala iba na rešpektovanie procesných postupov, ale na obsah konkrétnych hodnôt, ktoré vo svojom obsahu vyjadřovala (najmä vo svojej prvej a druhej hlave).

Keďže Ústava SR bola prijatá v čase existencie Českej a Slovenskej Federatívnej republiky, musela vo svojom obsahu zohľadňovať aj túto situáciu. Jej predkladatelia to vyriešili prechodnými ustanoveniami, v ktorých konštatovali, ktoré články ústavy nadobudnú platnosť až po rozpade ČSFR a osamostatnení Slovenskej republiky.¹¹

Medzi základné hodnoty, ktoré priniesla Ústava SR, možno okrem už spomenutých, zaradiť aj:

- **nadradenosť ústavy (štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanoví zákon),**
- **nedotknuteľnosť dôstojnosti človeka,**
- **rešpektovanie osobnej slobody (každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané, a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá),**
- **politický pluralizmus (voľná súťaž myšlienok a politických strán)**
- **budovanie parlamentnej vládnej formy,**
- **budovanie nezávislého súdnictva,**
- **vytvorenie ústavného súdnictva.**

Nový ústavný text vytvoril základ na prechod od formálno-právneho vnímania štátu k jeho materiálno-právnenému vnímaniu a rovnako aj na odklon

---

¹¹ Čl. 156 Ústavy SR konštatoval: „Táto Ústava Slovenskej republiky nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia, okrem čl. 3 ods. 2, čl. 23 ods. 4, ak ide o vyhostenie alebo vydanie občana inému štátu, čl. 53, 84 ods. 3, ak ide o vypovedanie vojny inému štátu, čl. 86 písm. k) a l), čl. 102 písm. g), ak ide o vymenúvanie profesorov vysokých škôl a rektorov a o vymenúvanie a povyšovanie generálov, písmená j) a k), čl. 152 ods. 1 druhá veta, ak sa týka ústavných zákonov, zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov vydaných orgánmi Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, ktoré nadobudnú účinnosť súčasne s príslušnými zmenami ústavných pomerov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v súlade s touto ústavou.“

---

od formálno-racionálneho chápania legitimacy k jej materiálno-racionálnemu chápaniu, v zmysle toho sa očakáva, aby sa štát a všetka verejná moc „...nesprávajú iba zákonne, ale zároveň aj spravodlivo“.

Korekcie, ktorými Ústava SR do dnešného dňa prešla, mali rôzne dôvody a priniesli viaceré zásadné rôzne modifikácie jej pôvodného textu. Ústava SR bola dosiaľ zmenená jedenástimi ústavnými zákonmi.¹²

V poradí prvú zmenu Ústavy SR schválila Národná rada SR (NR SR) 14. júla 1998. Prijatie novely vyvolala pretrvávajúca politická kríza, pri ktorej NR SR nedokázala zvoliť druhého prezidenta SR a krajina bola dlhšie bez hlavy štátu¹³. Novela spresňovala, že prezidenta SR volí NR SR na návrh najmenej ôsmich poslancov tajným hlasovaním na päť rokov a spresňovala aj plnenie niektorých úloh prezidenta v čase, ak nie je prezident zvolený, alebo ak sa úrad prezidenta uvoľní a ešte nie je zvolený nový prezident. K existujúcej úprave, ktorá zakotvovala, že výkon funkcie prezidenta patrí v čase, ak nie je prezident zvolený, alebo ak sa úrad prezidenta uvoľní a ešte nie je zvolený nový prezident, vláde SR, okrem oprávnení prezidenta podľa čl. 102 písm. d) až g), novela pridala ustanovenie o tom, že oprávnenia prezidenta podľa čl. 102 písm. f) a g) prechádzajú v tom čase na predsedu NR SR.¹⁴ Prijatie ústavného zákona č. 244/1998 Z. z. znamenalo isté skvalitnenie platného ústavného textu, no jeden z hlavných cieľov, ktoré táto novela sledovala, vytvorenie podmienok na zvolenie prezidenta SR, sa jej nepodarilo dosiahnuť (ani v nasledujúcom období NR SR nedokázala zvoliť druhého prezidenta SR).

V poradí druhú zmenu Ústavy SR schválila NR SR 14. januára 1999. Návrh ústavného zákona predložila skupina poslancov¹⁵ a ako povedal vo svojom úvodnom slove v mene predkladateľov poslanec I. Šimko, „...návrh obsahoval okrem zmeny spôsobu voľby prezidenta i niektoré úpravy v jeho postavení a pôsobnosti“. Okrem zavedenia priamej voľby prezidenta občanmi, návrh odstraňoval viaceré systémové nedostatky parlamentnej vládnej formy, ako ju zakotvoval pôvodný ústavný text. Návrh vychádzal najmä zo skutočnosti, že parlamentná forma vlády sa chápe ako osobitné

---

¹² V zmysle čl. 84 ods. 4 ústavy je na prijatie ústavy, zmenu ústavy a ústavného zákona potrebný súhlas aspoň trojštátinovej väčšiny všetkých poslancov (90 zo 150).. Posledná novela ústavy z 26. júla 2012, ktorou sa zmenila ústavná úprava trestnoprávnej imunity poslancov NR SR a ktorá zrušila súhlas NR SR s trestným stíhaním poslancov, nebola ešte v čase písania tohto príspevku uverejnená v Zbierke zákonov SR.

¹³ Za prvého prezidenta samostatnej SR bol 15. februára 1993 zvolený Michal Kováč. Funkčné obdobie ukončil 2. marca 1998 odovzdaním právomocí vláde SR.

¹⁴ Čl. 102 Prezident ....

f) vymenúva a odvoláva predsedu a ostatných členov vlády SR, poveruje ich riadením ministerstiev a prijíma ich demisiu; predsedu a ostatných členov vlády odvoláva v prípadoch uvedených v čl. 115 a 116,

g) vymenúva a odvoláva vedúcich ústredných orgánov a vyšších štátnych funkcionárov v prípadoch, ktoré ustanovuje zákon; vymenúva profesorov a rektorov vysokých škôl, vymenúva a povyšuje generálov,

¹⁵ V rovnakom čase NR SR prerokovávala aj návrh skupiny poslancov NR SR na vydanie ústavného zákona, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava SR (tlač 50) a predkladala ho poslankyňa K. Tóthová.

---

usporiadanie vzťahov medzi najvyššími ústavnými orgánmi a je pre ňu charakteristický zodpovednostný vzťah výkonnej moci voči zákonodarnej moci. Pri uvedenom väčšina ústavných teórií (a napokon aj ústavná prax európsky parlamentných demokracií) nezaraďuje hlavu štátu do rovnakého zodpovednostného postavenia voči parlamentu, aké prislúcha vláde. Za základ uvedeného sa pritom považuje skutočnosť, že pre parlamentnú formu vlády je charakteristické trojdelenie moci, ktoré vychádza z pôvodného parlamentného dualizmu (v ktorom sa venuje osobitná pozornosť vzájomným vzťahom medzi parlamentom a vládou ako dynamizujúcim protipólom vládneho systému, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú), no ktoré je zároveň obohatené o tzv. neutrálnu moc „pouvoir neutre“, reprezentovanú hlavou štátu. Parlamentná forma vlády, ktorá nepochybne rešpektuje osobitné postavenie parlamentu ako vždy dočasného reprezentanta suverenity ľudu a tiež jeho oprávnenie kontrolovať výkonnú moc, však na rozdiel od ostatných foriem vlády (prezidentskej formy vlády i vlády parlamentu), vyžaduje pre svoje vhodné fungovanie vzájomné prepojenie, spoluprácu a dokonca aj určitý mechanizmus vyvažovania vzájomných kompetencií jednotlivých štátnych orgánov. Zákonodarnú moc v nej preto vykonáva parlament v spolupráci s hlavou štátu a vláda, v spolupráci s hlavou štátu, zabezpečuje výkon štátnej moci. Hlave štátu sa pritom priznávajú v tomto usporiadaní oprávnenia v spolupráci s vládou, za určitých okolností rozpustiť parlament a vypísať nové voľby a parlamentu v spolupráci s hlavou štátu, odstrániť vládu, ktorá stratila jeho dôveru.¹⁶ Z uvedených dôvodov potrebuje v klasickej parlamentnej forme vlády hlava štátu na výkon svojich arbitrážnych právomocí politicky neutrálne postavenie a jej legitimita by sa nemala odvodzovať od orgánu zákonodarnej moci (jeho straníckej väčšiny), nemala by mu byť politicky zodpovedná a ani parlamentom odvolateľná.¹⁷

Vychádzajúc z uvedených teoretických predpokladov tento ústavný zákon:

- zaviedol priamu voľbu prezidenta SR občanmi (**odstránil jeho voľbu v NR SR a tiež aj jej oprávnenie odvolať prezidenta z rozhodnutia kvalifikovanej väčšiny svojich členov, čím výrazne zmenšil jeho závislosť od politických strán**) a zároveň novým spôsobom formoval

---

¹⁶ Medzi typické kompetencie vyvažujúce postavenie jednotlivých zložiek štátnej moci patrí v takomto usporiadaní napr. oprávnenie parlamentu vysloviť kedykoľvek nedôveru vláde alebo jej jednotlivým členom, spojené s povinnosťou prezidenta odvolať takúto vládu (alebo jej člena), oprávnenie vlády navrhnuť hlavu štátu rozpustenie parlamentu, ak ten neschválí jej návrh zákona a zároveň jej nedokáže vysloviť nedôveru, oprávnenie hlavy štátu vrátiť schválený návrh zákona parlamentu, oprávnenie hlavy štátu vyhlasovať zákony schválené v parlamente, vlastné právomoci hlavy štátu voči výkonnému aparátu - výber a poverovanie kandidáta na funkciu predsedu vlády, reprezentovanie štátu navonok a vnútri, vymenúvacie právomoci v štátnej správe, armáde a niektoré ďalšie.

¹⁷ Podrobnejšie sa týmito princípmi zaoberal vo svojom vystúpení v pléne NR SR autor tohto príspevku, jeden z predkladateľov tejto novely Ústavy SR.

---

možnosť vzdania sa funkcie prezidenta

- novým spôsobom definoval funkciu prezidenta SR (**konštatoval, že je nielen hlavou SR, ale je aj zárukou štátnej nezávislosti, územnej celistvosti a zachovávanía medzinárodných zmlúv, ktoré SR ratifikovala a boli vyhlásené spôsobom ustanoveným zákonom, reprezentuje SR navonok i do vnútra a svojím rozhodovaním zabezpečuje riadny chod ústavných orgánov**) a jeho ústavnú zodpovednosť,¹⁸
- precizoval ústavné postavenie a kompetencie prezidenta tak, aby nebol vťahovaný do zápasov politických strán na pôde parlamentu i mimo neho a ani do ústavných zodpovednostných vzťahov medzi NR SR a vládou SR.
- oddelil prezidenta SR od NR SR a vlády aj tým spôsobom, že odstránil z ústavného systému SR právo prezidenta byť prítomný na schôdzach NR SR (**ktoré jednak predstavovalo nadbytočné a nevhodné prepojenie medzi prezidentom a zákonodarným orgánom a v minulosti sa uplatňovalo dehonestujúcim spôsobom**) a rovnako aj právo prezidenta byť prítomný na schôdzach vlády SR a predsedať jej (**ktoré bolo v príkrom rozpore s parlamentnou formou vlády, neuplatňovalo sa a bolo trvalou hrozbou potenciálnych ústavných konfliktov medzi predsedom vlády a prezidentom**), - zakotvil však oprávnenie prezidenta vyžadovať si od vlády SR a od jej členov informácie potrebné na plnenie svojich úloh,
- rozdelil kompetencie prezidenta na dve základné skupiny. Na tie, ktoré vykonáva prezident samostatne (**a to buď na základe Ústavy SR – ako svojej prerogativa, na základe rozhodnutia NR SR alebo občanov**), a na tie, ktoré vykonáva v spolupráci s vládou a ktoré pre svoju platnosť vyžadujú kontrasignáciu predsedu alebo člena vlády,
- odstránil inštitút veta prezidenta voči ústavným zákonom, pri bežných zákonoch mu toto právo ponechal, no ustanovil požiadavku, aby na prijatie zákona vráteného prezidentom SR bol potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny všetkých poslancov NR SR,
- ustanovil, že rozhodnutie prezidenta vydané podľa čl. 102 písm. b) a i)¹⁹ je platné, ak ho podpíše predseda vlády SR alebo príslušný minister

---

¹⁸ Čl.107 „Prezidenta možno stíhať iba za úmyselné porušenie ústavy alebo za vlastizradu. O podaní obžaloby na prezidenta rozhoduje Národná rada SR trojpätinovou väčšinou hlasov všetkých poslancov. Obžalobu podáva Národná rada SR na Ústavný súd SR, ktorý o nej rozhodne v pléne. Odsudzujúce rozhodnutie Ústavného súdu SR znamená stratu funkcie prezidenta a spôsobilosti túto funkciu opätovne získať.“

¹⁹ Článok 102 Ústavy SR (ústavný zákon č. 460/1992 v znení ústavného zákona 244/1998 Z. z. Prezident:

b) prijíma a poveruje vyslancov,

i) udeľuje amnestiu, odpúšťa a zmierňuje tresty uložené trestnými súdmi a nariaďuje, aby sa trestné konanie nezačínalo, alebo aby sa v ňom nepokračovalo, a zahľadá tresty,

---

a tiež, že v týchto prípadoch za rozhodnutie prezidenta zodpovedá vláda SR,

- rozšíril pôsobnosť Ústavného súdu SR (ÚS SR) na riešenie prípadných sporných otázok súvisiacich s procesom voľby prezidenta a na rozhodovanie o prípadnej obžalobe NR SR proti prezidentovi SR vo veci úmyselného porušenia ústavy a vlastizrady,
- precizoval veci, o ktorých ÚS SR rozhoduje v pléne.²⁰

Po parlamentných voľbách v roku 1998 zriadila NR SR komisiu pre revíziu ústavy. Komisia získala mandát pripraviť návrh novelizácie ústavy, ktorý by z pôvodného ústavného textu odstránil nedostatky, na ktoré poukázalo jej uplatňovanie v praxi.²¹ Na základe požiadavky komisie sa predseda NR SR obrátil na predsedu vlády SR, právnické fakulty, Ústav štátu a práva SR, Najvyšší súd SR, Ústavný súd SR, Generálnu prokuratúru SR, Radu sudcov SR, vybrané ústredné orgány štátnej správy a odborné právnické stavovské organizácie so žiadosťou o ich analýzu súčasnej ústavnej úpravy SR a prípadné návrhy riešení. Odpovede, ktoré komisia dostala, sa v drvivej väčšine vyslovovali za potrebu vykonania ústavných zmien a zároveň obsahovali aj celý rad veľmi konkrétnych podnetov a námetov. Aj keď sa následne predkladatelia ústavnej novely vo svojom návrhu snažili predovšetkým riešiť iba tie otázky, ktoré sa javili z hľadiska vtedajšieho ústavného vývoja ako najaktuálnejšie, predložený návrh obsahoval 91 bodov a upravoval viac ako polovicu pôvodného ústavného textu. Predložená novela Ústavy SR sa teda snažila skvalitniť ústavný systém SR, posilniť uplatňovanie základných práv a slobôd občanov a predovšetkým vytvoriť potrebný ústavný priestor na:

- **plnenie záväzkov SR, ktoré vyplývajú z uzatvorených medzinárodných zmlúv,**
- **prípadný vstup SR do medzinárodnej organizácie s cieľom zachovať mier a bezpečnosť,**
- **činnosť nezávislého Najvyššieho kontrolného úradu SR,**
- **zriadenie a riadnu činnosť vyšších samosprávnych územných celkov,**
- **kvalitnejšie fungovanie NR SR, vlády SR a prezidenta,**

---

²⁰ V zmysle bodu 25 ústavného zákona č. 9/1999 Z. z., čl. 131 ústavy znel: "Ústavný súd rozhoduje v pléne vo veciach uvedených v čl. 105 ods. 2, čl. 107, čl. 125 písm. a) a b), čl. 129 ods. 2 až 5, čl. 136 ods. 2, čl. 138 ods. 2 a 3 a o úprave svojich vnútorných pomerov."

²¹ Komisia bol ustanovená v zložení - predseda komisie - podpredseda NR SR Pavol Hrušovský, členovia komisie poslanci - Peter Kresák, Ivan Šimko, Ladislav Orosz, Lajos Mészáros, Peter Brňák a poslankyňa Eva Slavkovská. Na práci komisie sa však poslanci vtedajšej opozície Brňák (HZDS) a Slavkovská (SNS) neskôr odmietli zúčastňovať, a tak komisia pracovala iba v 5-člennom zložení.

-
- **posilnenie nezávislosti a samostatnosti súdnej moci vrátane rozšírenia a spresnenia kompetencie Ústavného súdu SR.**

Novela utvorila predovšetkým nevyhnutný ústavnoprávny základ na riadne plnenie záväzkov, ktoré SR prevzala uzavretím Európskej dohody zakladajúcej pridruženie medzi Slovenskou republikou na jednej strane a Európskymi spoločenstvami a ich členskými štátmi na druhej strane. V dovedty platnom texte Ústavy SR totiž tvorila úprava vzťahu medzi národného práva a vnútroštátneho práva iba malú časť a nedostatočne bolo upravené miesto a postavenie noriem a pravidiel medzinárodného práva vo vnútroštátnom právnom poriadku i v hierarchii jeho právnych noriem.

Novela sa pokúsila odstrániť aj neodôvodnené zvýhodnenia poslancov NR SR v oblasti ústavnej ochrany ich postavenia, spresniť kompetencie Najvyššieho kontrolného úradu SR, precizovať následky rozhodnutí prezidenta v zákonodarnom procese, umožnila preventívnu kontrolu ústavnosti medzinárodných zmlúv a iniciatív zameraných na vyhlásenie referenda, rozšíriť a spresniť účinky rozhodovacej činnosti Ústavného súdu SR, zvýšením počtu jeho členov zlepšiť jeho efektívnosť, odpolitizovať súdnu moc vytvorením Súdnej rady SR, odstrániť štvorročné funkčného obdobie sudcov a novým spôsobom kreovania súdnej moci ďalej upevniť princípy právneho štátu a deľby moci v ústavnom systéme SR.

Novela zaviedla do ústavného systému SR aj inštitút verejného ochrancu základných práv a slobôd - ombudsmana, ktorý sa v rozsahu a spôsobom ustanoveným zákonom podieľa na ochrane práv a slobôd fyzických osôb a právnických osôb pri konaní, rozhodovaní alebo nečinnosti orgánov verejnej správy. V neposlednom rade novela odstraňovala z ústavného textu viaceré terminologické nepresnosti, čím prispela k jeho celkovej prehľadnosti a zrozumiteľnosti.²²

Novelu ústavy schválila NR SR 23. februára 2001.²³

Ústavný vývoj v SR pokračoval niektorými ďalšími parciálnymi novelami

---

²² Pôvodný ústavný text napríklad nepoznal brannú povinnosť občanov, neupravoval podmienky na voliteľnosť podpredsedov NKÚ, nedostatočne upravoval vzdanie sa poslaneckého mandátu, podpisovanie schválených zákonov určenými ústavnými činiteľmi, nedostatočne upravoval výkon úloh predsedu NR SR, nepresne definoval výkon kompetencií prezidenta SR a jeho zastupovanie a tiež nedostatočne upravoval predmet výkladu ústavných noriem a jeho účinky zo strany Ústavného súdu SR.

²³ Druhé čítanie o novele Ústavy SR sa začalo na schôdzi Národnej rady 6. 2. 2001 a rozprava k tomuto bodu programu sa skončila 21. 2. 2001 o 23.10 hodine. Počas 12 rokovacích dní rokovala NR SR o novele ústavy viac ako 100 hodín čistého času. Z toho trvala rozprava písomne prihlásených poslancov 80 hodín a ústne prihlásených poslancov viac ako 20 hodín. Počas rozpravy odznelo dovedna 1 411 faktických poznámok, z toho 1 047 faktických poznámok odznelo v rozprave písomne prihlásených poslancov a 364 ústne prihlásených poslancov, čo predstavuje približne 47 hodín čistého času. Do rozpravy sa písomne prihlásilo 75 poslancov a ústne sa do rozpravy prihlásilo 81 poslancov. Počas 12 dní rokovania pléna NR o novele Ústavy SR vystúpilo spolu 105 poslancov.

---

textu Ústavy SR.

Ústavný zákon zo 4. marca 2004²⁴ sa nie najšťastnejším spôsobom zameriaval na obsah poslaneckej imunity. Z ústavného textu totiž vypustil ustanovenie, v zmysle ktorého sa občianskoprávna zodpovednosť poslanca vzťahovala aj na jeho výroky pri výkone funkcie poslanca prednesené v NR SR alebo v jej orgáne. Táto novela sa neskôr sa ukázala zavádzajúca a zmätočná.

Po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie zaviedol ústavný zákon 14. mája 2004 nezlučiteľnosť funkcia poslanca NR SR s výkonom funkcie poslanca Európskeho parlamentu a umožnil Ústavnému súdu SR rozhodovať aj o ústavnosti a zákonnosti volieb do Európskeho parlamentu.

Ústavný zákon z 27. septembra 2005 posilnil oprávnenia Najvyššieho kontrolného úradu SR najmä voči obciam a vyšším územným celkom a zároveň zveril Ústavnému súdu SR oprávnenie rozhodovať aj o sporných prípadoch kontrolnej pôsobnosti Najvyššieho kontrolného úradu.

Skúsenosti z praktickej činnosti verejného ochrancu práv si vyžiadali prijatie ústavného zákona z 3. februára 2006. Tento ústavný zákon ďalej rozšíril a spresnil postavenie a oprávnenia verejného ochrancu práv v ústavnom systéme SR (verejný ochranca práv získal napríklad oprávnenie predkladať Ústavnému súdu SR návrhy na začatie konania, ak všeobecne záväzný právny predpis porušuje základné právo alebo slobodu priznanú fyzickej osobe alebo právnickej osobe).

Obsahom poslaneckej imunity sa zaoberal aj ústavný zákon zo 16. marca 2006, ktorý umožnil sťažanie poslancov za priestupky v prípadoch, o ktorých to ustanoví zákon.²⁵

Ústavný zákon zo 4. marca 2010 sa, dosiaľ celkom bez úspechu, pokúsil novelou ústavného textu umožniť postihovať osoby, ktoré nadobudli svoj majetok nezákonným spôsobom. Do ústavy tento zákon vložil formuláciu, v zmysle ktorej: „...majetok nadobudnutý v rozpore s právnym poriadkom nepožíva ochranu“, a umožnil aj „...iné zásahy do vlastníckeho práva...“, ak ide o majetok nadobudnutý nezákonným spôsobom alebo z nelegálnych príjmov a ide o opatrenie nevyhnutné v demokratickej spoločnosti pre bezpečnosť štátu, ochranu verejného poriadku, mravnosti alebo práv a slobôd

---

²⁴ NR SR 4. marca 2004 schválila ústavný zákon č. 140/2004 Z. z., ktorým v čl. 78 ods. 2 vypustila tretiu vetu : „(2) Za výroky pri výkone funkcie poslanca prednesené v Národnej rade Slovenskej republiky alebo v jej orgáne nemožno poslanca trestne sťahovať, a to ani po zániku jeho mandátu. Poslanec podlieha disciplinárnej právomoci Národnej rady Slovenskej republiky („Občianskoprávna zodpovednosť poslanca tým nie je dotknutá“).

²⁵ Ústavný zákon zaviedol nové znenie čl. 78 ods. 3 ústavy, v zmysle ktorého „poslanca nemožno trestne ani disciplinárne sťahovať, ani vziať ho do väzby bez súhlasu Národnej rady SR; možno však prerokovať priestupok, o ktorom to ustanoví zákon“.

---

iných“. Ďalšie podmienky mal ustanoviť zákon. Táto ústavná zmena však dosiaľ nespĺnila očakávania, keďže ani v jednom prípade nedošlo v SR na jej základe k preukázaniu toho, že niekto nadobudol majetok nezákonným spôsobom a k následnému postihu konkrétnej osoby.

Ako mimoriadne kontroverzná sa ukázala aj ústavná novela vykonaná ústavným zákonom z 21. októbra 2011. O prijatí novely rozhodli poslanci po tom, ako dňa 11. októbra 2011 NR SR nevyšloviť dôveru vláde pod vedením Ivety Radičovej. Neochota aplikovať príslušné ustanovenia platného ústavného textu (čl. 115 ods. 1 a čl. 110 ods. 1), spolu so snahou zabrániť odchádzajúcej vláde vykonať zásadnejšie politické rozhodnutia do predčasných parlamentných volieb spôsobila, že najsilnejšia politická strana (Smer-SD), za podpory rozpadajúcej sa vládnej koalície a prezidenta Gašparoviča, presadila politicky motivovanú novelu ústavy, ktorá významne posilnila postavenia prezidenta v ústavnom systéme po tom, ako parlament nevyšloviť dôveru vláde. V zmysle tejto novely, ak NR SR vysloví vláde nedôveru, alebo ak zamietne jej návrh na vyslovenie dôvery, prezident SR vládu odvolá rozhodnutím vyhláseným v Zbierke zákonov SR. Následne poverí odchádzajúcu vládu vykonávaním jej pôsobnosti v obmedzenom rozsahu až do vymenovania novej vlády.²⁶ Výkon oprávnenia vlády rozhodovať o vymenúvaní a odvolávaní štátnych funkcionárov v prípadoch ustanovených zákonom a troch členov Súdnej rady SR a tiež aj o ďalších otázkach o ktorých vláde zveril rozhodovanie zákon, pritom tento ústavný zákon zaviazal na predchádzajúci súhlas prezidenta SR.

Z jednoznačne politických dôvodov a bez akejkolvek racionálnej ústavnej úvahy, tak táto novela účelovo pozmenila ústavný systém Slovenskej republiky (parlamentnú formu vlády) v prospech prezidenta v čase, keď dočasne ostáva pri moci vláda, ktorej NR SR vyslovila nedôveru. Azda jediným šťastím pre Slovenskú republiku v tomto prípade je, že situácia, ktorú „rieši“ tento ústavný zákon, sa vyskytuje veľmi ojedinele.

Dosiaľ poslednú ústavnú zmenu prijala NR SR 26. júla 2012. Novela reagovala na zvýšený tlak verejnej mienky a priniesla novú ústavnú úpravu

---

²⁶ Výlučne v rozsahu podľa čl. 119 písm. a), b), e), f), m), n), o), p) a r); (a) o návrhoch zákonov, b) o nariadeniach vlády, e) o návrhoch štátneho rozpočtu a štátneho záverečného účtu, f) o medzinárodných zmluvách Slovenskej republiky, ktorých dohadovanie preniesol na vládu prezident SR, m) o vymenúvaní a odvolávaní ďalších štátnych funkcionárov v prípadoch ustanovených zákonom a troch členov Súdnej rady SR, n) o návrhu na vyhlásenie vojnového stavu, o návrhu na nariadenie mobilizácie ozbrojených síl, o návrhu na vyhlásenie výnimočného stavu a o návrhu na ich skončenie, o vyhlásení a skončení núdzového stavu, o) o vyslaní ozbrojených síl mimo územia Slovenskej republiky na účel humanitárnej pomoci, vojenských cvičení alebo mierových pozorovateľských misí, o súhlase s prítomnosťou zahraničných ozbrojených síl na území Slovenskej republiky na účel humanitárnej pomoci, vojenských cvičení alebo mierových pozorovateľských misí, o súhlase s prechodom zahraničných ozbrojených síl cez územie Slovenskej republiky, p) o vyslaní ozbrojených síl mimo územia Slovenskej republiky, ak ide o plnenie záväzkov z medzinárodných zmlúv o spoločnej obrane proti napadnutiu, a to najdlhšie na čas 60 dní; toto rozhodnutie vláda bezodkladne oznámi Národnej rade SR, r) o ďalších otázkach, ak to ustanoví zákon.

---

trestnoprávnej imunity poslancov. V novom znení novela zrušila doteraz vyžadovaný súhlas NR SR s trestným stíhaním poslancov a zachovala jej súhlas iba so vzatím poslanca do väzby. Ako problematické sa však javí vypustenie tej časti ústavného textu, v zmysle ktorého ak NR SR súhlas so vzatím do väzby odoprie, počas ďalšieho výkonu poslanskej mandátu premlčacia doba neplynie.²⁷

Aj napriek všetkým dosiaľ uskutočneným zásahom do pôvodného textu Ústavy SR, stále sa nenašla dostatočná politická vôľa na vykonanie niektorých ďalších, ktoré by ďalej posilnili jej demokratický charakter. Možno pritom poukázať napríklad na potrebu presnejšieho ústavného vymedzenia postavenia a úloh politických strán, potrebu prepracovať druhý oddiel piatej hlavy ústavy o referende a zakotviť priamu demokraciu v osobitnej hlave ústavy, oddeliť prezidenta od výkonnej moci a zakotviť jeho postavenie v osobitnej hlave ústavy, doplniť ústavný text o osobitnú hlavu o zmenách ústavy a viaceré ďalšie.

---

²⁷ Doterajší text čl. 78 ods. 3 ústavy: „Poslanca nemožno trestne ani disciplinárne stíhať, ani vziať ho do väzby bez súhlasu Národnej rady Slovenskej republiky; možno však prerokovať priestupok, o ktorom to ustanoví zákon. Ak Národná rada SR súhlas odoprie, trestné stíhanie alebo vzatie do väzby je počas trvania poslanskej mandátu vylúčené. V takom prípade počas ďalšieho výkonu poslanskej mandátu premlčacia doba neplynie“, bol nahradený textom: „Poslanca nemožno vziať do väzby bez súhlasu Národnej rady SR“.

---

9. Vyrovnávanie sa s totalitným dedičstvom v Slovenskej republike a proces transformácie

Lubomír Morbacher

Od pádu komunistického režimu v Československu v roku 1989 bol prijatý celý rad zákonov, riešiacich súdnu a mimosúdnu perzekúciu a majetkové krivdy, ktoré bývalý režim spôsobil svojim občanom. Preto boli prijaté zásadné zákony ako zákon o súdnej rehabilitácii, zákon o mimosúdnych rehabilitáciách, zákon o zmierení niektorých majetkových a iných krívd a o pôsobnosti orgánov štátnej správy Slovenskej republiky v oblasti mimosúdnych rehabilitácií. Následkom toho súdy v Československu rehabilitovali na základe zákona z roku 1990 o súdnej rehabilitácii viac ako 220 000 odsúdených v politických procesoch z rokov 1948 – 1989. Je nesporným faktom, že ČSR, v ktorej po februári 1948 prevzala moc komunistická strana, popravila stovky nevinných ľudí. Ďalšie stovky usmrtila na hranici pri pokuse o útek na Západ a státisíce vlastných občanov, okrem závažnejšieho zbavenia osobnej slobody, ktoré už bolo spomenuté, postihla mimosúdny perzekúciami.

Slovenská republika v dôsledku svojho politického vývoja po rozdelení Česko-Slovenska a v dôsledku nepripravenosti a nechoty štátnych orgánov v procese trestnoprávneho vyrovnávania zaostala. Predovšetkým v Českej republike vznikol v rámci Polície ČR Úrad dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu, v médiách nazývaný aj „Bendův úřad“, podľa jeho prvého riaditeľa Dr. Václava Bendu, niekdajšieho predstaviteľa disentu a signatára Charty 77.¹ Možno diskutovať o nenaplnení pôvodných ambícií úradu, ktorý chcel stíhať najvyšších predstaviteľov bývalého režimu, nemožno však opomenúť, že sa mu podarilo do roku 2007 viesť 800 vyšetrovaní, pričom právoplatne bolo odsúdených deväť ľudí na nepodmienečné tresty a dvadsať dva na podmienečné.

V Slovenskej republike dodnes nebol na nepodmienečný trest odňatia slobody odsúdený ani jeden komunistický zločinec. To, čo je pre obe krajiny, ktoré vznikli rozdelením Česko-Slovenska, spoločné, je historický fakt, že mocenské zložky a justičný aparát sa budoval a formoval počas komunis-

---

¹ Charta 77 bola známa opozičná petícia v normalizačnom Československu, ktorá kritizovala politickú a štátnu moc. Názov má podľa svojho prvého dokumentu z 1. januára 1977.

---

tického totalitného režimu. Mnohí bývalí členovia komunistickej strany, ktorí sa roky riadili straníckymi direktívami, dnes v úlohe prokurátorov a nezávislých sudcov demokratického štátu môžu byť len veľmi ťažko zárukou vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou.

Jediným „potrestaným“ na Slovensku bol bývalý I. námestník ministra vnútra ČSSR a posledný prednovembrový šéf Štátnej bezpečnosti Alojz Lorenc. V roku 1992 ho český súd v Táboře odsúdil na nepodmienečný trest odňatia slobody na štyri roky za trestný čin zneužitia právomoci verejného činiteľa v spolupáchateľstve. Bol odsúdený za nariaďovanie a organizovanie preventívnej izolácie odporcov komunistického režimu v celách predbežného zadržania od roku 1988 do novembra 1989. Po rozdelení Česko-Slovenska už ako slovenský občan mohol odmietnuť nástup do výkonu trestu, čo aj urobil. Z pôvodne takmer 300 poškodených v slovenskom vyšetrovacom spise zostalo len 11 osôb. Súdny proces sa vliekol prakticky od roku 1989 a Vojenský obvodový súd v Bratislave v roku 2001 rozhodol o podmiennečnom treste 15 mesiacov na 3 roky. Po odvolaní Lorenca i vojenského prokurátora napokon Vyšší vojenský súd v Trenčíne v apríli 2002 tento trest potvrdil.

Ďalším zásadným rozdielom bolo, že po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 sa na rozdiel od Českej republiky najprv prestal „uplatňovať“ a neskôr bol zrušený tzv. lustračný zákon, ktorým bol obmedzený prístup hlavne bývalým funkcionárom Komunistickej strany Československa od určitej úrovne, ďalej vedomým spolupracovníkom ŠtB do funkcií v štátnej a verejnej správe.

Napriek tomu aj po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 štát venoval v obmedzenej miere naďalej pozornosť odstráneniu a zmiereniu krívd, ktoré spôsobili oba totalitné režimy na Slovensku v 20. storočí. Odrazilo sa to v ďalšej legislatívnej činnosti, ktorá mala dosah na obe totalitných režimov. Prijímali sa ďalšie zákony – zákon o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu, zákon o zmierení niektorých krívd osobám deportovaným do nacistických koncentračných táborov a zajateckých táborov a ďalšie.

Zásadným prelomom v inštitucionálnom vyrovnávaní sa s totalitnými režimami bolo prijatie zákona o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 - 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa). Preambula zákona o pamäti národa hovorí, že **„ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju opakovať, žiadne protiprávne konanie štátu proti občanom nemôže byť chránené tajomstvom, ani nemôže byť zabudnuté a obdobie**

---

rokov 1939 - 1989 bolo v živote nášho národa dobou neslobody“. Ústav pamäti národa, ktorý vo svojich depozitoch sústreďuje dokumenty o činnosti bezpečnostných orgánov štátu z čias neslobody a **„vykonáva úplné a nestranné hodnotenie čias neslobody, analyzuje príčiny a spôsoby straty slobody, prejavy fašistického a komunistického režimu a ich ideológií a účasť domácich a zahraničných osôb na nich“.**

Zákon 553/2002 Z. z. v znení neskorších predpisov (zákon o pamäti národa), ktorým vznikol Ústav pamäti národa, okrem iných dôležitých úloh ukladá Ústavu pamäti národa v § 8, písm. d) dávať podnety na trestné stíhanie zločinov a trestných činov podľa § 1, spolupracuje pritom s Generálnou prokuratúrou SR.

Jedným z najzásadnejších pokusov o trestnoprávne vyrovnanie sa komunistickou minulosťou, okrem iných závažných podnetov, bolo podanie Ústavu pamäti národa (ÚPN) na Generálnu prokuratúru SR v máji 2008 v súvislosti s usmrtením 42 civilných osôb na slovensko-rakúskom úseku hranice v rokoch 1948 - 1989, pretože ÚPN sa domnieva, že boli spáchané zločiny proti ľudskosti. V prílohe tohto podania bol uvedený aj zoznam 246 obetí železnej opony z českých a z moravských úsekov hranice s Nemeckom a s Rakúskom.

Na vysvetlenie tohto závažného podnetu Ústavu pamäti národa sa pri tomto desivom fenoméne totalitného režimu – železnej opone – pristavím trochu podrobnejšie.

Jedným z najväčších „hmatateľných“ symbolov totalitného režimu v Československu v rokoch 1948 - 1989, ktorý ho sprevádzal počas celej existencie, bol súhrn opatrení uzatvárajúci juhozápadné úseky štátnej hranice s Nemeckou spolkovou republikou a s Rakúskom predovšetkým pred vlastnými občanmi. Je označovaný ako železná opona.²

Oficiálnym dôvodom opatrení na západnej hranici bolo zabrániť prenikaniu agentov západných spravodajských služieb s podvratnými úmyslami do Československa a zabrániť im v rozvrátení tzv. ľudovodemokratického režimu. Propaganda ochrany hraníc používala so súbežným „konzervovaním“ legiend o „agentoch - chodcoch“ na označenie utečencov termín „narušitelia štátnych hraníc“, nikdy však termín utečenci. Je dôležité dodať, že hranicu prekračovali aj osoby, ktoré boli v spojení so spravodajskými službami demokratických krajín a vyvíjali odbojovú činnosť. V žiadnom prípade však nemožno bez hodnoverných dôkazov a komparácie rôznych

---

² Označenie železná opona sa širšej verejnosti stalo známym po prejave Winstona Churchilla vo Fultone 5. marca 1946, keď britský politik konštatoval, že od Štetína na Balte až po Terst na Jadrane bola spustená železná opona, ktorá tvorí hranicu so sovietskou sférou vplyvu. Už v roku 1920 sa termín železná opona použil na označenie oddeľovania vznikajúceho boľševického Ruska od Európy.

---

druhov archívnych dokumentov stotožňovať ktoréhokoľvek z prechádzajúcich hranicu s touto skupinou iba na základe nekritického prebratia informácií z dobových dokumentov.

Do roku 1951 mala služba na hranici so Západom štátnobezpečnostný charakter, čo sa prejavovalo aj tým, že príslušníci Pohraničnej stráže (PS) Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) nazerali na každú zadržanú alebo usmrtenú civilnú osobu ako na agenta cudzej spravodajskej služby podľa princípu notoriety³, ktorý v tom čase uplatňovala justícia.

Zásadný prelom nastal v roku 1951. Uskutočnila sa rozsiahla reorganizácia, v rámci ktorej vznikla vojensky organizovaná Pohraničná stráž ministerstva národnej bezpečnosti podľa vzoru sovietskych Pohraničných vojsk NKVD/KGB.

Národné zhromaždenie schválilo 11. júla 1951 zákon o ochrane štátnych hraníc. Príslušníci Pohraničnej stráže nadobudli rovnaké práva a povinnosti ako príslušníci armády a pri plnení svojich právomocí mali právne postavenie príslušníkov ZNB. V zákone bola ďalej ustanovená povinnosť, ktorou si režim vynucoval zodpovednosť každého občana za ochranu hranice. Nariadením č. 70 zo 14. júla 1951 upravil minister národnej bezpečnosti Ladislav Kopřiva právo príslušníkov Pohraničnej stráže použiť zbraň. Toto dôležité nariadenie potvrdilo nekompromisný postoj režimu proti osobám, ktoré chceli preniknúť cez hranicu. Nad právo na ľudský život bola postavená ochrana hranice. Nariadenie priamo prikazovalo hliadkam PS zmať pokusy ľudí o útek cez hranicu i s použitím strelnej zbrane, ak by nereagovali na ich výzvu na návrat.

Medzi najnehumánnejšie spôsoby zabezpečenia hranice so Západom v rámci celého štátu na začiatku 50. rokov patrilo zamínovanie a elektrifikácia drôtených zátarás od roku 1953. Systém drôtených zátarás bol trojitý. Strednú stenu tvorila elektrifikovaná drôtená zátarasa (EDZ), napájaná pomocou transformátora z verejnej siete, ktorá bola pod vysokým napätím. Za toto drastické opatrenia boli zodpovedné komunistické špičky a konkrétnym rozkazom prvý veliteľ Pohraničnej stráže ministerstva národnej bezpečnosti plk. Ludvík Hlavačka. Medzi drôtenými zátarasami a popri nich bolo umiestnené kontrolné pole (KP) na zachytenie stôp utečencov. Drôtené zátarasy boli spevňované zamíňovaním tzv. betónovými, drevenými, elektrickými druhmi mín (názvy podľa plášťa, prípadne spôsobu iniciácie). V zakázanom pásme boli rôzne úseky podľa potreby rovnako zamíňované, alebo boli do nich umiestňované nástražné systémy vyrábané pohraničníkmi podľa zlepšovacích návrhov.

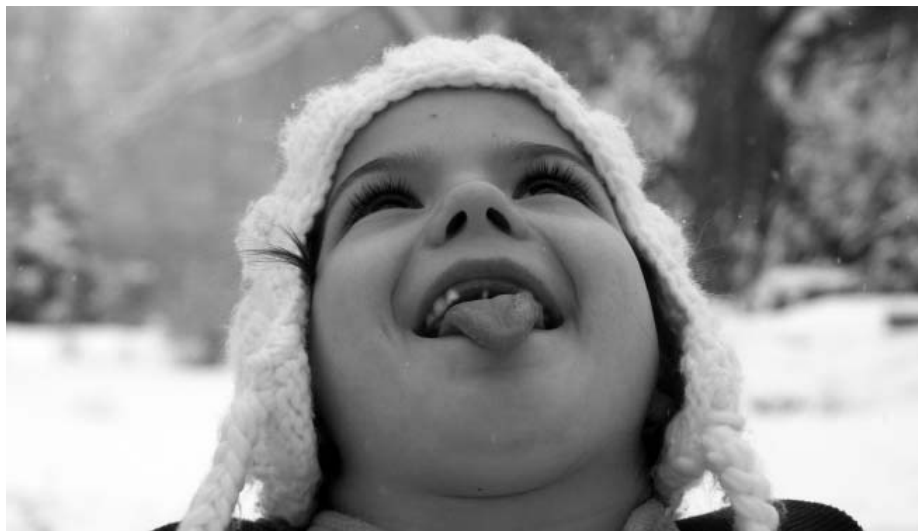
³ Princíp notoriety je v právnom zmysle všeobecne známa skutočnosť, ktorú nie je potrebné dokazovať.

V polovici 50. rokov sa pristúpilo k masívnejšiemu odmínovaniu drôtených zátaras, nebol to však humánný čin.

Množstvo výbuchov a zranení hlavne príslušníkov PS (nielen utečencov) a komplikácie pri strážení hranice sa podpísali pod rozhodnutie odmítnoť. Častými výbuchmi mín dochádzalo k poškodzovaniu drôtených zátaras a výpadkom na elektrifikovaných drôtených zátarasách. V roku 1962 sa začali zavádzať nové systémy signalizácie prekonávania hranice (RSP - U 60). Po odstránení vysokého napätia v roku 1965 sa prvá drôtená zátarasa stala slaboprúdovou signálnou stenou. Signálna stena bola rozdelená na úseky, z ktorých v prípade vzniku skratu pri jej prekonávaní išiel signál do signálnej ústredne roty, ktorý lokalizoval miesto a dal podnet na zásah proti utečencom.

Výzor úsekov hranice s Nemeckou spolkovou republikou a s Rakúskom sa v 70. a 80. rokoch zásadne nemenil. Popri drôtených zátarasách boli umiestnené pozdĺžne zorané pásy na zachytenie stôp. Cesty pred kontrolnými pásmi boli prehradzované betónovými ihlanmi spojenými oceľovým lanom a na niektorých miestach protitankovými zátarasami. Tieto opatrenia smerovali k zmareniu pokusov preraziť drôtené zátarasy ťažkými nákladnými vozidlami a rôznymi opevnenými automobilmi. Bolo to poučenie z prípadov, ktoré sa vyskytli v 60. rokoch.

Prvá drôtená zátarasa, ktorá bola signálnou stenou, po vzniku skratu odovzdávala signál do signálnej ústredne s presnou lokalizáciou podúseku, ktorý „narušiteľ“ prekonával. V teréne aj na stĺpoch pozdĺž kontrolných

---

---

pásov boli umiestňované reflektory a systémy bezdrôtovej signalizácie. Reflektory s veľkým dosahom spôsobovali u utečencov moment prekvapenia a plnili aj funkciu demonštratívneho osvetlenia určitých úsekov hranice.

Po podaní signálu a rýchlom zhodnotení situácie bol v rotách PS vyhlásený pohraničný poplach a zadržanie utečenca alebo utečencov sa dosiahlo komplexom opatrení a dobre organizovanou súčinnosťou medzi pohraničnými hliadkami. Účinnosť a rýchlosť zásahov sa zvyšovala používaním terénnych automobilov a vo výnimočných prípadoch aj vrtuľníkov. Na prenasledovanie utečencov, pokiaľ to bolo potrebné, boli organizované pohraničné akcie na základe rozhodnutia veliteľa rot Pohraničnej stráže, pri ktorých boli nasadené väčšie sily. Zúčastňovali sa na nich aj Pomocníci PS, Ľudové milície, prípadne útvary ČSLA (Československá ľudová armáda). Jedným z dôležitých a používaných súčinnostných opatrení pri zásahoch PS po zaznamenaní signálu bolo nasadenie bojových skupín pohraničníkov – skupiny prekrytia a tzv. clony v priestore za drôtenými zátarasami smerom k štátnej hranici.

Deštrukciu demokratickej formy vlády s pluralitným systémom politických strán po februárovom prevrate v roku 1948 sprevádzala demontáž právneho štátu. Zatiaľ čo na medzinárodnej scéne sa ČSR ako jedna zo zakladajúcich členov OSN 10. decembra 1948 pripojila svojim hlasom k prijatiu Všeobecnej deklarácie ľudských práv⁴, v samotnom Československu sa prijímali opatrenia a zákony, ktoré dramaticky menili situáciu.

Ministerstvo vnútra ČSR 23. februára 1948 zrušilo platnosť všetkých dovtedy vydaných cestovných pasov. Prijatým zákonom z roku 1949 o cestovných pasoch bol všetkým občanom Československa odňatý právny nárok na vydanie cestovného dokladu. Nasledujúcimi zákonnými úpravami bola sloboda cestovania pre československých občanov rovnako výrazne obmedzená, keďže zákon z roku 1965 stanovoval, že cestovný doklad môže byť odopretý občanom aj z dôvodu, že ich cesta do cudziny by nebola v súlade so štátnymi záujmami, ďalej tým, ktorí by pri pobyte v cudzine svojím konaním poškodili dobré meno Československej socialistickej republiky. Z rovnakých dôvodov mohol byť už vydaný cestovný doklad odňatý, alebo mohla byť obmedzená jeho platnosť. Okrem krátkeho obdobia po intervencii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968, keď bezpečnostné orgány na hraničných prechodoch pristupovali k obča-

---

⁴ Dokument OSN A/RES/217/III A alebo DE01/48 Všeobecná deklarácia ľudských práv (dokument OSN), čl. 13 1. Každý má právo na slobodu pohybu a bydliska vnútri hraníc ktoréhokoľvek štátu. 2. Každý má právo opustiť ktorúkoľvek krajinu, vrátane svojej vlastnej, a vrátiť sa do svojej krajiny. Deklarácia mala odporúčiacu povahu a nebola právne záväzná, mala však charakter legis ferendae a mala byť podľa svojej preambuly „spoločným cieľom pre všetky národy a štáty“.

---

nom benevolentnejšie, bola ďalšími zákonnými a podzákonnými normami obmedzovaná sloboda cestovania. Vládnym nariadením z roku 1969, reagujúc na poaugustovú emigračnú vlnu, boli prijaté ďalšie ustanovenia, ktoré obmedzovali slobodu cestovania a odopretím alebo odobratím cestovného dokladu znemožňovali československým občanom navštíviť svojich príbuzných, ktorí emigrovali.

V nasledujúcich rokoch boli občania Československa pri snahe vycestovať do štátov s demokratickou formou vlády obmedzovaní a šikanovaní ďalšími vykonávacími predpismi k zákonu o cestovných dokladoch. K vydaniu cestovného dokladu a udeleniu vycestovacej doložky boli nútení získavať súhlas zamestnávateľa, riaditeľa školy alebo akademických funkcionárov, resp. miestneho národného výboru. Vycestovacia doložka vydávala československým občanom Správa pasov a víz (vždy súčasť ministerstva vnútra, resp. jej predchodcu MNB), ktorá bola v 70. a 80. rokoch integračnou súčasťou Štátnej bezpečnosti, teda politickej polície komunistickej strany. Vycestovanie mohla znemožniť ktorémukoľvek občanovi, ktorého považovala za politicky nespoľahlivého alebo podľa ľubovôle jej pracovníkov.

Rovnako pokiaľ ide o trestné právo, v zákone bolo nedovolené prekročenie hranice kvalifikované ako trestný čin neoprávneného opustenia územia republiky a neuposlušnosti výzvy na návrat.

Nedovolené prekročenie hranice bolo kvalifikované ako trestný čin vo všetkých trestných kódexoch až do roku 1989. Od roku 1976 bola táto kvalifikácia v priamom rozpore s čl. 12, III. časti Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach⁵, ktorý bol pre ČSSR právne záväzný.

Po znemožnení legálneho vycestovania mnohých občanov Československa z politických dôvodov alebo z ľubovôle Štátnej bezpečnosti (ŠtB), pod hrozbou trestnej sankcie vyplývajúcej z trestného zákona komunistický režim a ním vytvorený drastický režim na hranici usmrcoval občanov po tom, ako sa pokúsili nedovoleným spôsobom dostať sa na územie s demokratickou formou vlády.

Rovnako na československej hranici usmrcovali občanov NDR, Poľska a Maďarska, ktorí sa v tom čase pokúsili uniknúť z režimov, ktoré potláčali základné ľudské práva cez územie Československa. Ďalej Pohraničná stráž pri svojich zákrokoch, bezprecedentne porušujúcich medzinárodné právo, na území susedných štátov usmrtila cudzích štátnych príslušníkov.

Civilné osoby, ktoré boli usmrtené na hranici zastrelením, elektrickým

---

⁵ Dokument OSN A/RES/2200/XXI Annex alebo vyhláška ministra zahraničných vecí č. 120/1976 Zb.

---

prúdom v elektrickej drôtenej zátarase, výbuchom nástražných mín, roztrhaním služobnými psami a inými zákrokmi príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti a Pohraničnej stráže, sa pokúšali dostať z územia vtedajšej ČSR, neskôr ČSSR, teda z územia s komunistickým totalitným režimom, kde boli porušované základné ľudské práva a slobody, na územie s demokratickou formou vlády.

ČSSR sa Dohovorom o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti (New York, 26. novembra 1968, vyhláška č. 53/1974) zaviazala, že premlčanie sa bez ohľadu na čas spáchania nebude vzťahovať na zločiny proti ľudskosti, či už boli spáchané v čase vojny alebo mieru, ako sú definované v Štatúte Norimberského medzinárodného súdneho dvora z 8. augusta 1945. Dohoda o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej osi a Štatút Medzinárodného vojenského súdneho dvora bol uverejnený v Zbierke zákonov a nariadení pod č. 164 z roku 1947. Definícia zločinov proti ľudskosti podľa Štatútu Norimberského medzinárodného súdneho dvora nebola právnym pojmom *ex post facto* vo vzťahu k páchatel'ov takýchto zločinov ani pred prijatím Dohovoru o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti, keďže boli od roku 1947 súčasťou československého právneho poriadku.

Bezprostredne po doručení podnetu v roku 2008 boli reakcie generálneho prokurátora SR Dobroslava Trnku odmietajúce. V médiách sa verejne vyjadril, že týmito skutkami by sa nemali zaoberať slovenské orgány činné v trestnom konaní, ale len právní historici a teoretici.

Napriek tomu a po zverejnení niektorých drastických podrobností jednotlivých prípadov médiami, začali slovenské orgány činné v trestnom konaní takmer vo všetkých prípadoch konať a začali trestné konanie vo veci.

V súvislosti s vyšetrovaním prípadov, ktoré boli predmetom podaní z roku 2008 (komplexný podnet pre Generálnu prokuratúru SR, ktorý nasvedčuje spáchaniu zločinov proti ľudskosti v súvislosti s usmrtením 42 civilných osôb na slovensko-rakúskom úseku železnej opony do roku 1989) bolo v roku 2011 ÚPN doručených dvadsaťštyri (24) uznesení vyšetrovateľov Krajského riaditeľstva Policajného zboru, Úradu justičnej a kriminálnej polície v Bratislave, ktorými zastavili trestné stíhanie v prípadoch usmrtených osôb represívnou zložkou komunistického režimu Pohraničnou strážou s odôvodnením, že pohraničníci konali v súlade s vtedy platnou legislatívou! Výnimku (!) tvoril prípad usmrtenia Richarda Schlenza Pohraničnou strážou 27. 8. 1967, kde vyšetrovateľ KR PZ, Úradu justičnej a kriminálnej polície v Bratislave zastavil trestné stíhanie uznesením z 12. 8. 2011, pretože bolo neprípustné. V tomto prípade z dôvodu zá-

---

kazu dvojitého trestu vyplývajúceho aj z Dohovoru, ktorým sa vykonáva schengenská dohoda. Páchatel, bývalý pohraničník a dnes občan ČR Josef Mlčoušek, bol v súvislosti s usmrtením Schlenza už odsúdený Krajským súdom v Brne rozsudkom z 25. 4. 2006.

Od vzniku Ústavu pamäti národa boli občanom dotknutým perzekúciami sprístupnené tisíce zväzkov archívnych dokumentov ŠtB - politickej polície komunistickej strany. Mnohí sa prvý raz dozvedeli, akým spôsobom režim manipuloval s ich životmi. ÚPN od roku 2007 dosiaľ zverejnil plné mená a priezviská väčšej časti príslušníkov politickej polície pôsobiacich posledných 20 rokov pred pádom režimu (obdobie tzv. normalizácie) s ich funkčné zaradením v rámci jednotlivých teritoriálnych útvarov ŠtB na Slovensku. Postihnutí občania, historici, ale aj laická verejnosť spoznali pravú totožnosť ľudí, ktorí v záujme udržania totalitného režimu porušovali základné ľudské práva a slobody.

V rámci vlastnej vedeckej a vydavateľskej činnosti vyšli mnohé práce obsahujúce nové poznatky o holokauste, rómskom holokauste, prenasledovaní obyvateľov za ich politické a náboženské presvedčenie.⁶

ÚPN venuje veľkú pozornosť zaznamenávaniu svedectiev obetí totalitných režimov, z ktorých mnohé sa objavili v dokumentárnych filmoch z produkcie ÚPN. Pracovníci ÚPN ich prezentujú aj ako súčasť prednášok v základných, stredných a na vysokých školách. Okrem organizácie vedeckých konferencií a seminárov prikladá ÚPN zásadný význam práve kontaktu s mládežou v školách. Dôkazom toho sú stovky prednášok, ktoré pracovníci ÚPN dosiaľ uskutočnili. Ide predovšetkým o prevenciu pred recidívou totalitných ideológií. V priestoroch Slovenského národného múzea v Bratislave sa v roku 2011 uskutočnila prvá inštalácia výstavy PRÍSNE TAJNÉ! Výstava o dejinách ŠtB na Slovensku. Výstavu ÚPN videlo len v prvých dňoch niekoľko tisíc návštevníkov. Popisuje vznik, organizačnú štruktúru, personálne obsadenie a činnosť Štátnej bezpečnosti na Slovensku v rokoch 1945 - 1989. Prostredníctvom archívnych dokumentov, fotografií, dobových predmetov a odborných textov približuje vnútropolitickú situáciu po II. svetovej vojne, počiatky a organizáciu Štátnej bezpečnosti na Slovensku, metódy jej práce, personálne budovanie a agentúrnu sieť, ale aj spoluprácu ŠtB so sovietskou KGB a tajnými službami krajín východného bloku.

---

⁶ napr. Ján Hlavinka - Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 - 1945; Karol Janas: Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 - 1945); Milada Polišíenská - Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953; Róbert Letz, Pavol Matula - Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.; Jerguš Sivoš - XII. správa ZNB - Dokumenty k činnosti; Matej Medvecký, Jerguš Sivoš, Peter Jašek - V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1948 - 1989 a mnohé ďalšie.

---

10. Bezpečnostné reformy a úloha občianskej spoločnosti v tomto procese

Elemír Nečej

10.1. Zmena prístupu k bezpečnosti všeobecne v krajinách strednej a východnej Európy

Od rozpadu bipolárneho sveta sa v krajinách strednej a východnej Európy venovala pozornosť úlohe občianskej spoločnosti v bezpečnostných reformách a v súvislosti s tým aj civilno-vojenským vzťahom. V tom období (po rozpade bipolarity) sa ako základná dimenzia (z pochopiteľných dôvodov) považovala eliminácia možnosti vstupovania ozbrojených síl (military intervention) do domácej (vnútornej) politiky. Menil sa pohľad na bezpečnosť, ktorá prestala byť chápaná výlučne ako „hard security“, teda výlučne bezpečnosť v súvislosti s vonkajšími ohrozeniami. Tým začali do problematiky bezpečnosti okrem štátu vstupovať aj iní než štátni aktéri. V oblasti bezpečnosti sa začalo presadzovať takzvané „všeobecné strategické riadenie“, či skôr správa bezpečnostnej a obrannej politiky a v rámci toho napríklad aj štruktúry bezpečnostného systému. Pretože ide o špecifické problémy, zovšeobecnenia poznatkov z krajín strednej a východnej Európy zvýraznili potrebu:

- * formovania nových vládnych štruktúr, takých, ktoré sú schopné strategického riadenia bezpečnostnej politiky, obrannej politiky a ozbrojených síl;
- * scivilňovanie ministerstiev obrán a podriadenie generálnych štábov ministerstvom;
- * zavedenie mechanizmu finančného dozoru a manažmentu (oversight) bezpečnostných a obranných výdavkov;
- * posilnenie úloh parlamentov a parlamentných výborov pre bezpečnosť a obranu (ich schopnosť riešiť uvedenú problematiku);
- * rozvoj nezávislých bezpečnostných a obranných výskumných inštitútov, think-tankov a mimovládnych organizácií, postupné zaraďovanie

---

štúdiá bezpečnostných a obranných problémov aj do civilnej akademickej sféry;

- * posilnenie verejnej diskusie o bezpečnosti a obrane, zabezpečovanie alternatívnych zdrojov pre tvorbu politických ideí a pre oblasť poradenstva;
- * zverejňovanie prehľadov o bezpečnosti a obrane „security and defence reviews“.

Slovenská republika nebola výnimkou a prešla svojim vývojom. Išlo o zvýšenie celospoločenského vplyvu na bezpečnostnú a obrannú politiku, na ich tvorbu a realizáciu bezpečnostnej a obrannej politiky krajiny legitímnou politickou reprezentáciou. Bezpečnostná politika krajín je vyjadrená v rôznych dokumentoch. Väčšinou sú to bezpečnostné stratégie, na ktoré nadväzujú ďalšie špecifické stratégie, zákony, vykonávacie smernice. Na Slovensku sme sa však k chápaniu týchto pojmov museli prepracovať. Zo skúsenosti vystupuje do popredia dôležitosť prepojenia minimálne týchto faktorov: parlamentu; vládnych štruktúr; občianskej spoločnosti v širšom slova zmysle, prípadne mimovládnych organizácií ako predstaviteľov špecifických skupín občianskej spoločnosti; štruktúr zaoberajúcich sa teoretickou činnosťou (univerzity, ústavy, špecifické think-tanky orientované na bezpečnostné a obranné analýzy); médií.

10.2. Slovenská bezpečnostná komunita a bezpečnostný sektor - krátka historická reminiscencia

Pojem „bezpečnostný sektor“ sa začal objavovať na základe koncepcie jeho reformy, v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. Podstatou bolo prispôbenie bezpečnostných systémov štátov novým podmienkam. Ak berieme do úvahy skúsenosti Slovenska, tak podobne ako v ostatných štátoch strednej a východnej Európy išlo o prechod postkomunistických štátov na podmienky demokracie v európskom chápaní. Na Slovensku, ako aj v iných štátoch bola snaha zadefinovať bezpečnostný sektor. Problémy boli najmä pri odlíšení bezpečnostného sektora a bezpečnostného systému štátu. Z hľadiska zamerania mojej kapitoly chcem iba uviesť, že sa dosiahol konsenzus v tom, že bezpečnostný sektor začal byť chápaný v širšom ponímaní, teda viac ako bezpečnostný systém, ktorý tvoria mocenské inštitúcie štátu, vládne orgány riadenia, prípadne parlamentné orgány kontroly. Tým sme sa dostali k pojmu bezpečnostná komunita.

Z hľadiska vnímania bezpečnostného sektora táto komunita okrem štátnej zložky, (ktorú tvoria príslušníci ozbrojených síl, polícia, spravodajských služieb, vládni úradníci, parlamentné štruktúry) obsahuje aj neštátnu zložku, teda expertov pôsobiacich v mimovládnej sfére. Túto zložku môžu tvoriť mimovládne výskumné centrá, akademické pracoviská, médiá. Bezpečnostná komunita tak začala byť chápaná ako špecifická súčasť občianskej spoločnosti¹.

Spolupráca mimovládnych organizácií s vládnu sférou v rámci bezpečnostného sektora bola dlho limitovaná uzavretosťou problematiky „národnej bezpečnosti“ a duchom „utajovania“, ktorý pretrvával v oblasti bezpečnosti a obrany ešte z dôb komunistického režimu a našej bývalej účasti vo vojenskej organizácii Varšavská zmluva. Aj keď k systémovým zmenám došlo veľmi rýchlo a po roku 1993 (vznik Slovenskej republiky) sa bezpečnostný sektor, respektíve jeho inštitúcie verbálne hlásili k spolupráci s občianskou spoločnosťou, zmena myslenia vládnych predstaviteľov trvala dlhšie. Významným faktorom na rozvoj civilno-vojenských vzťahov bolo dlhodobé pôsobenie takých mimovládnych a akademických organi-

---

¹ Základnú analýzu vývoja slovenskej bezpečnostnej komunity a bezpečnostného sektora zverejnili dve centrá, ktoré existujú dodnes - Centrum bezpečnostných štúdií (CSS) a Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy (CENAA) v roku 2006. Zovšeobecnenie vývoja na Slovensku bolo súčasťou publikácie DCAF- Caparini M, Fluri P, Molnar F „Civil Society and the Security Sector ISBN 3-8258-9364-2 <http://www.dcaf.ch/Chapter-Section/Table-of-Contents2> Autori Vladimír Tarasovič, Elemír Nečeň, Matúš Korba v časti 11) Slovak Civil Society in Security and Defence Affairs dávajú analýzu vývoja občianskej spoločnosti v uvedenej oblasti

---

zácií alebo nadácií ako napríklad Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, Inštitút pre verejné otázky, Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy, Centrum bezpečnostných štúdií, Euroatlantické centrum, Nadácia Friedricha Eberta či Katedra politológie Univerzity Komenského a Fakulta medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Zároveň však treba konštatovať, že nezávislá bezpečnostná komunita na Slovensku nebola rovnocenným partnerom štátnych inštitúcií predovšetkým pre malý počet jej členov, ale aj pre nízky záujem decíznej sféry spolupracovať s organizáciami občianskej spoločnosti. V období do roku 1998 bol vzťah vládnych štruktúr k týmto organizáciám skôr nepriateľský. Vyplyvalo to okrem iného aj z toho, že MVO, v našom prípade organizácie zaoberajúce sa problematikou bezpečnosti a obrany, zaujímali aj kritické stanoviská k oficiálnej politike. Išlo najmä o kritiku vnútorných procesov, ktoré zabrzдили vstup Slovenska do NATO a Európskej únie. Rozpory existovali aj v názoroch na našu zahraničnú politiku, resp. na zahraničnopolitickú orientáciu po vzniku Slovenskej republiky. Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií MO SR v analýze vývoja bezpečnostnej a obrannej politiky SR² poukázal na 4 základné bezpečnostné možnosti (opcie) stredoeurópskych štátov (teda aj Slovenska) po rozpade bipolárneho sveta.

1. Severoatlantická – vstup do NATO, ktoré dávalo najmarkantnejšie bezpečnostné záruky
2. Západoeurópska – integrácia do Európskej únie a z bezpečnostného hľadiska do Západoeurópskej únie. Táto možnosť mala silnú podporu verejnosti z hľadiska ekonomických výhod. Problém bol v poskytovaní bezpečnostných garancií.
3. Neutralita – vízia o neutrálnom pásme Švajčiarsko – Rakúsko – Slovensko. Pohrávanie sa s touto myšlienkou pretrvávalo až do roku 1998³
4. Stredoeurópska spolupráca – bola problematická z hľadiska nedostatočných bezpečnostných a vojenských kapacít. Okrem toho po prijatí okolitých štátov do NATO v roku 1999 stratila zmysel. Napriek tomu táto myšlienka bola realizovaná v rámci úsilia integrovať sa do EÚ, konkrétne v spolupráci Vyšehrad 4 a CEFTA⁴

---

² Elemír Nečej, Vladimír Tarasovič, Vývoj bezpečnostnej a obrannej politiky SR v kontexte transatlantickej dimenzie, Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií, Bratislava 2005, strana 7 - 8

³ Využívaná bola ako nátlak na západné krajiny pri neochote prijať Slovensko do svojho bezpečnostného systému. Problém bol v tom, kto môže poskytnúť garancie neutrality. Západné krajiny to neboli a po sondáži v Rusku (predstavitelia Slovenskej národnej strany) sa ukázali aj ruské garancie ako problematické. Okrem toho po rozpade bipolárneho sveta neutralita strácala zmysel.

⁴ V 4 funguje od roku 1991 a slúžila na prekonanie rozporov medzi stredoeurópskymi krajinami a na obhajobu spoločných záujmov pri vstupe do EÚ. Krajiny V 4 (Česká republika, Maďarská republika, Poľská republika a Slovensko) založili aj dohodu o voľnom obchode CEFTA, ktorá fungovala až do ich vstupe do EÚ. V súčasnosti sú jej členmi krajiny západného Balkánu.

Z uvedeného je jasné, že formovanie bezpečnostnej a obrannej politiky bolo nadviazané na zahraničnú politiku, ktorá určovala aj bezpečnostnú orientáciu. Z hľadiska problému, ktorý riešime, teda bezpečnostné reformy a úloha občianskej spoločnosti, je potrebné vidieť, že myslenie slovenských elít v oblasti vojenskej, obrannej, ale predovšetkým bezpečnostnej politiky prešlo v priebehu existencie Slovenskej republiky značným vývojom. V prvých rokoch existencie štátu to bolo nevyjasnenie postojov k NATO a k Európskej únii. Po roku 1994 nadobudla zahraničná, a tým aj bezpečnostná a obranná politika SR skôr špekulatívne obrisy. Slovensko sa ocitlo vplyvom kontroverznej politiky mimo hlavného prúdu integračných procesov. Po roku 1998 bola sformulovaná integračná stratégia s dvoma cieľmi. Prvým bolo obnoviť dôveru a posilniť spoluprácu s členmi NATO a Európskej únie. Druhým bolo dosiahnutie členstva v oboch štruktúrach. K naplneniu prvého cieľa došlo v roku 2002, keď Slovenská republika získala pozvanie do NATO aj EÚ, druhý cieľ bol splnený vstupom Slovenska do oboch štruktúr v roku 2004.

10.3. Význam analýzy bezpečnostného prostredia a tvorby základných strategických dokumentov pri bezpečnostných reformách. Podiel a význam bezpečnostnej komunity

10.3.1. Roky 1993 - 1998

Bezpečnostné reformy tvoria komplex reforiem bezpečnostného systému. Hoci je jasné, že reformy by mali byť previazané, situácia na Slovensku bola taká, že najzložitejšie boli obranné reformy. Vyplývalo to zo skutočnosti, že Slovensko sa osamostatnilo od bývalej Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. Už v období federácie malo štruktúry a istú samostatnosť vo vnútre, z hľadiska bezpečnosti tu myslím hlavne políciu a ďalšie vnútorné bezpečnostné zložky.

Rozdelenie československej federácie, ktoré bolo pomerne rýchle, malo veľký dosah aj na obrannú politiku Slovenska. Slovenská republika musela vybudovať vo veľmi krátkom čase ministerstvo obrany, reformovať Armádu SR, ktorá vznikla na báze výcvikových jednotiek a vojenského školstva, ktoré boli na Slovensku. Bojové jednotky boli v západnej časti federácie, v Českej republike, čo vyplývalo z vojenskej doktríny bývalej Varšavskej zmluvy. Ako „nový štát“ muselo Slovensko zabezpečiť svoju

---

akceptáciu nielen v rámci slovenského politického spektra, ale aj ako subjekt medzinárodných vzťahov (Ústava SR). Muselo odpovedať na výzvy, ktoré vyplývali z realizácie susedských vzťahov (spor o dostavbu vodného diela v Gabčíkove a súdny proces v Haagu s Maďarskom, modernizácia atómovej elektrárne v Jaslovských Bohuniciach – problém s Rakúskom a i.).

Rok 1993 bol rokom vytvorenia Armády SR a z pochopiteľných dôvodov bolo hlavné úsilie zamerané na vytváranie nových štruktúr, delimitáciu vojenského personálu i materiálu z bývalej federálnej armády. Išlo tiež o formovanie veliteľstva armády a ministerstva obrany. Teoreticky sa začalo pracovať aj na strategických dokumentoch, ktoré boli oficiálne schválené v rokoch 1994 až 1996. Dvoma z nich sa zaoberala už aj Národná rada SR - 30. júna 1994 schválila Obrannú doktrínu Slovenskej republiky a v roku 1996 vzala na vedomie Základné ciele a zásady národnej bezpečnosti Slovenskej republiky.⁵ Keďže aj strategický dokument širšieho bezpečnostného významu Základné ciele a zásady národnej bezpečnosti SR boli pripravené pod gesciou Ministerstva obrany SR, je jasné, že v tom čase sa problematika bezpečnosti spájala s užším chápaním bezpečnosti v zmysle zabezpečenia obrany. Pritom ešte nebol prekonaný prístup prísneho utajovania všetkého, čo súviselo s bezpečnosťou a obranou. Ďalšie nadväzujúce dokumenty schvaľovala iba Rada obrany štátu, teda nie parlament. Konkrétne v roku 1994 to bol utajovaný dokument Strategická koncepcia obrany Slovenskej republiky - koncepcia výstavby Armády SR do roku 2000, a Národná obranná stratégia ako prísne tajný dokument. Strategickú koncepciu obrany v roku 1996 nahradila Národná obranná stratégia SR - opäť ju schválila iba Rada obrany štátu ako prísne tajný dokument. V nadväznosti na tento dokument bol prijatý Dlhodobý plán rozvoja armády SR.⁶

Nebudem rozoberať obširne obsah uvedených dokumentov. Určitý pokrok bol v tom, že sa stali bezpečnostno-politickými dokumentmi strategického významu a prvýkrát od vzniku Slovenskej republiky usilovali o komplexný pohľad na problematiku bezpečnosti a obrany. Pripravovala ich však úzka skupina ľudí z ministerstva obrany, neboli konzultované s akademickými pracoviskami, nezávislými odborníkmi a mimovládnyimi organizáciami. Preto, ako aj z hľadiska existujúceho politického vývoja neprekročili určitý úzky kontext chápania problémov bezpečnosti a obrany vyplývajúci z krátkosti obdobia od vzniku Slovenskej republiky a zo štruktúry politickej scény tejto doby. Z hľadiska vplyvu občianskej spoloč-

---

⁵ Elemír Nečej, Strategické dokumenty SR v kontexte vývoja in Vývoj bezpečnostnej a obrannej politiky SR v kontexte transatlantickej dimenzie, Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií, Bratislava 2005, strana 28, 29

⁶ Ibid strana 29, 30

---

nosti (bezpečnostnej komunity) neexistoval žiadny vplyv na ich prípravu. V tomto období mimovládne organizácie neboli orientované na teoretické otázky bezpečnosti a obrany a ich pripravovatelia, zväčša pracovníci ministerstva obrany, nepovažovali za potrebné rozvíjať teoretickú diskusiu v ich príprave.

Ako to bolo s mimovládnymi organizáciami a inými teoretickými inštitúciami.

V roku 1993 bola založená vedeckovýskumná inštitúcia Slovenský inštitút medzinárodných štúdií (SIMŠ). Zakladatelia mali snahu vytvoriť think-tank na „západný“ spôsob, ktorý by produkoval materiály aj pre vládnú sféru. SIMŠ napríklad začal vydávať časopis Medzinárodné otázky, čo znamenalo začiatok debát o slovenskej zahraničnej politike. Zriaďovateľom inštitútu bolo ministerstvo zahraničných vecí, ale pre nezáujem vlády o jeho výstupy inštitút zanikol v roku 1998.

V tom čase jedinou inštitúciou, ktorá sa zaoberala špecifickými otázkami bezpečnosti a obrany, bol Inštitút strategických štúdií Ministerstva obrany SR. Bol som jeho členom a zároveň svedkom jeho reorganizácií a zániku. Vtedy bola snaha o „vzdelávanie“ predovšetkým príslušníkov decíznej sféry v oblasti bezpečnosti. Spomínané dva dokumenty v úvode kapitoly boli pripravené bez komplexnej analýzy bezpečnostnej situácie, bezpečnostného prostredia, v ktorom sa Slovensko nachádzalo. Univerzity sa otázkam bezpečnosti nevenovali, vojenská akadémia, ktorá vznikla v roku 1993, sa venovala skôr užšej vojenskej problematike. Preto v roku 1995 vznikol na ministerstve obrany Projekt vzdelávania o národnej bezpečnosti. Uskutočnil sa v spolupráci s Centrom európskych bezpečnostných štúdií Univerzity Groningen v Holandsku. Zaoberal sa najmä problematikou novej koncepcie bezpečnosti po skončení studenej vojny.

Z hľadiska formovania bezpečnostnej komunity však bol orientovaný najmä na pracovníkov ministerstva obrany, prípadne na pracovníkov ďalších silových ministerstiev. Paradoxom toho obdobia je, že teoretické inštitúcie ministerstva obrany a ministerstva zahraničných vecí pochopili určité „teoretické vákuum“ a začali s prípravou analýz zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Zároveň sa snažili rozšíriť teoretickú základňu o vznikajúce mimovládne organizácie v tejto oblasti. Organizovaním spoločných seminárov a konferencií poskytovali priestor pre expertov zahraničnej a bezpečnostnej politiky zo Slovenska aj zahraničia. Zároveň to znamenalo aj určitý „konflikt“ starých teórií s novými teóriami a v mnohých prípadoch aj spory medzi generáciou starých dôstojníkov pripravovaných podľa dohôd Varšavskej zmluvy – de facto studenej vojny, a nových ľudí s novými

---

prístupmi. Súbežne prebiehala depolitizácia silových štruktúr, najmä armády, jej reformy, ale najmä podstatné znižovanie, ktoré však vyvrcholilo až v neskorších obdobiach. Celkovo išlo o transformáciu bezpečnostnej kultúry, zvyšovanie transparentnosti bezpečnostnej a obrannej politiky, zvyšovanie záujmu verejnosti o dianie v oblasti bezpečnosti a obrany. Súčasťou bolo aj scivilňovanie ministerstva obrany, ktoré však na Slovensku neprebiehalo nejakým drastickým spôsobom. Hoci sa zmenil pomer medzi počtom vojakov a civilov postupne v prospech civilov, ešte dlhý čas po období, ktoré hodnotím, zaujímali civilné miesta penzionovaní vojaci. Jednou z príčin bola aj skutočnosť, že univerzity nepripravovali odborníkov na obranu a bezpečnosť a prílev expertov z civilnej sféry bol pomalý. K pozitívam je možné poznamenať, že nové poznatky zo seminárov a konferencií priniesli čiastočnú zmenu pohľadov na civilno-vojenské vzťahy z pozície vojenských predstaviteľov (určitý „štart“ otvárania sa verejnosti). Pozitívnejší bol dosah na akademickú obec a existujúce mimovládne organizácie (MVO), ktoré následne začali venovať oveľa väčšiu pozornosť aj bezpečnostnej a vojenskej politike.

Účasť zástupcov iných rezortov, akademickjei obce a MVO na vzdelávacích aktivitách rezortu obrany možno označiť aj za prvý neformálny „prienik“ občianskej spoločnosti na vojenskú pôdu. Ak chceme zobrať nejaké „teoretické poučenie“, ktoré priniesol ďalší vývoj, tak sa dá zhrnúť, že vykonané analýzy sa sústredili pomerne úzko na bezprostredné „výberové okolie“ SR. Neodhadovali možný vývoj v NATO, predovšetkým rýchlosť jeho rozširovania. V danej dobe však ani štáty NATO nekalkulovali s rýchlejšími zmenami. Preceňovali možnosti OBSE a možný vplyv Ruska na vývoj NATO. Preceňovali tendencie dynamiky ekonomického rastu Slovenskej republiky (predpoklad dlhodobej a rýchlej akcelerácie).

10.3.2. Roky 1998 - 2005

Roky 1998 - 2005 boli rokmi, keď sa Slovensko zjednotilo na svojej zahraničnopolitickej, a tým aj bezpečnostnej orientácii. Zároveň to boli roky pomerne veľkých zmien v prístupe k chápaniu bezpečnostného prostredia, jeho analýze a na základe toho aj k príprave komplexných bezpečnostných dokumentov - v našom prípade bezpečnostných a obranných stratégií. Bol to určitý prelom v teoretickom myslení, ale aj v praxi. Dochádza k razantným reformám v ozrojených silách, k ich znižovaniu a reorganizácii a k vyššej angažovanosti Slovenska v operáciách NATO.

Zároveň je to obdobie, v ktorom sa dvakrát pripravovali a schvaľovali

---

dôležité strategické dokumenty. V roku 2001 ako nevyhnutná potreba na vytvorenie podmienok na vstup do NATO a EÚ a v roku 2005 po získaní členstva v týchto inštitúciách, čím sa radikálne zmenili bezpečnostné podmienky Slovenska, vrátane bezpečnostných garancií.

10.3.3. Roky 1998 - 2001

Hlavným cieľom zahraničnej politiky po roku 1998 bolo znovu získať dôveru krajín Európskej únie a NATO a následne čo najskôr dobehnúť zaostávanie za ostatnými vyšehradskými krajinami v integrácii do najdôležitejších európskych a transatlantických zoskupení.

Slovenskej republike v období do roku 2001 chýbali základné strategické dokumenty, v ktorých by jasne definovala svoje životné záujmy, bezpečnostné ohrozenia a zodpovedajúcu bezpečnostnú a obrannú politiku štátu na dosiahnutie strategických cieľov. Koncom roku 2000 a na začiatku 2001 bolo Slovensko kritizované zo strany NATO za stav v ozbrojených silách, za ich pomalú a zdĺhavú reformu, málo motivovaný manažment ministerstva, absenciu obranného plánovania, nereálnosť prezentovaných plánov a ich rozpor s proklamovanými prioritami štátu. Dôležitou úlohou stojacou pred bezpečnostnou komunitou bola práve príprava komplexných strategických dokumentov. Je potrebné povedať, že k príprave týchto dokumentov sme boli doslovne dotlačení partnermi z NATO.

Nekompatibilitosť predchádzajúcich dokumentov s novými výzvami a hrozbami sa výrazne prejavila po Washingtonskom summite NATO 1999. Strategická koncepcia Severoatlantickej aliancie priniesla nový pohľad na vyvíjajúce sa bezpečnostné prostredie, bezpečnostné výzvy a riziká a tým aj na prístup k bezpečnosti v 21. storočí. Náš vnútorný problém bol v tom, že reformy (a to nielen v armáde, ale v celom bezpečnostnom systéme) bez strategickej vízie boli mrhaním zdrojov.⁷ Najmä roky 2002 – 2004 boli príznačné prácou na príprave komplexných strategických dokumentov, najmä „strešného dokumentu“, bezpečnostnej stratégie.

Stratégia bola schválená v roku 2004 a bola na dané obdobie vcelku komplexným dokumentom, ktorý už odrážal širšie a komplexnejšie chápanie

---

⁷ V tomto období začalo byť jasné, že SR je vystavená rovnakým hrozbám ako ostatné krajiny euroatlantického priestoru a potreba získať bezpečnostné záruky členstvom v NATO prestala byť iba rétorickou otázkou. Zmeny bezpečnostného prostredia však ovplyvnili aj potrebu prestavby celého bezpečnostného systému, čo sa výrazne prejavilo v prestavbe ozbrojených síl. Dovtedajšie snahy o prestavbu ozbrojených síl zlyhali a v roku 2000 a začiatkom roku 2001 Slovenská republika čelila kritike Aliancie za stav v ozbrojených silách, za ich pomalú a zdĺhavú reformu, ako aj za absenciu obranného plánovania a rozpor plánov s proklamovanými prioritami štátu – E. Nečej, Strategické dokumenty Slovenskej republiky v kontexte vývoja in Vývoj bezpečnostnej a obrannej politiky SR v kontexte transatlantickej dimenzie, Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií, Bratislava 2005, strana 31,32

---

bezpečnosti. Pri realizácii záujmov SR bezpečnostná stratégia predpokladala vznik ďalších, nadväzných dlhodobých stratégií v politickej, ekonomickej, environmentálnej, vojenskej a v kultúrnej oblasti. Takáto nadväznosť sa prejavila vo vojenskej oblasti – boli prijaté Obranná stratégia Slovenskej republiky a Vojenská stratégia Slovenskej republiky. S oneskorením bola pripravená stratégia vnútornej bezpečnosti, ale nepodarilo sa pripraviť stratégie v ďalších oblastiach. To negatívne ovplyvnilo aj reformu bezpečnostného systému, utvrdilo pretrvávajúci rezortizmus v bezpečnostnej oblasti a istým spôsobom aj pribrzdilo zvyšovanie efektívnosti pri vynakladaní zdrojov na bezpečnosť. Dá sa vyvodiť skúsenosť, že ak sa strategické dokumenty nepremietnu dostatočne do praxe, zostávajú iba papierom, napriek tomu, že sú schválené najvyšším zákonodarným orgánom.⁸ Napriek tomu uvedené stratégie zohrali pozitívnu úlohu v tom, že orientovali Slovensko na plnenie cieľov a úloh prístupového procesu do NATO a EÚ.

Ako to bolo s mimovládnyimi organizáciami a inými teoretickými inštitúciami

Za prvé praktické zapojenie bezpečnostnej komunity do presadzovania názorov na bezpečnostné a obranné otázky na Slovensku možno považovať prípravu strategických dokumentov v rokoch 1999 – 2001. Vtedy bolo zorganizovaných niekoľko medzinárodných aj domácich seminárov s cieľom vytvoriť platformu na výmenu názorov „komunity“, zaoberajúcej sa otázkami bezpečnostnej politiky. Národné aj medzinárodné semináre nahradzovali istú „toretickú nezrelosť slovenskej bezpečnostnej komunity“. Zároveň sa tým začali vytvárať aj podmienky na zvyšovanie transparentnosti. V priebehu týchto akcií narastal počet spolupracujúcich MVO. Môžem spomenúť nemeckú nadáciu Friedrich Ebert Stiftung (jej zastúpenie na Slovensku), novovzniknuté Výskumné centrum pri Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku (SFPA), Academia Istropolitana a začali vznikať aj „študentské“ mimovládne organizácie venujúce sa problematike bezpečnosti – konkrétne Euroatlantické centrum pri Univerzite Mateja Bella v Banskej Bystrici. Hlavným organizátorom bolo vtedajšie Stredisko obranných štúdií (následník Inštitútu strategických štúdií). Semináre a konferencie boli zamerané najmä na prácu so závermi summitu NATO 1989 a okrem slovenských expertov boli zapojení analytici zo starých aj nových krajín NATO.

Tento pozitívny trend však nepokračoval v obrannej politike, civilným expertom bol poskytnutý len minimálny priestor na diskusiu napríklad

---

⁸ Na Slovensku schválené stratégie nemajú charakter a záväznosť zákonov, a je na exekutive a parlamente, ale aj na tlaku od MVO, ako sa s uvedenými dokumentmi pracuje

---

o vojenskej stratégii a takmer žiadny pri rozpracovaní vízií výstavby ozbrojených síl, predovšetkým čo sa týka profesionalizácie a výdavkov na obranu. Paradoxne v období potreby analytickej práce bol na ministerstve obrany v roku 2000 zrušený spomínaný Inštitút strategických štúdií. V om čase som z inštitútu prešiel do politickej sekcie ministerstva, ktorá bola zodpovedná za prípravu bezpečnostnej a obrannej stratégie. Napriek predchádzajúcemu teoretickému rozpracovaniu strategickkej koncepcie NATO (najmä nového bezpečnostného prostredia, nových výzev a hrozieb), chýbala skúsenosť z prípravy komplexného strategického dokumentu. Aj v tomto prípade sa u nás prejavilo rezíduum situácie z obdobia bipolárneho sveta, keď strategické dokumenty kládli dôraz na obranu a pripravovali ich rezorty obrany. A preto napriek pochopeniu zmien v bezpečnostnej situácii východiskový strategický dokument – bezpečnostnú stratégiu opäť pripravovalo ministerstvo obrany.

Tu treba podotknúť, že ministerstvo obrany ho najviac potrebovalo ako východisko na pokračovanie reforiem v armáde, a zároveň bolo aj pod najväčším tlakom zo strany NATO. Po zverejnení prvého návrhu tohto dokumentu sa začalo viac zapájať ministerstvo zahraničných vecí a dokument bol napokon predložený vláde a neskôr parlamentu v spoluautorstve. Z hľadiska parlamentnej demokracie chcem uviesť, že v začiatkoch úvah o strategických dokumentoch Slovenskej republiky bola v popredí otázka, kto by ich mal schvaľovať - Národná rada SR alebo vláda SR. Mnohí zahraniční experti upozorňovali na možnú zdĺhavosť a komplikácie v prípade predloženia týchto dokumentov do parlamentu (väčšina okolitých krajín mala tieto dokumenty schválené iba na úrovni vlád). **Nakoniec bol kvôli potrebe vyjadrenia politického konsenzu prijatý záver, že parlamentná cesta pri prijímaní strategických bezpečnostných a obranných dokumentov je nevyhnutná, pretože zaručuje vyššiu transparentnosť a zároveň kontinuitu bezpečnostnej politiky aj po zmene vlády v dôsledku možných povolebných zmien. Je to skúsenosť pre ktorúkoľvek krajinu v tranzícii.**

Pri posudzovaní týchto dokumentov sa prejavili niektoré problémy v komunikačnom toku vládne orgány – poslanci - výbory NR SR. Faktorov vplyvu bolo viac. Uvedené skutočnosti ovplyvnili, že stratégie boli predkladané pomerne neskoro.⁹ Chýbala predovšetkým komunikácia s výborami NR SR a s poslancami v prípravnom období a experti politických strán sa takisto verejne nevyjadrovali k príprave týchto dokumentov.

---

⁹ V nadväznosti na ne boli pripravované súvisiace zákony (o bezpečnosti, obrane , ozbrojených silách, brannej povinnosti, vojenskej službe atď.). Okrem toho vznikla situácia, že dokumenty o reforme ozbrojených síl s cieľovým zameraním do roku 2010 sa robili súbežne s prípravou stratégií, čo je istý rozpor s logikou postupnosti.

Okrem toho obhajovali aj užšie stranícke záujmy čo je síce pochopiteľné, ale negatívne to ovplyvnilo celý proces.

Prejavila sa ešte v tom období nedostatočná úroveň teórie a analýz v oblasti bezpečnosti. Vyskytli sa napríklad teoreticky nepodložené úvahy, bolo vidieť úzke rezortné prístupy pri chápaní bezpečnosti a chýbal komplexný pohľad na viacrozmernosť bezpečnosti.¹⁰ Konkrétny dosah bol viditeľný pri názoroch na železničné vojsko v podriadenosti ministerstva dopravy pôšťa a telekomunikácií a vojenskú políciu ministerstva vnútra – čiže ozbrojené sily podliehajúce iným rezortom ako ministerstvu obrany. Existenciu takýchto síl západná teória chápala ako pozostatok Varšavskej zmluvy a výraz netransparentnosti. Uvedené typy vojsk zanikli v roku 2002. Bolo skutočnosťou, že do oboch typov išlo pomerne veľa finančných prostriedkov a z hľadiska novej bezpečnostnej situácie boli tieto sily nepotrebné.

Návrhy strategických dokumentov boli konzultované medzirezortnou pracovnou skupinou a moja skúsenosť je, že členovia skupiny boli funkcionári, ktorí na ministerstvách zodpovedali za oba spomínané druhy vojsk. Preto spolu s rezortnými záujmami obhajovali aj osobné záujmy. Aj keď to nesúvisí s úlohou mimovládnych organizácií, je potrebné spomenúť spoluprácu so zahraničnými expertmi a úlohu poradenských orgánov, ktoré na Slovensku pôsobili. Z hľadiska aktivizácie mimovládnych organizácií v bezpečnostnej a obrannej politike v čase prípravy Bezpečnostnej stratégie SR 2001 jednoznačne najdôležitejšiu rolu zohrali práve zahraniční partneri. Mimovládne organizácie a nezávislé výskumné centrá z krajín západnej Európy a USA nielenže podporovali záujem občianskej spoločnosti o problematiku bezpečnosti a obrany, ale aj iniciovali a systematicky financovali zapojenie domácich mimovládnych organizácií do spolupráce so štátnymi inštitúciami „bezpečnostného sektora“.

Aj pod ich vplyvom (a často aj pod ich tlakom) sa dosahoval konsensus a boli prijaté opatrenia, ktoré vyžadovali znižovanie početných stavov. Na druhej strane sme prebrali niektoré postupy veľkých štátov, ktoré sa na Slovensku z hľadiska jeho veľkosti a zdrojov (ekonomická situácia) ukázali nerealizovateľné, alebo realizovateľné s problémami. Poučenie pre MVO je, že práve ony by mali prinášať kritické pohľady na činnosť exekutívy a zohrávať úlohu „diablovho advokáta“.

10.3.4. Roky 2002 – 2005 a ďalej

Vstup Slovenskej republiky do Severoatlantickej aliancie a do Európskej

¹⁰ V konečnom dôsledku však Bezpečnostná stratégia SR 2001

únie v roku 2004 znamenal zásadnú zmenu zahraničnopolitického a bezpečnostného postavenia. Členstvo v NATO poskytlo Slovensku „tvrdé (vojenské) bezpečnostné garancie“ a členstvo v EÚ na druhej strane sa považuje za zaistenie „mäkkých bezpečnostných záruk“ plus zapojenie sa do systému rozvinutých ekonomík. Integrácia do euroatlantických bezpečnostných a európskych politických štruktúr vytvorila priaznivé podmienky na úspešné riešenie bezpečnostných problémov SR. Zároveň nastolila nové bezpečnostné otázky, ktoré už nemali výlučne národný charakter, ale dotýkali sa aj ostatných členských štátov, a tým aj požiadaviek, aby Slovensko prispievalo k opatreniam a misiám v oblasti bezpečnosti a obrany tak NATO, ako aj EÚ. Dialo sa to pod jednoduchým heslo, že Slovensko nemá byť iba konzumentom, ale aj prispievateľom do kolektívnej bezpečnosti a obrany.

Podobne ako pred rokom 2001 stáli pred vládnyimi štruktúrami, ale aj pred bezpečnostnou komunitou otázky pripraviť stratégiu ďalšieho rozvoja v ekonomike i v bezpečnosti a v obrane. Pripravovalo sa prehodnotenie bezpečnostnej, obrannej a vojenskej stratégie z roku 2001 a po teoretických diskusiách sa prišlo k záveru, že je potrebné pripraviť nie revidované, ale úplne nové dokumenty. Na základe vstupu do NATO a EÚ sa predpokladalo, že nové dokumenty budú pripravené a parlamentom schválené v priebehu roka 2004. Vzhľadom na oneskorenie prípravy „strešného“ dokumentu - bezpečnostnej stratégie, sa celá práca presunula na rok 2005.

Výsledkom bolo, že Bezpečnostná stratégia a Obranná stratégia boli pripravené a schválené (opäť parlamentom) v roku 2005. Dokumenty z roku 2005 (platné dodnes)¹¹ zohľadňujú zásadné zmeny bezpečnostného prostredia a nové záväzky SR po vstupe do NATO a EÚ. V porovnaní s 2001 je tento posun viditeľný v definovaných záujmoch SR. Základom zostáva podpora transatlantického spojenectva a podpora rozširovania NATO a EÚ. Dokumenty sa snažia o balansovanie atlantického (NATO) a európskeho (EÚ) bezpečnostného vektora, ale z hľadiska bezpečnosti potvrdili „atlantistický“ prístup SR.

Ako to bolo s mimovládnyimi organizáciami a inými teoretickými inštitúciami

Na margo teoretických inštitútov, tak vládnych, ako aj mimovládnych treba poznamenať, že v porovnaní s predchádzajúcim obdobím začali viac predvídať a s teoretickou prípravou začali ešte pred vstupom do

---

¹¹ Hoci teoretická sféra diskutovala o potrebe úpravy týchto dokumentov (prípadne tvorby nových) na základe skutočnosti že bola prijatá nová Strategická koncepcia NATO 2010, decízna sféra ani parlament nezaujali relevantné stanovisko

---

euroatlantických štruktúr (2004). Na ministerstve obrany bol oživený Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií (IBOŠ), ktorý v spolupráci s bezpečnostnou komunitou zrealizoval dvojročný projekt (2002 – 2003) k demokratickému riadeniu a kontrole ozbrojených síl. Smerom k príprave strategických dokumentov v spolupráci so Slovenskou spoločnosťou pre zahraničnú politiku odštartoval širokú diskusiu, z ktorej boli publikácie s odporúčaniami na aktualizáciu existujúcej bezpečnostnej stratégie a návrhmi východísk pre bezpečnostnú stratégiu po vstupe do NATO a EÚ. Viac než v predchádzajúcom období sa využila spolupráca so zahraničnými inštitúciami susedných krajín (Inštitúty strategických štúdií univerzít obrany v Českej republike a Maďarskej republike), ale aj s centrom pre obranné informácie v Bruseli a Marshallovým centrom v Garmisch-Partenkirchen.

V rámci teoretickej diskusie sa prejavil vznik MVO orientujúcich sa na bezpečnosť a obranu. Ich počet nie je veľký, ale pracujú dodnes a ich publikácie je možné nájsť na webových stránkach¹². Okrem spomenutých analýz vydali celý rad ďalších materiálov k dokumentom NATO a EÚ, k analýze verejnej mienky na Slovensku a zároveň sa začali venovať príprave mladých profesionálov pre oblasť bezpečnosti. Spolu s tým sa začali viac aktivizovať univerzity. Univerzita v Banskej Bystrici začala s projektmi pre bezpečnostné štúdie v spolupráci s vládnyimi štruktúrami a na základe vývoja v neskoršom období (2007) etablovala Katedru bezpečnostných štúdií. Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave zaraďovala ako súčasť štúdia problematiku bezpečnostných štúdií a euroatlantickej bezpečnostnej architektúry. Pozitívom bolo, že absolventi týchto civilných univerzít zaujali miesta na ministerstve zahraničných vecí, ale aj na ministerstve obrany. Pamätám si, že vo vzniknutom Inštitúte bezpečnostných a obranných štúdií počas prípravy strategických dokumentov na rok 2005 pracovalo 50 percent mladých absolventov spomínaných univerzít, pričom riaditeľom bol tiež civilný pracovník. Vojaci, alebo bývalí vojaci so skúsenosťami v bezpečnostnej problematike tvorili druhých 50 percent. Ďalší absolventi univerzít pracovali v politickej sekcii, kde sa tvorili základné obrannopolitické dokumenty. Dá sa povedať, že došlo k určitému skĺbeniu úsilia ľudí s čerstvým teoretickým pozadím a ľudí s praktickou skúsenosťou. Na margo MVO, respektíve „bezpečnostných think-tankov“ treba dodať, že mnoho ministerských pracovníkov, ktorí nastúpili hlavne po roku 2005, prešlo teoretickou školou práve v týchto inštitútoch.

---

¹² Inštitút pre verejné otázky – www.ivo.sk; Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy – www.cena.org; Spoločnosť pre zahraničnú politiku – www.sfpa.sk; Euroatlantické centrum – www.eac.sk; Slovenská atlantická komisia – <http://www.ata-sac.org/section-11-Kontakty/>

10.4. Namiesto záveru

Formálna rovina vzťahov v bezpečnostnej oblasti, ale hlavne civilno-vojenských vzťahov (parlament, prezident, vláda, ministerstvo obrany, súdy, a i.) bola na Slovensku legislatívne nastolená hneď po vzniku štátnosti a vybudovaní vlastných mocenských inštitúcií. Oveľa problematickejšou sa stala neformálna rovina, pretože občianska spoločnosť, podieľajúca sa na tvorbe bezpečnostnej a obrannej politiky, na výkone civilnej kontroly Armády SR, nebola na túto úlohu pripravená a nemala s ňou žiadne skúsenosti.

Trvalo takmer jednu dekádu, kým sa vybudovali základy bezpečnostnej komunity (civilní experti, mimovládne organizácie, médiá, akademické inštitúcie) a občianska spoločnosť získala dostatok informácií na základnú orientáciu v bezpečnostnej a obrannej politike krajiny. Nové poznatky priniesli pozitívny dosah na akademickú sféru a existujúce mimovládne organizácie (MVO), ktoré následne začali venovať oveľa väčšiu pozornosť aj bezpečnostnej a vojenskej politike.

Novo vznikajúca slovenská bezpečnostná komunita, ktorá získala svoje prvé praktické skúsenosti zo spolupráce s rezortom obrany a zahraničných vecí počas vypracovávania nových strategických bezpečnostných dokumentov (Bezpečnostná stratégia SR, Obranná stratégia SR) v rokoch 2000 – 2001, si uvedomovala, že v regiónoch je veľký informačný deficit o bezpečnostnej politike, a to v celom priereze občianskej spoločnosti. Preto jej prínosom okrem podielu na bezpečnostných analýzach a príprave strešných dokumentov bola istá „edukačná“ činnosť v regiónoch – teda vplyv na samosprávy, regionálne médiá, mimovládne organizácie a akademická obec v regiónoch.

Formovanie bezpečnostnej komunity bolo dôležité aj preto, lebo všetky výskumy verejnej mienky signalizovali, že „schopnostná úroveň slovenskej verejnosti v oblasti bezpečnosti a obrany“ nebola taká vysoká, aby vedela odborne posúdiť bezpečnostné problémy. Potvrdzoval to aj nezáujem verejnosti zapojiť sa do diskusie v rámci spracovania strategických dokumentov. V popredí verejnej mienky vždy stáli problémy a ohrozenia, ktoré mali vnútorný charakter. Vonkajšie výzvy, riziká a ohrozenia nemali vo verejnej mienke vysokú váhu a možno aj preto panoval v tom čase názor na vstup do NATO skôr vlažný a až neskôr sme zaznamenali nárast preferencií.

Proces formovania bezpečnostnej komunity v rámci mimovládnych organizácií bol v 90. rokoch ovplyvňovaný tým, že dlhodobo neexistovala inštitúcia, ktorá by sa komplexne zaoberala len otázkami bezpečnosti. Skôr išlo o jednotlivcov, ktorí sa bezpečnosťou zaoberali popri širšom zameraní svojej inštitúcie. Navyše postupne boli obmedzované finančné zdroje zo zahraničia a hľadanie vnútorných zdrojov pre túto oblasť bolo dosť problematické. Formovanie komunity dosiaľ sťažuje veľmi malá spoločenská objednávka na teoretické spracovanie problematiky bezpečnosti, prípadne na komplexné či parciálne analýzy. V súčasnosti len MZV a čiastočne MO majú vlastný grantový systém na vypracovanie analýz, no finančné krytie neumožňuje viac než prežitie MVO zaoberajúcich sa bezpečnostnými a obrannými štúdiami.

Na základe skúseností z vývoja je možné konštatovať, že bez teoretického zázemia nie je možné dosiahnuť dostatočnú kvalitu celého procesu reformy bezpečnostného systému. Bez určitej teoretickej prípravy, ktorá vyúsťuje do strategických dokumentov a dlhodobých zámerov sme sa aj otázkami bezpečnosti obrany spočiatku zaoberali „z roka na rok“ a nie s dlhodobou víziou. Vývoj ukázal, že je potrebné mať víziu bezpečnosti a s ňou aj „cenu“ bezpečnosti, a tým aj stanovenie zdrojov. Stratégie bez zdrojov zostávajú iba akademickými dokumentmi, na druhej strane vojenské výdavky bez stanovenia bezpečnostnej stratégie sa môžu stať mrhaním.

V priebehu času sa prejavila tendencia postupného rastu formovania bezpečnostnej komunity, rastu jej spolupráce (networking) a rastu medzinárodnej spolupráce. Upozorniť treba na problematiku financií (zdrojov), pretože po období tranzície Slovenska a jeho zakotvení v NATO a v EÚ sa zahraničné finančné zdroje posunuli do oblastí, ktoré vyžadujú riešenie, čo je pochopiteľné. Pre prácu MVO je preto dôležitá prístupnosť vládnej sféry a „spoločenská objednávka“. Pre orientáciu čitateľa je v zdrojoch link na Akčný plán rozvoja občianskej spoločnosti na roky 2012 – 2013., dostupný aj v anglickom jazyku.

Literatúra a zdroje

Slovenská bezpečnostná komunita a bezpečnostný sektor. (Matúš Korba, Elemír Nečej, Vladimír Tarasovič), CSS, CENAA 2006, ISBN 978 – 80 – 969233- 1 -1 <http://www.security-studies.sk/slovenska-bezpecnostna-komunita>

Strategické zámery rozvoja občianskej spoločnosti do roku 2020 a Akčný plán na

---

roky 2012 - 2013., http://tretisektor.gov.sk/data/files/1870_strategy-of-civil-society-development-in-slovakia.pdf

Demokratické riadenie a kontrola ozbrojených síl: cyklus regionálnych seminárov; máj 2002 - október 2003 / [Vladimír Taransovic (ed.)]. Inštitút Obrany a Bezpečnosti Ministerstva Obrany Slovenskej Republiky .... - Bratislava, 2004.

Vývoj bezpečnostnej a obrannej politiky Slovenskej republiky v kontexte transatlantickej dimenzie a európskej bezpečnostnej a obrannej politiky. Nečej, Elemír - Tarasovič, Vladimír - 1. - Bratislava: Ministerstvo obrany SR

ISBN 80-88842-85-9 (brož.)

Autorský tím

Samuel ARBE vyštudoval európske štúdiá a medzinárodné vzťahy na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Absolvoval aj študijný pobyt na Univerzite v Coimbre v Portugalsku. V roku 2012 začal študovať magisterský odbor medzinárodná bezpečnosť na Belehradskej univerzite. V rokoch 2010 - 2011 bol riaditeľom Centra pre európske a severoatlantické vzťahy (CENAA). S PDCS spolupracuje od roku 2007. Zaujíma sa o problematiku medzinárodnej bezpečnosti s dôrazom na reformu bezpečnostného sektora, medzinárodnú migráciu a otázky rozvojovej spolupráce. Regionálne sa venuje krajinám západného Balkánu, Blízkeho východu a severnej Afrike (MENA región).

Martin BÚTORA je sociológ, diplomat a spisovateľ. V novembri 1989 bol spoluzakladateľom hnutia Verejnosť proti násiliu, v rokoch 1990 - 1992 pracoval ako poradca prezidenta ČSFR Václava Havla pre ľudské práva. V roku 1997 prišiel s ideou založiť Inštitút pre verejné otázky a stal sa jeho prvým prezidentom. V rokoch 1999 - 2003 bol veľvyslancom Slovenskej republiky vo Washingtone. Je autorom sociologických monografií, prozaických kníh a početných štúdií o budovaní demokracie, o zahraničnej politike a občianskej spoločnosti. V roku 2004 vydal zbierku štúdií a esejí Odklínanie a v roku 2010 knihu Druhý dych. Ako editor a spoluautor stál pri zrode každoročných Súhrnných správ o stave spoločnosti vydávaných inštitútom pre verejné otázky, do ktorých pravidelne prispieval, naposledy v rokoch 2005 - 2011; v roku 2010 bol editorom a spoluautorom publikácie Kde sme? Mentálne mapy Slovenska.

Zora BÚTOROVÁ vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Je spoluzakladateľkou a analytičkou Inštitútu pre verejné otázky. V rokoch 1984 - 1989 sa venovala sociológii vedy. Po roku 1989 sa zaoberala výskumom verejnej mienky, politickej kultúry a občianskej participácie, ako aj rodovou problematikou. Je autorkou a spoluautorkou časopiseckých a knižných štúdií doma i v zahraničí, ako aj editorkou, spolueditorkou a spoluautorkou kníh, medzi ktoré patrí napríklad Democracy and Discontent. A Public Opinion Profile of a Country in Transition (1998); Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek (2008) a Kde sme? Men-

---

tálne mapy Slovenska (2010). každoročne prispieva do Súhrnnej správy o stave spoločnosti.

Ondrej GALLO v roku 2005 ukončil magisterské štúdium politológie na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Počas štúdia sa venoval najmä problematike analýzy verejnej politiky. Od roku 2005 pracuje v OZ Rada mládeže Slovenska, od februára 2007 je výkonným riaditeľom. Zaoberá sa najmä problematikou tvorby a realizácie mládežníckej politiky, tvorby legislatívy a advokačnými aktivitami. Pravidelne sa zúčastňuje na domácich a medzinárodných odborných konferenciách a seminároch, ktoré sa zaoberajú problematikou trávenia voľného času, neformálneho vzdelávania a dobrovoľníctva.

Juraj HIPŠ vyštudoval filozofiu a estetiku na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Bol učiteľom v rôznych stredných školách a prednášal na materskej fakulte. Od roku 2001 je riaditeľom Centra environmentálnej a etickej výchovy Živica a predsedom siete environmentálno-výchovných organizácií Špirála. Je spoluzakladateľom komunitnej-environmentálnej základnej školy v Zaježovej a Sokratovho inštitútu pre nadaných vysokoškolských študentov. Je ženatý, má dve deti a žije na lazoch. Napísal niekoľko metodických príručiek zameraných na environmentálnu výchovu a ľudské práva. Je autorom koncepcie „existenciálna ekovýchova“, ku ktorej realizuje ročné výcvikové kurzy spolu s ďalšími trénermi. www.zivica.sk

Peter Kresák je vedúcim Úradu vysokého komisára OSN pre utečencov v Slovenskej republike (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR). Zastupoval Slovensko na Európskom súde pre ľudské práva, v rokoch 1998 až 2002 bol poslancom Národnej rady SR a predkladateľom veľkej novely Ústavy SR z roku 2001. V roku 1992 bol sudcom Ústavného súdu ČSFR, v roku 1990 pripravoval návrh Listiny základných práv a slobôd a návrh ústavy Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky. Je autorom viacerých monografií a odborných štúdií a článkov z problematiky ústavného práva. Pedagogicky pôsobí na Paneurópskej vysokej škole v Bratislave.

Karolína MIKOVÁ pracuje ako riaditeľka, trénerka a konzultantka PDCS, o. z. Vyštudovala územné plánovanie na Fakulte architektúry STU v Brati-

---

slave. Absolvovala ročný študijný pobyt na Inštitúte pre verejné štúdie na Univerzite Johnsa Hopkinsa v Baltimore, USA a v súčasnosti je študentkou doktorandského štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. V rokoch 2011/2012 pracovala ako riaditeľka Úradu splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti. Odborne sa zameriava hlavne na riešenie a prevenciu verejných konfliktov, účasť občanov na rozhodovaní o veciach verejných, kooperatívne plánovanie, komunitný rozvoj a medzisektorovú spoluprácu. Má medzinárodnú trénerskú a konzultačnú skúsenosť, doteraz pracovala v 25 krajinách sveta.

Lubomír MORBACHER je absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2003 pracuje v Ústave pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa personálnou a organizačnou rekonštrukciou jednotlivých teritoriálnych útvarov ŠtB, pôsobiacich na Slovensku v období tzv. normalizácie a dokumentáciou ich činnosti. Zároveň sa podieľal na dokumentácii prípadov usmrtených civilných osôb na slovensko-rakúskom úseku železnej opony v rokoch 1948 – 1989 a vypracovaní trestného podania na Generálnu prokuratúru SR v týchto prípadoch v roku 2008. Je autorom viacerých štúdií, popularizačných článkov, spoluautorom diela Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 (Cena Dominika Tatarku za rok 2001) a monografie Železná opona. Československá štátna hranica od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989 (2006).

Alžbeta MRAČKOVÁ vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Je prezidentkou Platformy dobrovoľníckych centier a organizácií. Od roku 2002 pôsobí v Dobrovoľníckej skupine Vrba na pôde Onkologického ústavu sv. Alžbety v Bratislave ako koordinátorka dobrovoľníckeho programu v nemocnici. Od roku 2006 sa venuje rozvoju a propagácii dobrovoľníctva na Slovensku, vzdelávaniu a zvyšovaniu kvality dobrovoľníckych organizácií, vytváraniu nových dobrovoľníckych programov, supervízií pre dobrovoľníkov a koordinátorov dobrovoľníkov, legislatíve dobrovoľníctva a podpore dobrovoľníckych centier na Slovensku a v Európe. Školí a publikuje v oblasti manažmentu dobrovoľníkov v mimovládnych a verejných organizáciách a v oblasti trendov a rozvoja dobrovoľníctva.

Elemír NEČEJ vyštudoval Národohospodársku fakultu Vysokej školy ekonomickej v Bratislave (1974). V roku 1994 ukončil štúdium na Vyso-

---

kej vojenskej pedagogickej škole, odbor vojenská psychológia a pedagogika. V rokoch 1997 - 1999 absolvoval špecializačné postgraduálne štúdium európska integrácia a Európska únia. Do roku 2001 pôsobil ako profesionálny vojak, neskôr ako civilný zamestnanec v Inštitúte bezpečnostných a obranných štúdií MO SR a neskôr ako výskumný pracovník v Inštitúte strategických štúdií Národnej akadémie obrany. Od roku 2009 je výskumným pracovníkom Centra pre európske a severoatlantické vzťahy - CENAA. Zaoberá sa problematikou bezpečnostných a obranných dokumentov krajín V 4, reformou ozbrojených síl a civilno-vojenskými vzťahmi. Z regionálneho hľadiska sa venuje západnému Balkánu a Ozbrojeným silám Ruskej federácie.

Dušan ONDRUŠEK vyštudoval psychológiu na UK v Bratislave a viedol Psychologickú poradňu pre vysokoškolákov. Po absolvovaní postdoktorandského štúdia na Johns Hopkins University v Baltimore (USA) sa venoval otázkam rozvoja občianskej spoločnosti a neziskového manažmentu, oblasti transformácie konfliktov a medzikultúrneho dorozumenia. Je autorom a spoluautorom viacerých kníh, napríklad Efektívna komunikácia (2007), Tréning? Tréning (2008), Sop Sum Sum (2010) a iné. Externe prednášal na UK, Krems Danube University a VŠUP v Prahe. Vede mimovládnu neziskovú organizáciu PDCS, je členom Slovenskej psychologickej asociácie, Asociácie TAK.

Boris STREČANSKÝ študoval filozofiu a históriu. Pôsobil v študentskom hnutí. Viedol vzdelávací program pre manažment životného prostredia. Založil Nadáciu ETP Slovensko, ktorá rozvíja znevýhodnené komunity. Inicioval rozvoj komunitných nadácií na Slovensku. Spolupracoval s Nadáciou Ekopolis. Je riaditeľom a jedným zo zakladateľov Centra pre filantropiu, n. o. Pôsobil ako tréner a konzultant v postkomunistických krajinách. Je autorom publikácií o neziskovom sektore. Stojí za zrodom portálu Ľudia Ľuďom. Nemá rád násilie, nielen to fyzické, a verí v silu dôvery.

Helena WOLEKOVÁ je absolventkou FF UK v Bratislave. Pracovala v re-zortnom i v podnikovom výskume sociológie práce a podniku. V rokoch 1990 - 1994 pôsobila vo verejných funkciách, z toho 14 mesiacov vo funkcii ministerky práce a sociálnych vecí SR. Od roku 1995 pracuje v treťom sektore. V súčasnosti je riaditeľkou nadácie SOCIA, ktorá poskytuje finančnú pomoc pri vytváraní nových sociálnych služieb a presadzuje legislatívu,

---

ktorá podporuje aktivity neziskových organizácií v tejto oblasti. Venuje sa reforme sociálneho systému s osobitným dôrazom na presadenie rovnocenného postavenia neštátnych organizácií pri poskytovaní sociálnej pomoci občanom v núdzi. Je spoluautorkou viacerých kníh a autorkou početných štúdií, pravidelne komentuje otázky sociálnej politiky a tretieho sektora v médiách.

Mária ZELENÁKOVÁ po absolvovaní Stavebnej fakulty Slovenskej technickej univerzity študovala postgraduálny odbor environmentalistika na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave, kde dva roky pôsobila ako vysokoškolská učiteľka na Katedre ekosoziológie a fyziotaktiky. Skúsenosti s prácou v neziskovom sektore získala už pred nežnou revolúciou v Slovenskom zväze ochrancov prírody a krajiny. Počas pôsobenia na univerzite viedla Centrum environmentálnej výchovy SOFRON a pôsobila ako lektorka environmentálnej výchovy. Zároveň pracovala pre Slovenskú riečnu sieť, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život - STUŽ a v Mestskom výbore SZOPK v Bratislave. V minulosti pracovala ako trénerka, facilitátorka, konzultantka a manažérka projektov v PDCS, zameraných hlavne na medzisektorovú spoluprácu a riešenie komunitných problémov.

O PDCS

PDCS, o. z. je nezávislé občianske združenie, ktoré v rámci medzinárodnej siete Partners for Democratic Change International (PDCI) pôsobí ako nestranícka mimovládna pomáhajúca a vzdelávacia inštitúcia. Vzniklo v roku 1991 na pôde Univerzity Komenského v Bratislave, v roku 1993 bola založená nadácia, neskôr občianske združenie. Poslaním PDCS je pomôcť tvoriť a posilňovať demokratickú kultúru a šíriť demokratické prístupy a inštitúty pre prevenciu a riešenie konfliktov v spoločnosti, najmä na Slovensku. PDCS má od r. 1999 akreditáciu Ministerstva školstva SR na svoje tréningové programy, najmä na prípravu trénerov a konzultantov, na riešenie konfliktov a na výučbu programov spojených s manažmentom neziskových organizácií a s fungovaním tretieho sektora na Slovensku. Tréningy a konzultácie PDCS absolvovalo za posledných pätnásť rokov vyše 20 000 účastníkov v 42 krajinách. PDCS je členom ďalších medzinárodných sietí a organizácií European Network for Civil Peace Services (EN.CPS) a Nonviolent Peaceforce (NP).

www.pdcs.sk, pdcs@pdcs.sk, www.facebook.sk/pdcs.sk

Poznámky:

Poznámky:

symbol	tematické oblasti	symbol	typy publikácií
	prevencia a riešenie konfliktov		Čítanky a učebnice
	facilitačná a konzultačná pomoc v oblasti sociálneho rozvoja		Príručky pre trénerov a konzultantov
	organizačný rozvoj a zmeny		Sprievodcovia pre užívateľov
	participatívne vzdelávanie		Prípadové štúdie a prieskumy
	účasť verejnosti na rozhodovaní a komunitný rozvoj		Všeličo z kuchyne PDCS

Prvé vydanie

Vydalo PDCS, o. z. s finančnou podporou Nadácie otvorenej spoločnosti NOS-OSF a SlovakAid.

PDCS, o. z. je členom Partners for Democratic Change International

10 kapitol o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku

© PDCS, o. z., 2012

Autori: Dušan Ondrušek, Karolína Miková, Helena Woleková, Mária Zelenáková (kap. 1), Martin Bútorá (kap. 2), Zora Bútorová (kap. 2, 7), Boris Strečanský (kap. 2, 4), Alžbeta Mráčková (kap. 3), Ondrej Gallo (kap. 5), Juraj Hipš (kap. 6), Peter Kresák (kap. 8), Ľubomír Morbacher (kap. 9), Elemír Nečej (kap. 10)

Grafická úprava: Ján Volko

Fotografie: Zora Pauliniová

Jazyková korektúra: Zuzana Vičanová

Tlač: 68, s. r. o.

ISBN 978-80-89563-07-4 (brož.)

EAN 9788089563074